

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE PUTPERESTLİK
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. İskender OYMAK

HAZIRLAYAN

Serap KAYA

ELAZIĞ–2008

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE PUTPERESTLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez.....tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN
Doç. Dr. İskender OYMAK

ÜYE

ÜYE

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nu
...../...../.....tarih ve.....sayılı kararıyla onaylanmıştır.

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ
Ahmet AKSİN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE PUTPERESTLİK

Serap KAYA

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

2008 Sayfa:

Hiz. Muhammed Döneminde Putperestlik adlı yüksek lisans çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde putperestliğin doğuşu ve önemli putperest medeniyetler hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde İslam'dan önce Arap Yarımadasında putperestlik, ikinci bölümde Hiz. Muhammed döneminde putperestlik, üçüncü ve son bölümde ise Hiz. Muhammed'in putperestlerin ibadet ve dini pratiklerine bakışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Putperestlik, Hiz. Muhammed, İslam

SUMMARY

Master Thesis

PAGANISM IN PROPHET MOHAMMED PERIOD

Serap KAYA

The University Of Firat

Social Sciences Institute

Main Science Branch of Sciences of Philosophy and Religion

Science Branch of History of Religions

2008, Page:

Our study called “Paganism in Prophet Mohammed Period” formed with introduction and four three parts.

In introduction part, some information on significant civilizations whic paganism was lived is given. In first part, paganism in Arabian Peninsula before Islam, in second part, paganism prophet Mohammed Periot end in thirt and final part, prophet Mohammed’s view on pagan applications are analyzed.

Key words: Paganism, Prophet Mohammed, Islam

ÖNSÖZ

İlk insan Hz. Âdem'den itibaren, hayatın temel taşlarından biri sayılan din, tarih içerisinde farklı şekillerde algılanmış ve hayata geçirilmiştir. Bu farklı algılayışlar neticesinde ortaya çıkan inançlardan bir tanesi de putperestliktir. Putperestlik, tarihin her döneminde kendine taraftar bulmuştur. Tarihte bilinen en önemli putperest toplumlardan biri de Araplardır. Putperest Arapların bizim için en önemli özellikleri, İslam'ın doğduğu ve yayıldığı toplum olmasıdır.

Bu çalışmamızda, Arap putperestliğini İslam'dan önce ve İslam'la beraber taşıdığı özellikleri açısından incelemeye çalıştık. Çalışmamızın giriş kısmında Putperestliğin değişik toplumlardaki varlığını vermeye çalıştık. Birinci bölümde İslamiyet'ten Önce Arap yarımadasında Putperestlik, ortaya çıkışı ve özellikleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde, Hz. Muhammed'in Putperestler ile ilişkileri üzerinde durduk. Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber döneminde Putperestlerin dini inanç ve pratikleri konusunda değerlendirme yoluna gittik. Araştırmamızda özellikle Hz. Muhammed döneminde putperestlik ve Hz. Muhammed'in putperestlerle münasebetlerini irdelemeyi amaçladık.

Çalışmamın başından sonuna kadar tüm iyi niyetiyle benden maddi manevi desteğini esirgemeyen Sayın Hocam Doç. Dr. İskender Oymak'a, burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Serap KAYA

Elazığ- 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
SUMMARY	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	X
METOD VE KAYNAKLAR.....	XI
KAYNAKLAR.....	XI
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASINDA PUTPERESTLİK.....	14
A- İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE ARABİSTAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI.....	14
1- Arap Yarımadasının Coğrafi Konumu	14
a- Hicaz Bölgesi	15
1) Mekke Bölgesi	16
2) Medine Bölgesi	18
3) Taif Bölgesi.....	19
2- Arap Toplumunda Sosyal Yapı ve Kabilecilik Anlayışı	19
a- Sosyal Sınıflar	20
b- Sosyal Gruplar.....	20
1) Bedeviler.....	21
2) Hadariler	22
c- Kabilecilik Anlayışı	22
3- Aile Yapısı ve Kadın	24
4- Ahlaki Yapı.....	26
5- Bazı Adetler ve İnanışlar	27
a- Kâhinlik:	28
b- Falcılık.....	28

1) İyâfet (Kuşlarla Fal Bakmak).....	28
2) Turuk (Taşa El Sürerek Fal Bakmak).....	29
3) Ezlam (Oklarla Fal Bakmak)	29
c- Ölümle İlgili Batıl İnanışlar	30
d- Diş Atma Geleneği	31
6- İktisadi Yapı.....	31
7- Siyasi Yapı.....	34
a- Kâbe ve İdare ile İlgili Önemli Görevler	35
1) Dârunnedve	36
2) Hicabe- Sidâne	37
3) Sikaye	37
4) Rifade.....	37
5) Ukab.....	38
6) Sifaret.....	38
7) Nizaret.....	38
B- İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASINDA PUTPERESTLİĞİN	
ORTAYA ÇIKIŞI.....	39
1- Terminolojik Yaklaşımlar.....	39
2- Araplarda Dini Hayat ve Putperestlik.....	41
a- Arap Putperestliğinin Doğuşu	45
b- Arap Putperestliğinde “ Tanrı” Anlayışı	47
c- Belli Başlı Putlar	50
1) Allah’ın Kızları Kabul Edilen Putlar	50
2) Kâbe ve Civarındaki Meşhur Putlar	52
3) Hz. Nuh Kavminden Kalan Putlar.....	54
4) Diğer Önemli Putlar	55
d- Araplarda Putlara Tazim.....	56

II. BÖLÜM

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE PUTPERESTLİK.....	58
A- HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİNDEN ÖNCE	
PUTPERESTLERLE İLİŞKİLERİ.....	58
1- Hz. Muhammed'in Kavmi Arasında "Emin" Lakabıyla Anılması ve Kâbe Hakemliği.....	60
2- Ficar Savaşı:.....	60
3- Hılfu'l- Fudûl:	61
B- HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİ DÖNEMİNDE MEKKE'DE	
PUTPERESTLERLE İLİŞKİLERİ.....	61
1- Peygamberlik Görevinin Verilmesi.....	61
2- İslam'a Davet.....	62
3- Putperestlerin Davete Tepkileri	64
a- Sebepler.....	65
1) Sahip Oldukları İnançlar.....	65
2) Kabilecilik Anlayışları.....	66
3) Liderlik Anlayışları	67
4) Ekonomik İtibarın Sarsılması Korkusu	68
5) Değer verdikleri yaşam şekilleri	68
b- Tepkilerin Çeşitleri.....	69
1) Yalancılık ve Sihirbazlıkla İtham Etmek.....	69
2) Anlaşma Yoluna Gitmek	71
3) Alay Etmek	72
4) Eziyet ve İşkence Etmek, Ölümle Tehdit Etmek	75
C- HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİ DÖNEMİNDE MEDİNE'DE	
PUTPERESTLERLE İLİŞKİLERİ.....	80
1- Hicretten Sonra Medine'de Gerçekleştirilen İlk Faaliyetler.....	81
a- Toplumsal Birlikteliğin Sağlanması (Medine Vesikası).....	81
b- Medine Sınırlarının Tespit Edilip Haram Bölge İlan Edilmesi.....	82
2- Putperestlerle Yapılan Savaşlar	83
a- Hz. Muhammed'in Harp Ahlakı.....	84
b- Putperestlerle Savaşın Sebepleri	85

c- Savaşta Alınan Esirlere Yapılan Muameleler	88
1) Fidyeye Almak ve Esirlerle Mübadele	89
2) Karşılıksız Serbest Bırakmak	90
3) Esirlerin Öldürülmesi	91
d- Savaşta Ölenlere yapılan Muameleler	91
3- Putperestlerle Yapılan Önemli Antlaşmalar ve Diplomatik Davet	93
a- Antlaşmaların Sebepleri	93
b- Yapılan Bazı Antlaşmalar	94
1) Hudeybiye Antlaşması	96
4- Mekke Fethinin İlişkiler Açısından Önemi	97
5- Putperestlerle Yapılan Bütün Antlaşmaların Sona ermesi	98

III. BÖLÜM

PUTPEREST ARAPLARIN DİNİ PRATİKLERİ	100
A- PUTPEREST ARAPLARDA HAC VE UMRE	100
B- PUTPEREST ARAPLARDA KURBAN.....	102
C- PUTPEREST ARAPLARDA ORUÇ.....	104
D- PUTPEREST ARAPLARDA GUSÜL.....	104
E- PUTPEREST ARAPLARDA BAYRAMLAR.....	105
F- PUTPEREST ARAPLARDA ADAK	105
G- PUTPEREST ARAPLARDA YAĞMUR DUASI	107
H- PUTPEREST ARAPLARDA MELEK, CİN VE ŞEYTAN İNANCI.....	107
I- PUTPEREST ARAPLARDA SİHİR	110
SONUÇ	111
BİBLİYOGRAFYA.....	114

KISALTMALAR

a. g. e.	: adı geçen eser
a. g. m.	: adı geçen makale
a. s.	: aleyhisselam
ATÜİFD	: Atatürk Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazret
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
mtn.	: metin
Nşr.	: neşreden
Trc.	: tercüme
Trsz.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
v. d.	: ve devamı
v. s.	: ve saire

METOD VE KAYNAKLAR

“Hz. Muhammed Döneminde Putperestlik” adlı çalışmamız kaynaklara dayalı bir çalışmadır. Kaynaklara dayalı olarak yaptığımız bu çalışmada İslam Tarihi ve Dinler Tarihinin metotlarını kullanarak verileri değerlendirmeye çalıştık. Bu çerçevede, öncelikle tarihteki çeşitli medeniyetlerin ve Arapların putperest kültürlerinin kökeni, bu inançların temelinde yatan sebepler ve yaşanış biçimlerini çeşitli kaynaklardan değerlendirme yoluna gittik. Yine asıl konumuzu oluşturan Hz. Muhammed döneminde ki putperestlik ve putperestlerle ilişkilerini ortaya koyabilmek için, konu ile ilgili temel kaynakları tespit etmek ve onları inceleyerek gerekli bilgileri çıkarmaya çalıştık. Burada İlk dönem İslam tarihi kaynakları, Hadis kitapları ve Kur’an’ı Kerime başvurduk. Sonraki aşamada konumuzla ilgili ikinci derecede kaynakları topladık. Konumuz ile ilgili kaynaklarda tespit ettiğimiz bilgileri bir plan çerçevesinde tasnif ettikten sonra metin haline getirdik. Metni oluştururken zaman zaman tahlil ve tenkitler yapmaya çalıştık. Bazı durumlarda da yeri geldikçe karşılaştırma metodunu kullanarak değerlendirmeler yaptık. Burada putperestliğin temel özellikleri, kökeninde yatan temel sebepleri ve putperest toplumların uygulamalarındaki benzer ve farklılıkları ortaya koyduk.

KAYNAKLAR

“Hz. Muhammed Döneminde Putperestlik” konulu çalışmamız kaynaklara dayalı bir çalışmadır. Bu çerçevede kullandığımız temel kaynaklardan bazılarını kısaca tanıtmaya çalışacağız:

Tezimizin giriş kısmında bir din olarak ortaya çıkan ve yayılan putperestliği Mircea Eliade’nin Dinler Tarihine Sözlüğü ve Dinler Tarihi; Arif Müfid Mansel’nin, Ege ve Yunan Tarihi; Annamari Schimmel’nin, Dinler Tarihi; Ali İhsan Yitik’in, Hint Dinleri gibi eserlerden faydalanarak oluşturduk.

Birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise çalışmamızın temel kaynağı Kur’an-ı Kerim olmuştur. Aynı zamanda Arap putperestliğin ilk doğuşu ve uygulanış biçimi hakkında yazılmış bir temel kaynak olan İbnü’l Kelbi’nin, Kitabu’l Esnam, İbn-i Hişam’ın, Siretü’n Nebeviye; Taberi’nin, Tarih-i Taberi; İbnü’l Esir’in, el-Kamil Fit-

tarih, adlı eserlerden faydalanılmıştır. Yine Şemsettin Günaltay'ın, İslam Öncesi Araplar ve Dinleri; Muhammed Hamidullah'ın, İslam Peygamberi; Neşet Çağatay'ın, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı yararlanmış olduğumuz kaynaklardan bazılarıdır. Çalışmamızda kullandığımız kaynakları bibliyografyada geniş bir şekilde vereceğiz.

GİRİŞ

İnsanlığın ilk dininin ne olduğu konusunda bilginler araştırma yapmışlardır. Yapılan araştırmalar sonucunda iki tez ortaya atılmıştır. Bu tezlerden biri tekâmülcülere, öteki doğuştancılara aittir. Tekâmülcülerin görüşüne göre dinin başlangıcını hurafelere ve putlara inanma oluşturmuştur ki insanlık tevhit inancına çok sonraları ulaşabilmiştir. Ancak Kuran-ı Kerimde Allah-u Teala “...(Biz) **Bir Peygamber göndermedikçe (kimseye) azap ediciler değiliz**”¹ buyurmaktadır. Bu ayette Allah, insanlığın var oluşundan itibaren her topluma peygamber göndererek tevhid inancını tebliğ ettirdiğini, aksi halde insanları sorumlu tutmayacağını belirterek yeryüzünde ilk var olan inanç şeklinin tek ilaha iman olduğunu ispatlamaktadır. Demek ki bütün dinler saf bir tevhit inancıyla başlamış sonraları ise hurafelerle dolup bozulmuştur. Çünkü zamanla karışık fikirleri barındırmış ve aslından uzaklaşarak çok tanrıcılık doğmuştur.²

Yaradılış gereği insanda var olan tapınma güdüsü, en ilkel kabilelerde bile bir Tanrıyı ya da birden fazla tanrıyı benimseme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bazı toplumlarda görünmeyen cazibesi kendini hissettirmediği için ya da kendilerinin görünen varlıklar olması, Tanrılarını da somutlaştırma sonucunu doğurmuştur. Bunun sonucunda da putperestlik doğmuştur.³

Putperestlik şirkin bütün türlerini kapsayan bir inanç sistemidir. Sadece bir olan Allah’a ibadetin bulunmadığı tüm şirk, şekil ve suretlerini kapsamaktadır. Örneğin Hz. İbrahim Allah’a “**Ya Rabbi bu beldeyi emin kıl, beni ve evlatlarımı putlara tapmaktan uzak tut**”⁴ derken Allah’ın dışında tapınılan tüm suret ve şirk şekillerinden, Allah’a sığınmıştır. Peki, Hz. İbrahim’in duasında özellikle yer verdiği putperestliğin ortaya çıkmasının ne gibi nedenleri vardı? Bu noktada putperestliğin doğuş sebeplerini şöyle özetleyebiliriz: Bunun en önemli nedenlerinden biri cehalettir ki insanların uzun bir süre uyarılmamaları onların cehalete düşmesine tevhidin aslını unutmalarına neden olmuştur. Çünkü aradan geçen uzun zaman tevhid inancının gerektirdiği esasları ve bir olan Allah’a nasıl ibadet edilmesi gerektiğini, zaten pek de hassas davranmayan

¹ İsra 17/15.

² Hüseyin Atay, **İslamdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı**, A.Ü.İ.F.D sayı: 1, Ankara, 1957, s. 84.

³ İsa Yüceer, **Tevhit-Putperestlik İlişkileri Tarihinin Hz. Peygamber Dönemi Etki Ve Sonuçları**, Ankara, 1996, s. 36.

⁴ İbrahim 14/35

insanoğlunun unutmamasına ve dini birtakım hurafelerle doldurmasına yol açmıştır.⁵ Bir diğer neden, bazı insanlara gereğinden fazla muhabbet beslenmesidir. Çünkü bu muhabbet daha sonraları onları kutsallaştırma sonucunu doğurmuştur.⁶

Tevhidin tebliğinden sonra aradan geçen uzun yıllar, insanlığın putperestliğe sapmasının bir başka nedeni olarak açıklanabilir. Örneğin insanoğlu Hz. Âdem'den itibaren yaklaşık on asır tek tanrılı bir hayat yaşamıştır. Ancak daha sonra insanlar şirke düşmüş ve Hz. Nuh peygamber olarak geldiğinde şirki yok etmek için büyük bir mücadele vermiştir. Peki, insanlar neden tebliğin üzerinden uzun bir zaman geçince putperestliğe yöneliyordu? Şüphesiz bunun ilk nedeni aradan geçen zamanın hayli uzun olmasıdır. Bu süre içerisinde insanlar önce tevhitte sapma eğilimi göstermiş, daha sonra şirke düşmüş ve suretleri ilahlaştırmıştır. Çünkü insanlar kalpleri ile yöneldikleri ilahlarını gözle de görmek istemişlerdir.⁷ Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: ***“İsrailoğullarını denizden geçirdik. Putlarına ibadet eden bir kavmin yanına geldiler. Ey Musa! Bize de bunların ilahları gibi ilah yap’ dediler. Musa: ‘Siz cidden cahil bir kavimsiniz. Muhakkak bunlar içinde bulundukları hal ile helak olacaklardır. Ve yaptıkları şey de batıldır demiştir.’”***⁸ Demek ki insanlar herhangi bir varlığı tasavvur ettiğinde onu duyuyla da tespit edebileceklerini düşünmüşlerdir. Bunun sonucunda da ilahlarını gözle görme arzusu kendini göstermiştir.

İbnü'l Kelbi'nin rivayetine göre putlara ilk tapış şu şekilde olmuştur: Âdem öldüğünde, Âdem'in oğlu Şit'in oğulları onu, Hindistan'da, ilk indiği yerdeki mağaraya gömmüşlerdi. (Bu dağa Navz derlerdi, yeryüzünün en verimli dağıydı...) Şit oğulları, Âdem'in mağaradaki cesedine giderler, ona saygı dönüşünde bulunurlar ve rahmet dilerlerdi. Âdem'in oğlu Kabil'in oğullarından birisi dedi ki: ***“Ey Kabil oğulları! Şit oğullarının bir Davâr'ı var. Onun etrafında dönüyor, ona saygı gösteriyorlar, sizin ise bir şeyiniz yok!”*** sonra onlara bir put yaptı, böylece o, put yapanların ilki oldu.⁹

Yine İbnü'l Kelbi'den rivayetle, Vadd. Suvâ', Yagûs, Yaûk ve Nasr, dindar iyi kişilerdi. Bunların hepsi de aynı ayda ölmüştü. Akrabaları bunların ölümüne çok

⁵ Yüceer, a.g.e., s. 36, 45.

⁶ İbnü'l Kelbi, **Kitab'ul Esmam**, (Çev. Beyza Düştingen), Ankara, 1969, s. 48

⁷ Yüceer, a.g.e., s. 44.

⁸ Araf, 7/138-139.

⁹ İbnü'l Kelbi, a.g.e., s. 49.

üzülmüştü. Kabil oğullarından biri dedi ki: “*Ey hemşehrilerim, size onların şeklinde beş put yapayım mı? Yalnız ruhlarını veremem.*” Onlarda yapmasını istemiş ve o da tıpkı onlar gibi beş put yapıp dikmişti. Bundan sonra herkes kardeşine, amcasına, yeğenine gelmiş, ona saygı gösterip, etrafında dönmüştür. Bu bir kuşak boyunca böyle sürmüştür. Sonraki kuşak, bunlara öncekilerden çok daha fazla saygı göstermiştir. Üçüncü kuşak ise bunlara daha önce boş yere saygı gösterilmediğini düşünüp, onlar kendilerine Allah’ın yanında şefaet etsinler diye onlara tapmaya başlamışlardır. Allah-u Teala onlara Hz. İdris’i peygamber olarak göndermiştir. İdris onları doğru yola çağırılmış fakat O’nu yalanlamışlardır. Sonra onlara Nuh peygamber olarak gönderilmiş fakat O’nu da yalanlamışlar. Doğru yola dönmemişlerdir.¹⁰

Mirat-ı Mekke’nin yazarı Eyüp Sabri Paşa ise putperestliğin yeryüzünde ilk ortaya çıkışı hakkında şunları söyler: “*Hız. İdris’in semaya çekildiği esnada İskalinos¹¹, memuriyet merkezi olan Yunan tarafında bulunuyordu. Hız. İdris’in semaya çekildiğini öğrenince uzun müddet ah-u zar etti halkı feryad-u figan bızır etti. Daha sonra Hız. İdris’in şemailini unutmamak için Hız. İdris’in biri kürsüde oturur halde, diğeri semaya yükseltildiği şeklinde iki adet mücessem resimlerini yapıp taat ve ibadet esnasında bu resimlere atf-ı nazar etmeyi adet haline getirmişti. iskalinos’un mü’min ve muvahhid olduğu şek ve şüpheden vareste olmak hasebiyle bu resimleri tersim ve tazimden muradı putperestlik ayinini icra etmek değil Hız. İdris’e tazim ve riayet eylemektir. Ne yazık ki vefat ettiğinde Sab b. İdris vesaire ahmak bilginler onun niyet ve itikadını idrak edemeyip putperest olduğunu kabul ettiler ve bir müddet geçtikten sonra da putlara ait beyitler düzerek putperest oldular. Nihayet her biri birer put tertip ederek halkı doğru yoldan saptırıp putlara taptırdılar.*”¹²

Putperestliğin ilk ortaya çıkışı hakkında verilen bu haberlerden İbnü’l Kelbi’nin söyledikleri bu konuda yazılmış en ilk kaynaklardan olması hasebiyle itibar edilebilecek bir görüştür. Putperestliğin ilk ortaya çıkışı hakkındaki bu rivayetler, bize putperestliğin doğuş sebepleri arasında birçok maddenin sayılabileceğini göstermektedir. Ancak en önemli etkenler insanların tanrılarını görme arzusu, uzun zaman uyarılmamaları sonucu tevhidin aslını unutmaları, bazı kötü niyetli kimselerin halkın zihnini bulandırarak onları

¹⁰ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 48.

¹¹ İskalinos Hz. İdris’in 4 büyük halifesinden en önde geleni olarak tanıtılmaktadır.

¹² Eyüp Sabri Paşa, **Mirat-ı Mekke**, (Sadeleştiren: Osman Erdem), İstanbul, 2003, s. 235.

bir olan Allah'ın yolundan döndürme çabaları (örneğin Firavun, Nemrut), olarak gösterilebilir.

Putperestliğin doğuş sebeplerine kısaca göz attıktan sonra, tarihçesine bakacak olursak bu noktada şunu söylememiz gerekir ki bu inanç biçimi en ilkel kabilelerden tutun da, Roma, Yunan, Hint gibi bilinen en önemli medeniyetlerde de kendini göstermiştir. Nitekim arkeolojik kazılarda ilk putlara M.Ö. III. bin yılın ürünü olarak Mezopotamya bölgesinde rastlanmıştır. Bu buluntular, pişmiş topraktan yapılmış birkaç santimetre boyunda küçük tanrı heykelcikleridir. Anadolu'nun Kültepe kazılarında da çok eski çağlara özgü 20 cm çapında yuvarlak putlar bulunmuştur. Bu küçük boyutlu çok eski buluntulara karşı Mısır, Hint, Japon, Yunan, Roma, Maya, İnka vb. gibi puta tapanların büyük boyutlu ve kimi yerde dev cüsseli tanrı heykelleri çeşitli müzeleri süslemektedir.¹³

Konumuzun esasını teşkil etmesi bakımından burada put, pagan, paganizm kelimelerinin terminolojik açılımını yapmak yerinde bir hareket olacaktır.

a- Put: Politeist dinlerde tanrısal varlıkları temsil etmesi amacı ile ağaçtan, taştan ya da bir metalden yapılmış olmakla birlikte bir bitki, hayvan veya her hangi bir doğal nesne de olabilen suretlere denilmektedir. Puta tapan kavimlerde genellikle tapınılan nesneye tanrının ruhunun hulûl ettiğine inanılır. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki putperest toplumlar bizzat sembolün (putun) kendisine değil onun içinde bulunan tanrısal kuvvete tazimde bulunmaktadır. Puta tapan kimseye putperest ya da pagan denilmektedir.¹⁴

b- Pagan: Günümüzde pagan kelimesi bilinen büyük dinlere bağlı olmayan herkes için kullanılmaktadır.¹⁵

c- Paganizm: Paganizm ise puta tapıcılık, doğal objelere, suretlere tapınma şeklinde tezahür eden dinsel sistemleri ifade etmede kullanılan bir terimdir.¹⁶ Puta taparlık ve putçuluk anlamındaki paganizm deyiimi, Latince köylü anlamındaki “paganus” sözcüğünden türetilerek ilkin Hristiyanlarca Roma çoktanrıcılığına

¹³ Orhan Hançerlioğlu, **İslam İnançları Sözlüğü**, İstanbul, 1994, s. 467-468.

¹⁴ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara, 1998, s. 313.

¹⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s.298.

¹⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s.298.

verilmiştir.¹⁷ Daha sonraları bu kavram biraz daha genişletilerek Hristiyanlığı kabul etmeyen herkesi kapsamıştır. Putperestlikle ilgili kavramların kökenine kısaca değindikten sonra şimdi de putperestliğin görüldüğü toplumlara kısaca bir göz atalım.

İlk etapta ilkel kabilelere bakacak olursak, ilkel kabileler, günümüzde yaşamakta olan veya yakın zamana kadar yaşamış olup da zamana uygun bir yaşam tarzı geliştirememiş küçük toplulukları içine alır. Bu topluluklar geçimlerini avcılık, toplayıcılık ve balıkçılıkla sağlardı. Batıda bu topluluklar uzun süre barbar, vahşi, putperest sayılmışlardır.¹⁸ Aslında onların bir “Yüce Tanrı” anlayışına sahip olduklarını görürüz. Onlara göre Yüce Tanrı gökte durur ve daha aşağı derecedeki ruhları, tanrıları yönetir. İşte bu noktada ilkel kabilelerde çok tanrıcılık ortaya çıkmaktadır. Onlar daha aşağı derecedeki tanrılarına tazimde bulunmaya daha önem verir, Yüce Tanrı’ya ise daha büyük felaketlerde sığınırlardı. Onlar Yüce Tanrı’nın bazı hayvan, bitki ve insanlara yüce bir kuvvet, gizli bir güç ihsan ettiğine inanırlardı ki bu olaya Dinler Tarihi literatüründe “Mana” adı verilmektedir. Manaya sahip bulunduğu inandıkları taşlar, zincirler, maskotlar, muskalar, “Fetiş” olarak adlandırılır ve bunları taşıyan kimselerin yüce bir kuvvete sahip olduğu kabul edilirdi. İlkel kabilelerde manaya sahip kimseler, yerler ve nesneler kutsal sayılırdı ve bunlara dokunulması tehlikeli ve yasaktı. Bu olay için kullanılan tabir “Tabu” dur. Dini törenler ve ayinlerle meşgul olan rahipler ve sihirbaz hekimlere “Şaman” adı verilirdi. Şamanların ruhlar âlemiyle bağlantıya geçtiğine inanılırdı.¹⁹

Özetle ilkel kabilelerde dini inancın merkezinde bir yüce tanrı var olmakla birlikte onun yönettiği tanrılar da kabul edilmektedir. Bu özelliğiyle Arap putperestliğini andıran bir inanç tarzının hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Elbette ki putperestlik sadece ilkel kabilelerde var olan bir inanç şekli değildi. Bu sebeple tarihi süreç içerisinde putperest unsurlarla ön plana çıkan diğer bazı toplumlardan bahsetmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

En büyük ve en uzun ömürlü medeniyetlerden biri olan Roma’nın dini kültürüne baktığımızda, hâkimiyetlerine aldıkları ülkelerin kültlerinden etkilenecek geliştiğini görmekteyiz. Örneğin Anadolu’dan İtalya’ya geldiği sanılan Etrüsükler, Roma dini

¹⁷ Haçerlioğlu, **a.g.e.**, s.468

¹⁸ Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1988, s. 47–48.

¹⁹ Tümer- Küçük, **a.g.e.**, s. 48–50.

üzerinde önemli etki oluşturmuştur. Özellikle çok gelişmiş ölümler kültü ve ahiret inançları, Romalıların mezar ve duvar resimlerinde halen mevcut bulunmakta ve bu adetlerin Etrüskler'den kaldığı sanılmaktadır.²⁰ M. Ö. VIII. yy da Roma dini üzerinde etkisini gösteren Etrüsk akımı yerini VI. yy da Yunan, III. yy da ise Helen akımına bırakır. Bu üç akım Roma dinini oluşturmuştur.²¹

Roma'da her kavmin kendine has bir kültü mevcuttu ve en önemli kült Jupiter Latiaris'inki idi. Bundan sonra önem sırasına göre Mars ve Quirinus gelirdi. Jupiter daha sonraları Zeus ile eşit tutulmuştur ki karısı Juno da, Zeus'un karısı Hera'ya istinaden oluşturulmuştur. M.Ö. VI. yy da Roma'nın coğrafi konumunun genişlemesi ile birlikte pek çok yabancı tanrı Roma dinine girmiştir. Fethedilen ülkelerin tanrıları şeklen getirilmiş ve mabetlere konmuştur. Yunan tanrıları işte bu çağda Roma dinine girmiştir ki bunların ilki Herkül ve Zeus'un çocuklarından Caster ve Pollox gibi efsanevi kahramanlardı. Böylece Yunan tanrılarının Roma'da forum meydanında altın kaplı heykelleri yapılmıştır.²²

Putperestliğin en koyu şekliyle yaşandığı Roma'da her bir tanrı farklı işlevlerle donatılmış ve halk tanrıların bu işlevlerinden faydalanabilmek adına onlara farklı şekillerde tazimde bulunmuştur. Meselâ Roma'da heykellerin bulunduğu taşlardan yapılmış ve Pomerium denilen bir iç daire oluşturulmuştur. Buradaki tanrıların ilginç isimleri, karakterleri ve bunlara özel tahsis edilmiş bayramları vardı. Her Tanrı özel bir günün veya bir olayın sembolüydü. Mesela ekinoks dediğimiz gece gündüz eşitliği Tanrıçası Agerona idi. Matuta denilen tanrıça, hanımların tanrıçası olarak kabul edilirdi. Karanlık yerlerde bulunduğu inanan Vesta ile beraber sayılan Jupiter-Mars-Quirinus üçlüsünün yerini daha sonra Maksimus-Jünon-Mineve adlı yeni tanrılar doldurmuştur. Bu tanrı üçlüsü Yunan dininde mevcut olan Zeus-Hera ve Athena gibi önemli tanrılara denktir ve heykelleri günümüzde de mevcuttur. Ayrıca kaçak kölelerin patronu kabul edilen ayçiçeği tanrıçası Nemili Diane de Roma dininde önemli tanrılar arasındadır. Romalılar ailenin yüceliğini simgeleyen ocak tanrısı Lares ve kenti koruyan tanrı Penates ile bölgeyi koruyan cin ve periler gibi tabiatüstü varlıklara kurbanlar sundukları gibi besin maddeleri ve çiçekler de takdim ederlerdi. Evlilik törenleri Tellus ve Ceres

²⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, 2002, s. 87–88.

²¹ Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.89.

²² Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s. 90-91.

gibi kadın tanrıların heykellerinin önünde yapılırdı. Bu şekilde iki tanrıçanın evlenen çifte ömür boyu destek sağlayacağına inanılırdı. Romalılar eski bir gelenek olarak tapınaklarda çiftler halinde gruplandırılmış tanrı heykellerine Lectisternia isimindeki kurbanları sunarlardı.²³

Roma kültüründe mevcut olan dini coşku imparatorluk döneminde de artarak devam etmiş ve hatta Sezar ve Augüste ölümlerinden sonra tanrılaştırılmıştır. Bu noktada tanrılarına ait dini törenlerin aynısı imparatorluğa ait her kült içinde düzenlenmiştir. M.S. III.yy dan sonra tanrılarla özdeşleştirilen imparatorlara da ibadet edilmeye başlanmıştır. Mesela Septime Severe ve eşi Julia Domna'ya, Jupiter ve Junon gibi ibadet edilmeye başlanmıştır.²⁴

Roma'da hızla yayılan Hıristiyanlığın önüne geçmek için pagan yazarlar eski mitlerin Plâtoncu yorumundan yararlanmıştır. Çünkü bu yorum kendilerine güçlü bir sembolizmin kapısını açmaktaydı. Bu amaçla II. yy da Celse, III. yy da Porphyre, IV. yy ın sonunda imparator Jülien, Symmaque'ın "Pagan Partisi" ve Plâtoncu Macrobe ile Servius, Hıristiyan tolitarizminin karşısına çoğulcu dini görüntüyü getirirler.²⁵

Özetle Roma dini farklı zaman dilimlerinde farklı kültürlerin etkisinde kalarak renkli bir görüntüye sahne olmuştur. Putperestlik canlı bir şekilde yaşanmış ve Hıristiyanlığın resmi din olarak benimsenmesine kadar da varlığını idame ettirmiştir.

En ilkel kabilelerde var olagelen paganizm Yunan dinlerinde de önemli bir yere sahiptir. Hatta Yunan politeizmi birçok kültürün dini yapısını da etkilemiş, onların şekillenmesinde büyük etki oluşturmuştur. Bu nedenle Yunan politeizmini kısaca irdelemek, hem bu kültürdeki dini yapılanmayı öğrenmek hem de diğer kültürlerin dini yapısını nasıl etkilediğini görmek bakımından bize fayda sağlayacaktır.

Eski Yunan dini, eski Babil ve Mısır dinleri gibi çok tanrılı bir dindir. Yunanlılar tanrılarını insan varlığının en üstün suretleri olarak görmüşlerdir. Onlara göre tanrılar, Teselya'daki 3000 metre yüksekliğinde, bulutlarla kaplı Olympus dağının tepesinde otururlardı. Bu tanrıların en büyüğü Zeus idi ki bu tanrı, hak ve adaletin, dünya düzeninin ve kaderin koruyucusuydu. Zeus adına dört senede bir bayram kutlanırdı. Bu bayram süresince Arapların haram aylarında olduğu gibi kan dökmek yasaktı ve bütün

²³ Mircea Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (Çev. Ali Erbaş), İstanbul, 1997, s. 244–245.

²⁴ Eliade, **a.g.e**, s. 245–247.

²⁵ Eliade, **a.g.e**, s. 247.

şenlik boyunca bir barış havası hâkim olurdu. M.Ö. 460 yılında Olimpia’da 22 metre yüksekliğinde Zeus mabedi inşa edilmiştir ve bu mabedin içinde tanrının altın ve fil dışından yapılmış putu bulunurdu. Zeus’un eşi Hera’nın da Olimpia’daki mabetlerde putu mevcuttu.²⁶

Neolitik dönemden kalma kadın heykelleri, tanrıçaların toplumda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu heykellerin üreme uzuvları özellikle belirtilmiştir. Bunun nedeni her şeye hayat veren tabiat tanrıçası olarak kabul edilmeleridir. İkinci bin yılda bu tanrıçanın işlevi daha da artmış, dağların ve hayvanların egemeni, Girit’te Rea, Anadolu’da Kibele adını taşıyarak “Tanrıların anası” olarak kabul edilmiştir. Bu tanrıçanın yanında önemli bir yere sahip üç tanrıça daha vardır. Bunlardan biri evleri ve sarayları koruyan tanrıça, bir diğeri Kültü Sparta’da özellikle genç kızlar arasında yayılan ağaç tanrıçası Dentritis’i andırır bir surette ağaçlar altında oturan ve kadınların kendisine çiçekler sunduğu bir tanrıça, öteki ise harp tanrıçasıdır ve şehirleri korumaktadır.²⁷

Ortaçağda Yunanistan’da tanrılarda insani özellikler daha da belirginleştirilmiş ayrıca insanlar dünyasının karşısına şairlerin şekiller vermesiyle bir de tanrılar dünyası oluşturulmuştur. Bu noktada sosyal hayatta aristokratlar kralın etrafında nasıl toplanıyorsa, tanrılar da baş tanrı Zeus’un çevresinde yer almaktadır.²⁸ Baş tanrı “baba” Zeustur.²⁹ Bütün tanrıların belirli nüfuz ve faaliyet alanları mevcuttur. Mesela bir gök tanrısı olan Zeus bulutlara, yağmura ve yıldırımlara egemendir. Önemli tanrıçalardan biri sayılan Hera bir ay tanrıçasıdır. Hera’nın bir diğer işlevi ise kadınları korumak, evlenme, doğum gibi hallerde kadınlara yardımcı olmaktır. Zeus’un başından çıktığına inanılan Atena kalkan tanrıçası olarak kabul edilmiştir ve şehrin sanayisinin koruyucusu sayılmıştır. Aynı zamanda ev işleri ve dokumacılık tanrıçası olarak da bilinmektedir.³⁰ Güneş tanrısı olarak bilinen ve her şeyi görüp sezdiğine inanıldığı için yemin edildiğinde tanık olarak çağrılan Helios ise zamanla yerini aydınlık tanrısı olan Apollon’a bırakmıştır. Apollon her yere girip çıkabilme özelliğinden ötürü kâhin niteliğini de kazanmıştır. Apollon’un kız kardeşi olan Artemis ay tanrıçası, dolayısıyla

²⁶ Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.81-82

²⁷ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1988, s. 51–52.

²⁸ Mansel, **a.g.e.**, s.135–136.

²⁹ Mircea Eliade, **Dinler Tarihi**, (Çev. Mustafa Ünal), Konya, 2005, s. 111.

³⁰ Annamari Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, (Ed. Recep Kibar), İstanbul, 1999, s. 60; Mansel, **a.g.e.**, s.135–137.

kadın ve doğum tanrıçası olarak kabul edilmiştir.³¹ Toprak, bitki ve bereket tanrısı olarak bilinen Diyonizos, üzüm bağlarının ve şarabın koruyucusu olarak ün kazanmıştır.³²

Yunanistan'da gök ve toprak tanrılarının yanı sıra su tanrıları da mevcuttur. Mesela Poseidon denizlerin ve göllerin tanrısı sayılırdı ve en büyük su tanrısıydı. Poseidon bir denge unsuru olarak görülürken bazen bu dengeyi bozar ve depremler meydana getirebilirdi. Yunanlılar, meşhur Olimpos tanrılarının dışında kökenleri çok eski çağlara dayanan ve taş, bitki, hayvan şekilleriyle sembolize edilen yerli tanrılara da tapınmışlardır. Mesela Apollonla eşleştirilen 'Delfoi'deki Omfalis adını taşıyan bir gök taşı kutsal sayılmıştır. Ayrıca Tesalya'da leylekler, Delfoi'de de kurtlar kutsal sayılmıştır. Asklepios tapınaklarında da yılanlar bulunurdu.³³

Yunanlıların her şeyi insan şeklinde görme eğilimleri M.Ö. VIII. yy. da tanrılarını insanlaştırmaya ve bunların heykellerini yapmaya, onları yönlendirmiştir.³⁴ Bunun sonucunda içinde tanrı heykellerinin bulunduğu birçok tapınak meydana getirilmiştir. Dini törenlerini tapınaklarının içinde değil, tapınağın önünde duran sunağın etrafında yaparlardı. Ayinleri, "Hierervs" adını taşıyan rahipler yönetirdi.³⁵

M.Ö. VII.–VI. yy. da Olimpos tanrıları halk tarafından daha da benimsenmiştir. Artık bu tanrılar sadece doğal bir güç değil aynı zamanda dünya düzenini sağlayan, ahlaki yapıyı temellendiren varlıklar olarak benimsenmişlerdir. Tanrıların adaletin de temsilcisi kabul edilmeleri halkta kibirden, gururdan uzak durma, ölçülü olma fikri uyandırmıştır. Çünkü kibirlenen insanlar tanrıların kıskançlığıyla karşılaşacaktır. Bu noktada tanrıların gazabından korkan insanlar, özellikle bilge kimseler, orta halli bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir. Zamanla Olimpos tanrılarının halk arasındaki kudretleri ölümden sonraki hayata inancın artmasıyla eski ihtişamını kaybetmiştir. Şöyle ki, halk artık öteki dünyasını kurtarmaya yardımcı olacak başka tanrılara yönelmiştir. Mesela

³¹ Mansel, **a.g.e.**, s.136–137.

³² Schimmel, **a.g. e.**, s. 64-65.

³³ Mansel, **a.g.e.** , s.138.

³⁴ Schimmel, **a.g.e.**, s. 63; Mansel, **a.g.e.** , s.215.

³⁵ Mansel, **a.g.e.** , s.215; Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma** (Antik Akdeniz Uygarlıkları), Ankara, 1996, s. 227.

ölümden sonraki hayatta insanlara mutluluk müjdeleyen Diyonizos ve Demeter gibi tanrılar halk arasında önem kazanmaya başlamıştır.³⁶

Yunanlılar kendi tanrılarıyla benzerlik taşıdığını düşündükleri komşu ülkelerin tanrılarını da kutsal kabul etmişlerdir. M.Ö. II. yy da bazı Mısır tanrıları Yunanlılarca tazime değer görülmüş ve bu tanrılara yunanca isimlerde verilmiştir. Mesela bir yeraltı tanrısı olarak görülen Mısır tanrısı “Osiris-Apis” Yunanlılarca “Sarapis” olarak adlandırılmış ve kendisine ibadet edilmiştir.³⁷

Yunanlılar tanrılarını insani özelliklere sahip yani arzuları, ihtirasları, ilişkileri olan aynı zamanda güçlü ve ölümsüz varlıklar olarak tahayyül etmişlerdir. Burada dikkate değer nokta Yunanlıların tanrılarını daha çok gerçeğin ötesinde, mantık sınırlarının dışında tahayyül etmiş olmalarıdır. Çünkü Yunan felsefesinde tanrılar basit hadiseler içinde hile ve entrika dolu bir tarzda hayat bulmuştur.³⁸

Yunan medeniyetinde nefis ve ruhun bedene girmesinden önce bir varlıkları olduğu, ruhlar bedende iken iyilik etme, bedenden çıkınca da âlemde faaliyette bulunma gücü kazandıkları inancı da mevcuttu. Bu düşünceleri ruhlara da ulûhiyet atfetmelerine neden olmuştur.³⁹

M.Ö. II. yy da Yunan dininin ruhanileştiği ve soyutlaştığı görülmektedir. Bu suretle de Yunan dini Monoteizme doğru ilerlemeye başlamıştır.⁴⁰ Ancak onlar bu tarihe kadar çok tanrıcılığı kabul etmiş ve bu tanrıları insani şekil ve vasıflarda düşünmüşlerdir. Bu tanrıların her biri yeryüzünde farklı bir güce sahip addedilmiş, her birinin farklı bir hegemonyası olduğu benimsenmiştir. Onlar tanrılarını tamamen insani arzu ve ihtiraslara sahip olarak düşündükleri için, tanrılar çok basit bir şekilde hayat kazanmışlardır.

Putperest unsurları taşıması açısından Hint dini, Hindistan’a gelen Ariler’in ait olduğu Hint- Avrupa ırkının başlangıçta sahip olduğu inancın bir devamı olarak görülmektedir. Örneğin Hint dininde tanrı için kullanılan Sanskritçe “Deva Sözcüğü” Latince ‘Deus (Tanrı)’ kelimesi ile benzerdir. Yine ibadet için kullanılan Sanskritçe

³⁶ Mansel, **a.g.e.**, s.215-217.

³⁷ Mansel, **a.g.e.**, s.218.

³⁸ Mian Muhammet Şerif, “**Yunan Düşüncesi**”, İslam Düşüncesi Tarihi, (Çev. KasımTurhan), c. I, İstanbul, 1990, s. 97.

³⁹ Günay Tümer, **Biruniye Göre Dinler ve İslam Dini**, Ankara, 1989, s.148.

⁴⁰ Mansel, **a.g.e.**, s.517.

‘yaj’ kelimesi birden fazla Hint- Avrupa dilinde ortak olarak kullanılmaktadır. Şunu söyleyebiliriz ki, Hint-Avrupa ırkından gelen Helen, Kelt, Slav, İtalyan, Ermeni ve Pers halklarının dinleri, özel işlevleri olan tanrıyla müteşekkildir. Bu tanrılara dualar ve kurban törenleriyle ibadet edilirdi. Aynı zamanda büyü, halk arasında fazlaca yer bulmuş bir gelenektir.⁴¹

M.Ö. 1600 den itibaren Hint dinlerinde de putperestliğin hâkim olduğu görülmektedir. Örneğin dişi bir tanrıyı tasvir eden heykeller, özellikle halk kültü kabul edilen erkek hayvansı tanrılar bunun en açık örneğidir.⁴² M.Ö. 1400–400 yılları arasında oluşan Veda geleneği, dikkat çeker ki bunlar dört koleksiyondan ibarettir: Rig Veda, Sama-Veda, Yajur -Veda, Atharva- Veda. Bunlardan Rig Veda takdimleri ve tanrılardan yardım isteme ayinlerini yöneten din adamı Hatrun’un ayin esnasında kullandığı ayini içermektedir. Diğer üç koleksiyon ise dinleyicilerin el kitaplarıdır.⁴³ Hint dininin ana hatları Vedalar kitabında şekillenmiştir. Hintliler doğa güçlerini şahıs haline getirmiş ve bunları tanrılar olarak kabul etmişlerdir. Vedalar bu tanrılara yapılan ibadetler ve cinlerin şerrinden korunma konusuyla ilgilidir.⁴⁴

Hint dininde de tanrılar, diğer putperest toplumlarda olduğu gibi bir takım işlerle ilişkilendirilmişlerdir. Örneğin Surya, Savitar ve Vişnu güneş tanrıları, Bayu rüzgâr tanrısı, Uşas, tan yerinin kızılığını oluşturan tanrı, Ayni, ateş tanrısı olarak kabul edilmiştir. Varuna ve Mitra ise sosyal ve ahlaki düzeni sağlayan tanrılardır. Rudra Siva, hastaları iyileştiren tanrı olarak kabul edilmekle birlikte, halkın çekindiği bir tanrı olarak görülür. Savaşçı bir tanrı olarak kabul edilen İndra, aynı zamanda olabildiğince kurnaz ve çok cinsiyetlidir.⁴⁵

Hindular, üç önemli tanrı olan Brahma, Şiva ve Vişnu’dan başka birçok tanrının putlarına tazimde bulunurlardı. Bu putlar arasında en önemlisi tanrı Vişnu’nun tecessütü olarak bilinen Rama’nın heykelleridir. Entelektüel bir Hindu’ya göre toplum, tanrıyı kitapların belirttiği tarzda mefhumlarla tanıyamaz. Tanrıyı bilmesi için onu gözle

⁴¹ C. A. Kadir, “İslam Öncesi Hint Düşüncesi”, İslam Düşüncesi Tarihi, (Çev. Kürşat Demirci), c. I, s. 33.

⁴² Mircea Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s.153.

⁴³ Eliade, **a.g.e.**, s.154

⁴⁴ Şerif, **a.g.e.**, s.33.

⁴⁵ Eliade, **a.g.e.**, s.154.

görülür, elle tutulur bir şeyin ya da bir sembolün temsil etmesi gerekir. Bu noktada toplum, bu tanrı heykelciklerini tanrıya ulaşma yolunda birer vasıta olarak görmüştür.⁴⁶

Hindular ibadetlerini mabetlerde yapmakla birlikte bir putun önünde de gerçekleştirirlerdi. Putun önünde gerçekleşen bu ibadette dualar okunur ve putlara çiçek, yaprak, yağ, su gibi bazı kurbanlar sunulurdu.⁴⁷ Hinduizmde İndra, Krişna, Ganeşsa, Navaratra, Şiva vb. gibi tanrılar adına kutlanmakta olan birçok bayram da mevcuttur. Aile içi dini külte bakacak olursak, Hindistan'daki kast sistemine göre değişkenlik arz ettiğini görmüş oluruz. Örneğin Brahmanlar, el kitapları Gayatri Mantra'yı okuyarak güneşin doğuşuna selam durur, tanrılara sabak takdimesi ve şarap sunar, özel bir odada korunan baş tanrı resmine tazimde bulunurlardı.⁴⁸

Hint tanrıları insan, hayvan, şeytan, kahraman, huri gibi şekillerde tasvir edilmiştir. Bununla birlikte tanrılar hayal gücü sınırsız Hindularca farklı şekillerde de tasavvur edilmiştir. Mesela Tanrı İndra'nın bin gözlü, Brahma'nın dört yüzlü, Ganeşsa'nın on altı kollu olduğu düşünülmüştür ve bunlara birer de gerekçe bulunmuştur. Örneğin tanrı Ganeşsa'nın on altı kolunun olması tanrının sonsuz gücüne işarettir.⁴⁹

Hint dininde büyüklü küçüklü bütün tanrılar, ilahlaştırılmış tabiat olaylarını kapsamaktadır. Tanrılar genellikle kâinatın en önemli öğeleriyle özdeşleştirilmişlerdir.⁵⁰ Bütün ilkel dinlerde olduğu gibi Hinduizmde de tanrılar önemli üç unsurun, yani güneş, rüzgâr ve ateşin temsilcisidiler. Zamanla din bilginleri tarafından monoteizm yerleştirilmeye çalışılmışsa da halk bu tabiat kuvvetlerini temsil eden tanrılara tapmaktan vazgeçmemiştir.⁵¹

Hindularda Tanrılar bazen yerin ve göğün çocukları bazen de her şeyden bağımsız kendilerinin yaratıcısı olarak kabul edilmişlerdir.⁵² Bu noktada Hintlilerin, tanrıların bir başlangıcı olduğuna inandıklarını söyleyebiliriz. Ancak onlar her ne kadar tanrıların başlangıcı olduğuna inansalar da tanrıların sonlu olduklarına inanmazlar. Onlara göre tanrılar ölümü inziva ile yenmişlerdir. Bu tanrılar üç sınıftan müteşekkildir:

⁴⁶ Ali İhsan Yitik, **Hint Dinleri**, İzmir, 2006, s.46.

⁴⁷ Yitik, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁸ Eliade, **a.g.e.**, s.164.

⁴⁹ Yitik, **a.g.e.**, s.48.

⁵⁰ Şerif, **a.g.m.**, s.35

⁵¹ Yitik, **a.g.e.**, s.48.

⁵² Şerif, **a.g.m.**, s.35.

Göksel Tanrılar: Göksel tanrılarının bilinen en eskisi Dyaus'tur. Bunun dışında Varuna da büyük gök tanrı olarak kabul edilmiştir. Varuna ahlaki otoriteyi sağlayan tanrıdır.

Atmosfer Tanrıları: Atmosfer tanrılarının en büyüğü İndra'dır ki tamamen altından yapılmıştır. Elinde de altından yapılmış bir kırbaç bulunurdu ve altın arabayla taşınırdı. Bunun dışında, Trita, Apâmnâpât ve Matarisvan diğer atmosfer tanrılarıdır.

Yeryüzü Tanrıları: Bu tanrılar genellikle nehirlerden teşekkül etmiştir. En önemlileri Sarasvasti, onun ardından da ateş tanrısı Agni'dir.⁵³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Hint felsefesine göre tanrı çeşitli ilahi özellikler içinde kendini gösteren, bir şahsiyet olarak algılanmaktadır. Bu düşüncenin doğal sonucu olarak da sembolperest bir inanç ortaya çıkmıştır.

Görüldüğü gibi putperestlik bir inanç sistemi olarak, yeryüzünde en çok bilinen medeniyetlerde bile var olmuştur. Bizim asıl konumuz olan Arap putperestliği, bu medeniyetlerin inanç sistemlerinden etkilendiği gibi zaman zaman bu medeniyetlerin dini yaşantısını etkileme eğilimi de göstermiştir. Biz burada putperestliğin kökenini ve yaşanış şekillerini ortaya koyduktan sonra, şimdi de Arap putperestliğinin kökenini, toplumsal konumunu ve etki alanlarını tespit etmeye çalışacağız.

⁵³ Şerif, **a.g.m.**, s.36-37.

I. BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASINDA PUTPERESTLİK

A- İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE ARABİSTAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

1- Arap Yarımadasının Coğrafi Konumu

Çalışmamızı, Arabistan Bölgesi'nde yaşamış olan Hz. Muhammed ve onun ilişkide bulunduğu Arap halkı teşkil ettiği için, bu bölgenin coğrafi konumu hakkında bilgi vermeyi, konunun daha iyi anlaşılması açısından gerekli gördük.

Arap Yarımadası, Asya kıtasının güney- batısında bulunmaktadır. Yarımada'nın üç tarafı denizlerle çevrili olup dördüncü tarafı Afrika ve Asya ile birleşmektedir. Batı tarafından Süveyş'den, Babü'l Mendeb boğazına kadar uzanır. Güney- doğuda ise Re'sül- Hâd burnundan başlayarak Hürmüz burnunda bulunan Müsnedim burnuna kadar uzanır. Kuzeyde Arapların hâkim olduğu Irak, el Cezire, Suriye çölü ve Filistin'le, kuzey- batıda ise Mısır toprağı ile sınırları vardır.⁵⁴

Arap yarımadası, Güney Arabistan, Kuzey Arabistan ve Hicaz Bölgesi olmak üzere üç bölgeden müteşekkildir. Bu bölgelerden Güney Arabistan'da, Main, Seba ve Himyeri gibi önemli devletler kurulmuştur. Main ve Katabân Devletleri, aynı asırda varlığını sürdürmüş devletlerdir. Main Devleti M.Ö. 2000–700 yılları arasında varlığını sürdürmüş, zamanla yerini Seba Devleti'ne bırakmış ve M.Ö. 7. asırda Main Devleti'nden çok az bir parça kalmıştır.⁵⁵ Seba Devleti'nin ise M.Ö. 950- 115 yılları arasında hâkimiyetini sürdürdüğü belirtilmektedir.⁵⁶ Bu devlet önceleri bir beylikken daha sonra genişlemiş ve büyük bir devlet haline gelmiştir.⁵⁷ Yine bu bölgede kurulmuş büyük devletlerden biri olan Himyeri Devleti, M.Ö. 115 yılında kurulmuş olup, M.S. 525 yılında hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu devlet Seba Devleti'nin bir devamı olarak kabul edilmiştir.⁵⁸

⁵⁴ Mahmud Esad, **Tarih-i Dini İslam**, İstanbul, 1983, s. 55.

⁵⁵ Neşet Çağatay, **İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara, 1971, s. 10; **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız), c. I, İstanbul, 1992, s. 13.

⁵⁶ Hasan İbrahim Hasan, **Tarihu'l İslam**, (Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), c. I, İstanbul, 1987, s. 42.

⁵⁷ Çağatay, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁸ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 47.

Kuzey Arabistan'da ise Nebati Krallığı, Tedmür, Hire ve Gassani Devletleri kurulmuştur. Nebati Krallığı, bugün Doğu Ürdün denilen yerden başlayıp, Suriye'nin güneyine kadar uzanan ve Gazze- Akabe arasını içine alan bir bölgeden oluşmakta idi. Tedmür Devletinin ise ortaya çıkışı tam olarak bilinmemekle birlikte M.Ö. 1000. yıllarda olduğu sanılmaktadır. Bu devlet iki komşusu olan İran ve Roma arasında tarafsız kalmış ve bu durumdan her zaman istifade etmiştir. Yine Kuzey Arabistan'da kurulan Hire ve Gassani Devletlerinin en önemli fonksiyonu ise Bizans ve İran medeniyetlerine ait çeşitli özellikleri, Arap Yarımadasına taşıyan bir köprü özelliği taşımalarıdır. Bu devletler İran ve Roma Medeniyetlerinden din, kültür, okuma- yazma ve harp tekniği alanlarında önemli birikimler elde etmiş ve bunları ülkelerine taşımışlardır.⁵⁹

Kuzey Arabistan, Güney Arabistan ve Hicaz Bölgesi olarak üç kısma ayrılmış olan Arabistan bölgesinin konumuz açısından en önemli bölgesi Hicazdır. Zira İslam Peygamberi bu bölgenin Mekke şehrinde doğmuş ve Medine şehrinde İslam'ı yayıp geliştirmiştir. Bu noktada konumuz açısından büyük öneme sahip Hicaz bölgesinin coğrafi konumunu ve tarihi gelişimini kısaca irdelemek isabetli bir karar olacaktır.

a- Hicaz Bölgesi

Necd yüksek yaylaları ile sahildeki Tihame alçak ovaları arasında yükselen arazisiyle Hicaz Bölgesi, bir dereceye kadar merkezi vaziyeti, üzerinde seyahatin mümkün ve kolay oluşu, kuzey-güney ana ticaret yolu üzerinde bulunuşu sebeplerinden ötürü hem dini, hem de ticari faaliyet için büyük fırsat ve imkânlar bahşediyordu. Bu durum Ukaz fuarında ve Kâbe'de açıkça görülmektedir. Hicaz Bölgesi sadece üç şehri ile ön plana çıkmaktadır. Bunlar Taif ile iki kardeş şehir olan Mekke ve Medine'dir.⁶⁰ İşte Hicaz Bölgesi tarihi deyince de, Mekke, Medine ve Taif dolaylarında yaşamış toplulukların siyasi, sosyal, iktisadi, dini vb. durumları akla gelmektedir. Bu şehirlerden Mekke, Hz. Muhammed'in doğup büyüdüğü, nübüvvet görevini aldığı ve ilk tebliğe başladığı şehirdir.

⁵⁹ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, c.I, s.120,122,126.

⁶⁰ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), c. I, İstanbul, 1995, s. 153–154.

Hicaz Bölgesinin bu üç şehri, İslamiyet'in ilk doğduğu ve yayıldığı coğrafya olması sebebiyle çalışmamızda ilk önce bu şehirlerin dini, siyasi, iktisadi, sosyal hayatı hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

1) Mekke Bölgesi

Bu şehir Hicaz'ın güneyindeki Tihame bölgesinde, Kızıldeniz sahilinden seksen kilometre kadar içerde, Kur'anda'ki bir tasvire göre "...*ekin çıkmayan*..."⁶¹, yani kurak ve kayalık bir vadide kurulmuş bulunuyordu.⁶²

Çok eski zamanlarda Mekke'nin bulunduğu bölgede Amalika, Ad ve Semud kavimlerinin kalıntısı Cürhümlüler ikamet etmiştir. Bu zaman diliminde Hz. İbrahim, cariyesi Hacer'i ve ondan doğma oğlu İsmail'i bu bölgeye getirmiştir. Rivayete göre Hz. İsmail burada ilk olarak Cürhüm kabilesinin başkanı Mudad'ın kızı Seyyide ile daha sonra da Amr kızı Ra'le ile evlenmiş, bunlardan on iki oğlu doğmuştur. Bu soy karışımı sonucu İsmaililer, Adnaniler, Maddiler veya Nizariler adıyla bilinen bir topluluk oluşmuştur. Bu topluluktan İsmaililer, yani Hz. İsmail'in soyundan olanlar, çoğalmış ve ayrı bir topluluk halinde yaşamaya başlamıştır. Mekke idaresi ise Cürhümlüler'in elinde kalmıştır. Ancak zamanla Cürhümlüler Harem bölgesinin yasaklarına riayet edilmemesine göz yummuşlar, dışarıdan Mekke'ye gelenlere zulmetmişler ve hacılardan daha fazla ücret almaya başlamışlardır. Ayrıca Kâbe'ye hediye edilen şeyleri zimmetlerine geçirmişlerdir. Bu da zamanla hâkimiyetlerinin zayıflamasına neden olmuştur. Bu sırada Ezd kabilesinin bir kolu olan Huzaeliler'in başkanı Amr b. Salebe, Cürhümlüler'den, çobanları başka yerde otlatmaya kadar Harem bölgesinde kalmak için izin istemiştir. Müsaade alamayınca da savaşa başvurmuştur. Kinane oğlu, Abdumenat oğlu, Bekr boyu ile Huzae kabilesinden Gubşan boyu, Cürhümlüler'e savaş açmıştır. Bu savaş sonucunda galip gelen Huzaeliler Mekke idaresini ele geçirmişlerdir. Ayrıca savaşta kendilerine katılmamış olan İsmail oğullarının da aralarında yaşamalarına izin vermişlerdir. Huzaeliler'in başkanı Amr oğlu Harise oğlu Rebia, Kâbe muhafızlığını üstlenerek hac yöntemlerini düzenlemiş ve hacıların güvenliğini sağlamıştır.⁶³

⁶¹ İbrahim 14/37

⁶² Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 155.

⁶³ Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 114-117; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 64-65; Çağatay, **a.g.e.**, s.82-93.

Uzun süre Kâbe muhafızlığını elinde tutan Huzae kabilesinin son başkanı Huleyl b. Hubşiyeye, kızı Hubbe'yi Kinane kabilesinin bir kolu olan Kureyş kabilesinin başkanı Kusay b. Kilab ile evlendirmiştir. Kusay, Kâbe'ye verilen değerin suiistimal edildiğini görünce, bu kabileyi Harem bölgesinden uzaklaştırmak istemiştir. Huzaeliler ile giriştiği savaşta galip gelen Kusay, Mekke idaresini eline almıştır.⁶⁴

Mekke, Kusay'ın yönetimi altında iken büyük bir refah düzeyine ulaşmıştır. Kusayy, Kureyş'i Mekke ve çevresine yerleştirmiştir. Kureyşin başına geçmiş, Hicabet (kabenin kapısının korunması), Sikaye (hacılara su verme), Rifade (vergilerin toplanması ve ilgili diğer işler), Nedve (toplantı meclisinin idaresi) ve Liva (bayraktarlık) gibi görevler hep onun elinde toplanmıştı. Kureyş, onun yaptığı işleri uğur sayardı. Nikâhlar onun evinde kıyılır, savaş sancağı onun evinden kalkar, onun emirleri kavmi arasında o hayattayken de, öldükten sonra da dini bir emir sayılmıştır.⁶⁵

Kusay öldüğü zaman onun üzerinde bulunan görevler, oğulları Abdudhar, Abdumenaf, Abduluzza ve Abdukusay'a geçmiştir. Bunlardan Abdumenaf, Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib'in dedesidir. Abdumenafoğulları Rifade ve Sikaye görevlerini elinde tutan koldur. Bu görevleri ilk elinde tutan Kusay'ın oğlu Haşimdir. Yemen'e gidip de Redman adlı yerde vefat edince bu görev Abdülmuttalib'e geçmiştir. Abdülmuttalib'in on oğlu olmuştur ki bunlardan Abdullah, Hz. Muhammed'in babasıdır.⁶⁶

Mekke şehrinin nüfusu, yabancı kökenli köleler ve azadlı kölelerle birlikte yaklaşık on bini buluyordu. Bu Şehir-Devlette, monarşik bir idare yerine, ileri gelen on aileden oluşan bir oligarşi egemendi. Bu aileler arasında en çok göze çarpan iki rakip kabileden Ümeyye oğulları askeri, Haşim oğulları da dinsel görevleri üstlenmişlerdi.⁶⁷

Mekke sadece Hicaz bölgesinin değil bütün Arap Yarımadasının merkezi ve en önemli şehriydi.⁶⁸ Ticari zihniyete sahip, gelişme peşinde koşan Mekkeliler, Kâbe'yi milli bir ziyaretgâh haline getirerek, Ukaz gibi, hem ticaret adamlarının hem de mütefekkirlerin buluştuğu panayırların tertip edilmesini sağlayarak, bir de Kâbe

⁶⁴ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 65-66; Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (Çev. Mehmet Yazgan), c. I, İstanbul, 2004, s. 45.

⁶⁵ İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, (Çev.M. Beşir Eryarsoy), c. II, Ankara, 1985, s. 26-27; Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁶ Çağatay, **a.g.e.**, s.82-93.

⁶⁷ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 42.

⁶⁸ Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 57.

muhafızlığını ellerinde bulundurarak, Mekke şehrinin Arap Yarımadasının en önemli şehri olmasını sağlamışlardır.⁶⁹

2) Medine Bölgesi

İslam tarihinin Mekke'den sonra en önemli şehri Medine (Yesrib)'dir. Medine eski zamanlarda Amalika kavminin yurdu idi. Onların dağılıp ortadan kaybolmasından sonra M.Ö. VI. yy başlarında Babil Kralı II. Nabû- Kudur-u Sur, Kudüs'ü işgal edip oradaki Yahudileri Babil'e götürmüş; ancak bazı Yahudiler kaçarak Hicaz bölgesinde Hayber, Vadi'ül – Kura, Fedek ve Medine'ye yerleşmişlerdir. Bu tarihten itibaren Medine ve civarı, Kureyza, Nadir ve Kaynuka Yahudi kabilelerinin merkezi olmuştur. Hıristiyanlığın Roma'da yayılmasından sonra Suriye ve Filistin'deki Yahudiler de Hicaz'daki Yahudilerin yanına yerleşmişlerdir.⁷⁰

Eski adı Yesrib olan Medine, Arabistan Yarımadasında, Kızıl deniz kıyısında, Yanbu limanına yakın bir yerdir. Mekke'nin beş yüz kilometre kuzeyine düşer ve tabii coğrafyası itibariyle güneydeki Mekke'ye nazaran daha elverişli bir coğrafyaya sahiptir. Yemenle Suriye'yi birleştiren “Baharat Yolu” üzerinde bulunmasından ayrı, bu şehir, bilhassa hurma ziraatına uygun bir vaha durumundaydı. Burada oturanlardan Benu Nadir ve Benu Kureyza Yahudilerinin sayesinde şehir, ileri gelen bir ziraat merkezi haline gelmiştir.⁷¹

Medine'ye Hz. Muhammed döneminde hâkim olan Evs ve Hazreç Arap kabileleri ise tahmini olarak II. veya III. yy. dan itibaren Medine'ye yerleşmişlerdir. Medine'ye Evs ve Hazreç kabilelerinden önce yerleşen Yahudiler, burada koloniler kurmuşlardır. Evs ve Hazreç kabilelerinin Medine'ye yerleşmesini hazmedemeyen Yahudiler bu kabilelere zulmetmişlerdir. Bunun üzerine Evs ve Hazreç kabileleri akrabaları olan Gassanilerden yardım istemiş, Gassaniler de Yahudilerin üzerine yürüyerek Yahudi Başkanını öldürmüşlerdir. Böylece Medine'de üstünlük Evs kabilesine geçmiştir.⁷²

⁶⁹ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 155-156.

⁷⁰ Çağatay, **a.g.e.**, s.98.

⁷¹ Muhammed Hamidullah, “**Asr-ı Saadet Öncesinde Medine Toplumu**”, Bütün Yönleri ile Asr-ı Saadette İslam, (Ed. Vecdi Akyüz), c. I, İstanbul, 1995, s. 135-136; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 156.

⁷² Ahmed Emin, **Fecru'l İslam**, (Çev. Ahmet Serdaroglu), Ankara, 1976, s. 55; Çağatay, **a.g.e.**, s. 98.

İslamiyet'in doğuş yıllarında da Medine halkı, Benu Nadir, Benu Kureyza ve Benu Kaynuka Yahudileri, putperest Araplardan Evs ve Hazreç kabileleri ile sayıları elliye geçmeyen bir grup Hristiyan'dan oluşmaktaydı.⁷³ Siyasi hayat ve sosyal yapı itibarıyla Medine, kabilecilik sınırlarının ötesine geçememiştir. Hatta bir şehir-devlet yapısından bile söz edilemez. Gerek Araplar, gerekse Yahudiler arasında olsun, her kabile bağımsız bir hukuksal birliktelik oluşturmakta ve kendi kabile başkanından başka hiçbir siyasi otorite tanımamaktaydı.⁷⁴

3) Taif Bölgesi

Taif, deniz seviyesinden yüzlerce metre yükseklikteki yaylaya kurulmuş olan bir şehirdi. Arabistan'dan çok, bereketli Suriye'nin bir parçası olarak görülmüştür. Binekle bir iki günlük uzaklıkta olan Taif ile Mekke, birbirlerinin ayrılmaz iki parçası durumundaydı. Taifliler ziraatla uğraşırlar ve bu ürünlerini Mekke'de satarlardı. Mekkeliler de yaz mevsimini Taif'te geçirirlerdi. Çoğu Mekkelinin Taif'te arazisi bulunur, Taifliler de ticaret yapmak için Mekke'de oturlardı. Bu bölgede kültürel faaliyetler de çokça yaygındı.⁷⁵

Arap Yarımadasının coğrafi bölgelerine ve buralarda hangi toplulukların hüküm sürdüğüne değindikten sonra bu toplulukların sosyal, iktisadi, siyasi ve dini yaşantıları hakkında bilgi vereceğiz.

2- Arap Toplumunda Sosyal Yapı ve Kabilecilik Anlayışı

Arap toplumunda halk tabakalara ayrılırdı ve bu tabakaların yaşam tarzları birbirinden farklı idi. Araplar, sosyal yaşam itibarıyla hürler, köleler ve mevali olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktaydılar.⁷⁶ Ayrıca Bedeviler ve Hadariler olmak üzere iki farklı gruptan oluşmaktaydılar. Toplumun esasını kabilecilik anlayışı şekillendirmekte idi. Şimdi bu soysal sınıflara ve gruplara, daha sonra da yaşam şeklinin temel belirleyicisi olan kabilecilik anlayışına bir göz atalım:

⁷³ Muhammed Hamidullah, **a.g.m.**, s. 136; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 162-163.

⁷⁴ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 164.

⁷⁵ Muhammed Hamidullah, **Hz. Peygamber'in savaşları**, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1962, s. 114; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 155.

⁷⁶ Şemsettin Günaltay, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara, 1997, s. 116; Çağatay, **a.g.e.**, s.132.

a- Sosyal Sınıflar

1) **Hürler:** Hürler, cemiyetin birinci sınıf vatandaşı sayılırdı. Ailenin veya kabilenin ortak adını taşır ve aynı haklara sahiptirler. Her konuda ortak ve eşit bir yaşamları mevcuttur. Beraber göç ederler, savaşımlara katılırlardı. Yalnız, kâhinler ve şairler gibi ruhlarla ilişkisi bulunduğu inanılanlarla, savaşlarda cesaret ve gücü ile kendilerini ispatlayanlar, toplum içerisinde diğerlerine oranla daha seçkin bir konuma sahiptiler. Fakat hukuk itibarıyla bir ayrıcalıkları yoktu.⁷⁷

2) **Esirler (Köleler):** Hürlerin sahip oldukları haklara sahip değillerdi. Bu sınıfı köleler ve cariyeler oluştururdu. Bunlar, ya harp sonunda elde edilen ya da pazarlarda alınıp satılan kişilerdir ki, esir tüccarları tarafından komşu ülkelerden getirilir ve halka satılırdı. Bu esirlere acımasızca davranılır, bir hayvan kadar değer verilmezdi. Esirler bir meta ve mal gibi satıldıkları gibi miras yoluyla da varise geçebiliyorlardı. Bazen hediye edilir ya da gelin mehri olarak da verilirlerdi. Zanaat, ticaret ve savaşta kölelerden faydalanılırdı. Köle ve cariyelerin yaşam koşulları oldukça güçlü. Kendilerine barbarca davranılır hayvandan daha aşağı seviyede görülürlerdi. Efendileri yaşamlarında kayıtsız şartsız söz sahibi olduğundan, istediği şekilde onlara muamele edebilir, elini, kulağını, burnunu kesebilir, isterse öldürebilirdi. Bu zulmü yapan şahsa hiç kimse hesap sormazdı; çünkü örf ve gelenekler kölelere hiçbir hak tanımıyordu.⁷⁸

3) **Mevali:** Mevali grubu hürler ile köleler arasında bir orta sınıftı. Bu sınıfı oluşturan kimseler, köle ve cariyelerden azat edilmiş insanlardı. Bunlar, kendilerini azat eden kimsenin kabilesine mensup olurlar ve akraba niteliği kazanırlardı. Köleler gibi alınıp satılmaz, evlilik ve miras gibi hususlarda da hürler gibi muamele görmezlerdi.⁷⁹

b- Sosyal Gruplar

Arap toplumu iki gruptan teşekkül etmişti: Çöl ve vahalarda konargöçer bir hayat tarzı benimseyen Araplara Bedevi; köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan Araplara da Hadari denilmekteydi.

⁷⁷ Günlaltay, **a.g.e.**, s. 114–116; Çağatay, **a.g.e.**, s. 132.

⁷⁸ Günlaltay, **a.g.e.**, s. 116.

⁷⁹ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 50.

1) Bedeviler

Arabistan Bölgesinin toprağı kumlu olduğı için sayısı çok az vahalar dışında ekime elverişli bir alana sahip değildi. Bu nedenle de yerleşik hayata pek de müsait sayılmazdı. Arap yarımadasında yaşayanların çoğunu oluşturan bedeviler, sırf avarelik olsun diye boş yere dolaşan insanlar değillerdi. Onlar çölün zor şartlarında yaşamını devam ettirebilmek için nerede otlak bir arazi bulursa oraya giderlerdi.⁸⁰ Bu itibarla geçim kaynakları yaşadıkları hayat tarzına paralel olarak hayvancılık, avcılık ve ticaret olan ve adına Bedevi denilen insanlar halkın büyük bir kısmını oluştuyordu. Bu kimseler deve ve koyun üretimine bağı kalarak hayatlarını idame ettiren göçebe insanlardı.⁸¹ Ayrıca sıkıştıkları zaman ihtiyaçlarını karşılamak için köylere ve kervanlara baskın yaparlardı. Ancak bu vasıflara sahip Bedevilerin çöl şartlarında hayatlarını idame ettirmeleri sanıldığı gibi dillerinin bozuk olmasına neden olmuyordu. Aksine Bedeviler çok düzgün bir Arapçaya sahiptiler. Öyle ki şehir halkı çocukları düzgün Arapça öğreysin diye onları bedevilere götürürlerdi.⁸²

Orta ve Kuzey Arabistan da yaşayan halkın hâkim sınıfını oluşturan bedevi toplumunda sosyal birim fert değil, topluluktur. Fert mensup olduğı topluluğun bir üyesi sıfatıyla hak ve vazifelere sahiptir.⁸³ Sop teşkilatı bedevi toplumunun temelidir. Aralarında akrabalık bağları bulunan ailelerin bir araya gelmesi de kabileyi meydana getirmektedir. Aynı sopun bütün üyeleri kendilerini aynı kandan türemiş telakki ederler ve sopun en yaşlısı olmak üzere sadece bir tek başkanın otoritesine bağılılardır. Kan akrabalığı kabile teşkilat ve yapısında birleştirici ve katıştırıcı bir rol oynamaktadır.⁸⁴ Daha sonra detaylı olarak da inceleyeceğimiz üzere bedevilerin dini durumu Kuran'da bir ayette: “...(Çöl Arapları) Bedeviler, inançsızlıkta, şirkte en ileri gitmiş kimselerdir...”⁸⁵ şeklinde belirtilmektedir. Yani din, çöl Araplarının kalbinde pek fazla bir yere sahip değildir.

⁸⁰ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 45.

⁸¹ Şeyh İnayetullah, “İslam Öncesi Arap Düşüncesi”, İslam Düşüncesi Tarihi, (Çev. Kürşat Demirci), c. I, s. 151.

⁸² Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 37-38.

⁸³ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 1979, s. 26.

⁸⁴ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 49.

⁸⁵ Tevbe 9/ 97

2) Hadariler

Hadari kavramı, köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan, yerleşik hayat tarzına sahip Arap kabilelerini temsil ediyordu. Yerleşik düzene sahip olmaları nedeniyle Hadâriler'in geçim kaynaklarını, ziraat ve ticaret oluşturmuyordu. Örneğin Medine ve Taif tarıma elverişli şehirler olduğu için burada oturan Hadariler ziraatla uğraşırlardı. Tarıma elverişli topraklara sahip olmayan, dini ve ticari bir konumu olan Mekke'nin halkı ise ticaretle uğraşmaktaydı.⁸⁶ Bu iki grubun siyasi, sosyal, ikdisadi, dini vb. durumlarına aşağıda daha detaylı değineceğimiz için burada genel bilgi vermekle yetindik.

c- Kabilecilik Anlayışı

Arap toplumunda kabilecilik anlayışı çok kuvvetliydi. Kabile mensupları tam manasıyla bir birine kefeldi. Kabildeki en önemli husus üyelerin haklı veya haksız her durumda birbirlerini sıkı bir şekilde desteklemesidir. Buna asabiyet sistemi denmektedir ki çölün zor şartlarında olması gereken bir sistemdir. Kardeşleri ister zalim olsun ister mazlum olsun, ona yardım eder, arka çıkarlardı. Aralarında biri bir suç işlerse bütün kabile bu suçu üzerine alırdı. Bir ganimet ele geçirilirse de bu ganimet bütün kabilenin olurdu.⁸⁷ Akrabalığın oluşmasını sağlayan temel esas erkek soyuna dayalı olmasıdır. Ancak ittifak ve korumaya alma yoluyla da akrabalık bağı kurulurdu. Kişi, kabilesi kendisini himayeden vazgeçerse başka bir kabileye sığınır ve kendisini o kabilenin ferdiymiş gibi sayardı.⁸⁸ Bir bedevi için, kabilesiyle olan hukuki bağlılığını kaybetmekten daha büyük bir felaket olamazdı. Çünkü yabancı ile düşmanın eş anlamlı olduğu bir toplumda, kabilesiz bir insanın durumu kanun dışı bir durumdur ve o, artık himaye ve emniyet sınırları dışında kalmıştır.⁸⁹

Bu dönemde Arap toplumunda her kabilenin bir reisi mevcuttu. Bu reislerin emir, şeyh, seyyid, rab ve melik gibi lakapları vardı. Bir kabilenin reisi seçilirken kişide sabır, yumuşak huyluluk, tevazu, kahramanlık, cömertlik gibi özellikler aranırdı. Bu özelliklere sahip lider adaylarından en yaşlı olanı reisliğe layık görülürdü. Reislik ırs yoluyla kişiden kişiye geçmezdi; ancak bir kabile başkanının oğlu reis olamaz diye bir

⁸⁶ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 37-38; İbrahim Sarıçam, **Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, 2005, s.35.

⁸⁷ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 88; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 51; Şeyh İnyetullah, **a.g.m.**, s. 158.

⁸⁸ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 38; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 52; Şeyh İnyetullah, **a.g.m.**, s. 158.

⁸⁹ Hitti, **a.g.e.**, c.I, s. 50.

kaide de yoktu. Kabile reisi bir konuda kendi başına karar verme yetkisine sahip değildi. Kimseye görev vermez, emretmez, karar toplantıya katılanlar tarafından ortak verilirdi. Bu toplantılarda kararlar Arap kabilelerinin kanunu sayılan örfe göre verilirdi.⁹⁰

Güçlü bir otorite mevcut olmadığı için kabileler arasında kan davaları çok fazla görülmekte idi. Şayet aile fertlerinden birisi kendi ailesi içinde bir katl işi gerçekleştirirse, kimse onu müdafaa etmezdi. Kaçması halinde de kişi kanun kaçağı durumuna düşerdi. Adam öldürme işi aile dışından işlenmişse, kan davası güdülür ve aile fertlerinden her biri kendi hayatını ortaya koymak suretiyle bunun peşinden koşardı.⁹¹ Çünkü çölün kendisine has kanunu gereğince kana kan istenir, intikamdan başka hiçbir ceza kabul edilmezdi. Bu yüzden de bir kabileden birinin öldürülmesi, öldüren kabileden birinin öldürülmesiyle sonuçlanırdı. Bu kan davaları kırk yıl sürebilirdi. Bununla birlikte bazı durumlarda kan davasına son veren diyet kabul olunduğu vakidir.⁹²

Araplar hürriyeti severlerdi; fakat onlar hürriyetten toplumsal hürriyeti değil, şahsi hürriyeti anarlardı. Bu nedenle de bir başkana itaat etmenin gerekli olduğuna inanmazlardı. Cahiliye çağı bu yüzden iç savaşların çokça yaşandığı bir devir olmuştur. Araplar eşitliği de severlerdi; ancak sevdikleri eşitlik kabile içindeki eşitlik ve hem cinsleriyle olan eşitliktir. Karşı cinsle ve kabile dışındaki insanlarla eşit olduklarını asla kabul etmezlerdi. Örneğin Farslar ve Rumlar kendilerinden daha güçlü, daha zengin ve daha kültürlü olmalarına rağmen onların üstünlüğünü asla kabul etmemişlerdir.⁹³

Cahiliye Arabı asabidir. Çabuk darılır, küçük bir sebepten dolayı hiddetlenirdi. Özellikle şerefine ve kabilesine dokunulmasına asla tahammül edemezdi. Kızdığı zaman da hemen kılıcına sarılıp savaşmaya kalkardı. Bu husus da Araplar arasında sürekli savaşların yaşanmasına yol açan nedenlerden biriydi.⁹⁴

Kabilelerine, dolayısıyla akrabalık bağlarına bu kadar düşkün olan Araplarda, sosyal hayatın en temel müessesesi olan ailenin ve ailenin temel fertlerinden biri olan kadının nasıl bir konuma sahip olduğuna değinmek gerektiğini düşünerek bu hususa kısaca göz atmak istiyoruz.

⁹⁰ Günaltay, **a.g.e.**, s.113-114; Sarıçam, **a.g.e.**, s.36-39.

⁹¹ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 50.

⁹² Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 50.

⁹³ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 72-73.

⁹⁴ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 72; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 47.

3- Aile Yapısı ve Kadın

Aile, insanların dini, hukuki ve ekonomik anlayışlarıyla ilişkisi bulunan bir kurumdur. Bu konumdaki bir kurumun dini, hukuki, ekonomik anlayışların durumuna göre gelişmesi de çok doğaldır. Sosyolojik araştırmalar da bize ailenin toplumlarla beraber gelişmiş olduğunu göstermektedir. Her toplum için doğal olan bu durumu Araplarda da görmekteyiz. Dini yaşantıları, sosyal yapıları değiştikçe, aile yapısı da buna paralel bir gelişim süreci izlemiştir.

Cahiliye Araplarında aile bağımlı oluşturan şey doğurganlıktı. Örneğin bir kadın ancak çocuk doğurduktan sonra ailenin bir üyesi sayılabiliyordu. Bu nedenle de çocuğu olmayan bir kadın diyet vermeye mahkûm edildiği zaman bu diyeti kocası değil kadının mensubu olduğu aile verirdi.⁹⁵

Araplardaki batın (boy) üyeleri arasında akrabalığın yegâne işareti ismin müşterek olmasıdır. Bu katılım akrabalığın zorunlu olan bütün yükümlülüklerini gerektirmektedir. Veraset hakkı, düşmana karşı yardımlaşma, kanını yerde koymama mecburiyeti gibi kan akrabalığının zorunlu olan yükümlülükleri, istihlak (birinin yabancı birini isteyerek nesebine katması) yolu ile kabileye dâhil olan bireyi de kapsamaktadır. İstihlak yolu ile Araplar istedikleri her hangi bir yabancıyı aile efradına katabiliyordu. Bunun tam tersi olarak ailenin her hangi bir üyesi kötü halinden ötürü aileden çıkarılabiliyordu.⁹⁶

Kabilevi topluluklar halinde yaşayan Araplar, çöl hayatının gereği olarak sürekli savaş ve mücadele halindeydiler. Çölde bir kabilenin gücü, refah ve serveti, eli silah tutan bireylerinin sayısı ile doğru orantılıydı. Hangi kabile daha çok savaşacak bireye sahipse, en çok ganimet malını o kabile toplar, çöl halkı üzerinde en büyük hâkimiyeti o kurardı. Bu durum Arap toplumsal yapısında kadına oranla erkeğe daha çok rağbet edilmesini gerekli kılmıştır. Doğan çocuk erkek olduğu takdirde babası şenlik yapar, övücünü belli ederdi. Kızı olması durumunda utanır, sıkılır, öfkelenir ve zavallı yavruyu uğursuz bir felaket sayardı. Arapların bu durumu açık bir şekilde Kuran'da aktarılmaktadır: “ *Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir.*

⁹⁵ Günlaltay, **a.g.e.**, s. 106-107; Çağatay, **a.g.e.**, s. 129-130.

⁹⁶ Günlaltay, **a.g.e.**, s. 108.

Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!”⁹⁷

Araplarda evlilik müessesesi de oldukça ilginçtir; çünkü bu noktada her hangi bir hassasiyetleri yoktur. Bir baba kızını istediği erkekle evlendirebilirdi. Kızın veya erkeğin rızasını almaya gerek görülmezdi.⁹⁸ Evlilikte birçok nikâh türü mevcuttu. İslam döneminde reddedilen bu iffet zedeleyici evlilik türleri şunlardı. Günümüzde bilinen nikâhın yanı sıra muta nikâhı denilen belli bir süreliğine anlaşmalı yapılan nikâh, nikâh-ı bedel denilen erkeklerin eşlerini değiştirmesi yoluyla yapılan nikâh, nikâh-ı istibda denilen bir erkeğin başka bir erkekten çocuk sahibi olmak için eşini ona yollaması yoluyla yapılan nikâh, nikâh-ı makt denilen çocuğun babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenmesi yoluyla yapılan nikâh ve nikâh-ı şîğâr denilen mehir vermemek için kızların değiştirilmesi yoluyla yapılan nikâh çeşitleri mevcuttu.⁹⁹

Evlilik konusunda hassas bir çizgiye sahip olmayan Arap toplumunda boşanma olayı da çok yaygındı ve boşanma hakkı erkeğe aitti; ancak kadın şart koşarsa boşanma hakkını alabiliyordu. Boşanan kadın tekrar evlenebilmek için bir sene beklemek zorunda idi. Nikâh hususunda utanılacak adetlere uyan Araplar, eşlerin sayısı konusunda da hiçbir sınır tanımazlardı. Güç ve servetlerine güvenenler istedikleri kadar kadın ve cariye alabilirlerdi.¹⁰⁰

Araplarda kadınlar, hayatın her türlü ihtiyaçlarını temin etmek için erkeklerle beraber çalışmışlardır. Kadın odun toplar, su getirir, dokuma vs. işlerle meşgul olurdu. Kadın fikir ve akıl seviyesi itibari ile de erkeğe yakın bir derecede idi. Ancak savaşlarda erkeğin yerini tutamazdı. Onlar için de savaş yaşamın temeli olduğundan, bu etken, kadının derecesini erkeğin derecesinden aşağı düşürmüştür.¹⁰¹ Ancak çölün karşı konulamaz şartlarıyla başa çıkabilmek için erkek kadar olmasa da kadınların çabasına da ihtiyaç duyulmaktaydı. Çocuklara bakmak, develeri sağlamak, hasır ve bornoz örmek, savaşta savaşçılara su taşımak, onları şiirle cesaretlendirmek, yaralıları tedavi etmek kadınlara aitti. Fakat bu görevler kadınlara bir hukuk veya şeref sağlamıyordu. Araba

⁹⁷ Nahl 16/ 58–59.

⁹⁸ Günaltay, **a.g.e.**, s. 122.

⁹⁹ Buhâri, **Nikâh** 182, 183.

¹⁰⁰ Günaltay, **a.g.e.**, s. 123-124; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 87; Sarıçam, **a.g.e.**, s.40.

¹⁰¹ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 39.

göre çadırın içindeki kadını ile çadırın direğine bağladığı devesi arasındaki fark pek azdı. Çünkü ikisi de miras bırakılabilen mallardan sayılırdı.¹⁰²

Kadınlar hürler ve cariyeler olmak üzere iki sınıftı. Hürler erkeklere denk tutulmamakla birlikte cariyelere göre hakları daha iyi bir durumdaydı. Özellikle Mekke, Yesrip ve Taif gibi yarı medeni yerlerde eşraf kızları toplum içinde oldukça mevki sahibi idiler. Bazı şerefli başkanların kızlarının birçok erkekten daha muteber tutulduğu da görülürdü. Selma bnt. Amr, Hadice bnt. Huveylid, Hind bnt. Utbe gibi kadınlar, yüksek mevkiye sahip kadınlar olarak tarihe geçmişlerdir.¹⁰³ Yani kadın, bilinenin aksine Arap toplumunun her kesiminde değersiz bir varlık olarak görülmüyordu. İleri tabaka kadınlara büyük önem vermiş, düşüncelerini açıklama hürriyeti tanımıştır. Ancak aşağı tabakalarda durum tamamen bunun aksi yöndedir. Bu tabakalarda ahlaksızlık, zina, fuhuş had safhaya ulaşmıştır.¹⁰⁴

Görüldüğü gibi Arap toplumunda, kadının konumu da diğer hususlar gibi sosyal sınıfına bağlıydı. Aşağı tabakada yer alan kadın, insani haklara layık görülmez, miras hakkına sahip olmazdı. Ayrıca erkekler hiçbir sınır tanımaksızın istedikleri kadar kadınla evlenebilme özgürlüğüne sahipti.

4- Ahlaki Yapı

Arap toplumunda ahlakî değerlerin çok fazla önemsendiğini söylemek, pek mümkün değildir. Özellikle birçoğunun âhiret inancına sahip olmaması, onları tam bir ahlaki çöküntüye itmekteydi. Onlar için önemli olan birkaç meziyet dışında, kabul gören önemli ahlaki değerler mevcut değildi.

Arapların değer verdiği en önemli meziyetler, bahadırılık, kendi kabilesinden olana sadakat, ihtiyacı olana cömertlik, misafire ve yolcuya misafirperverlik, intikam alma duygusu,¹⁰⁵ kavmin ileri gelenleriyle sohbet etmek, meyhanelerde bulunmak ve şarkı söyleyen cariyelerle beraber olmaktır.¹⁰⁶ Bunun dışında kibir, gasp, içki, fuhuş, kumar, faiz, hırsızlık, kan davaları hat safhadaydı. Ayrıca zulüm ve adaletsizlik de

¹⁰² Günaltay, **a.g.e.**, s. 118-119.

¹⁰³ Günaltay, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰⁴ Safiyyurrahman el-Mübarek Fûri, **Peygamberimizin Hayatı ve Daveti**, (Terc. Halil İbrahim Kutlay), İstanbul, 1999, s. 45.

¹⁰⁵ Şeyh İna'yetullah, **a.g.m.**, s. 158.

¹⁰⁶ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 38, 137.

yaygındı.¹⁰⁷ Özellikle kan davası meselesi, özel bir ahlak doğurmuştur. Bu ahlakın esası, yalnız aynı kabileye mensup olanları kutsal ve bir hukuka sahip sayarak kabilenin dışında kalanlara karşı hiçbir ahlaki görev tanımamaktır. Örneğin savaşlar, kabilelerin acımasız mücadeleleri, bundan doğmuştur. Kuran’da cahiliye asabiyeti (hamiyyetü’l-cahiliye) tabiriyle kötülen olay, Arapların bu ahlakıdır.¹⁰⁸

Araplar kendileri için değerli olan bazı güzel ahlaki davranışları yerine getirmekte hiçbir fedakârlıktan kaçınmazlardı. Meselâ ikramda bulunmayı çok severlerdi ki eğer misafirleri varsa bazen ellerindeki tek geçim kaynakları olan dışı develerini bile misafirleri için kesebiliyorlardı. Ayrıca verdikleri sözün arkasında durma konusunda da gayet hassas davranırlardı. Bu uğurda bazen çocuklarını ve mallarını feda edebilecek duruma gelirlerdi.¹⁰⁹

5- Bazı Adetler ve İnanışlar

İnsan, kendisi için kapalı ve müphem görünen durumlara, fitratı itibariyle büyük bir merak ve araştırma isteği duyar. Bu tür gizemli hadiseler her hangi bir şekilde açıklığa kavuşturulana kadar insandaki bu merak hiçbir zaman kaybolmaz ve onu huzursuz etmeye devam eder. Bundan dolayı insan kendisini meraka düşüren bu hadiseleri nasıl olursa olsun bir şekilde çözüp kendisini avutma gereği hisseder. Ancak bu olayların gerçek çözümünü bulmakta zorlanınca, zihnini kurcalayan sorulardan kurtulmak için bunları gelişi güzel bir takım etmenlere bağlar.

İnsanlık, doğa hakkında henüz bilimsel bilgi edinemediği dönemlerde görünen doğa olayları ve hadiseleri kapalı birer gizem içerdikleri için, merak güdüsüyle bunları bir şekilde açıklama ihtiyacı hissetmiş ve bir takım hurafeler uydurarak meraklarını gidermeye çalışmışlardır. Araplar da ilkel bir durumda olduklarından bu seviyedeki milletler gibi, olayların doğru olmayan açıklamaları şeklinde birçok hurafe uydurmuş ve bunlara gerçek gözüyle bakmışlardır. Araplardan rivayet edilen hurafelerin birçoğu, evrenin ruhlarla dolu olduğu inancından doğmuştur. Bu inanca göre evrende gözlemlenen her olay iyi veya kötü bir ruhun eseridir.

¹⁰⁷ Sarıçam, **a.g.e.**, s.42.

¹⁰⁸ Günaltay, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁰⁹ Furi, **a.g.e.**, s. 48-49.

a- Kâhinlik:

Arapların bu inançla ilgili hurafelerinin başında kâhinlik gelirdi. Araplar kâhinlere, ilişkide oldukları ruhların yardımıyla her şeye kadir saydıklarından, oldukça hürmet gösterirlerdi. Çünkü insanlara gelecek iyilik ve kötülüğün sebebi olan ruhların, kâhinlerin arzularına göre faaliyette bulunacaklarına inanırlardı. Kâhinler, gaipten haber vermek, geçmişin ve geleceğin sırlarını keşfedebilmek, hastalara şifa vermek gücüne sahip olarak bilinirlerdi. İnsanlar şüpheyi düştükleri meseleleri ona danışır, anlaşmazlıklarda onu hakem yapar, hastalara şifayı ondan ister, rüyaların tabirini ondan öğrenirlerdi. Kâhin de ağrı ve sızı gibi hastalıklar için efsun yapar, davaları çözmek üzere kura oku atar, hırsızları bulmak için bakır ibrik içine üfürür, rüya tabiri için de önemli ve seciyeli sözler söylerdi. Özet olarak Araplara göre kâhin, ilişkide bulunduğu ruhlar sayesinde her şeyi bilir, her problemi çözer, kâinatın bütün sırlarını keşfedebilirdi.¹¹⁰ Çünkü putlarda mevcut olduğuna inandıkları bu ruhların, tabiatla ilgili bütün sırları kâhinlere açıkladığına inanıyorlardı.¹¹¹ Buradan da anlaşılıyor ki Araplar, putlarda olağanüstü güçlere sahip ruhların var olduğunu ve bu güçleri bir şekilde bazı insanlara paylaştıklarını kabul ediyorlardı.

b- Falcılık

Araplar arasında değişik yöntemlerle fal bakmak da çok yaygın bir adetti. Sıradan olaylara bir olağan üstülük vererek, bunları uğurlu veya uğursuz sayma inancı iyâfet (kuşlarla fal bakmak), Turuk (taşa el sürerek yapılan bir tür kehanet), Ezlam (oklarla fal bakmak) gibi falcılık çeşitlerini doğurmuştur.¹¹²

1) İyâfet (Kuşlarla Fal Bakmak)

Araplar, kuşların uçuşması veya bir yere konması durumunu değerlendirip, bundan bile kendilerine göre anlamlar çıkarabiliyorlardı. Kuşlarla fal bakmaya büyük önem verdikleri için bu işte uzmanlaşmış kimseler mevcuttu. Kuşların sadece uçmalarına bakarak yorum yapılan fal çeşidine tayra, bu şekilde fal bakana da zâcir denilirdi. Bu şekilde bakılan falda kuş soldan sağa uçarsa uğurlu, sağdan sola uçarsa da uğursuz

¹¹⁰ Günaltay, **a.g.e.**, s. 125-127

¹¹¹ Çağatay, **a.g.e.**, s. 144.

¹¹² Detaylı bilgi için bkz. Şemsettin Günaltay, **a.g.e.**, s. 133- 135.

sayılırdı. Örneğin karga yeşil yapraklı bir dala konarsa hayra, kuru bir dala konarsa da şerre yorumlanırdı.¹¹³

2) Turuk (Taşa El Sürerek Fal Bakmak)

Bu fal çeşidi çoğunlukla kadınlar tarafından icra edilirdi. Bu işle uğraşana da turrâk denilirdi. Arabistan da fetişizmin var olduğunu göz önünde bulundurursak, bu fal çeşidinin fetişizmle alakalı olduğunu söylemek uzak bir ihtimal değildir. Örneğin her taşla fal bakılmadığına ve kendisiyle fal bakılan taşlara özel bir mahiyet verilmesine bakacak olursak, bu tür taşların daha önce fetiş olan taşlar olmaları, kuvvetli bir ihtimaldir.¹¹⁴

3) Ezlam (Oklarla Fal Bakmak)

Araplarda ok çekerek fal bakmak âdeti de çokça yaygındı. Çünkü putperest Araplar işlerine, çektikleri bu oklarla karar verirlerdi. Bir çocuğu, sünnet etmek, bir nikâh kıymak, bir ölüyü defnetmek veya birinin nesebinden şüphe ettikleri zaman, yüz dirhem ve develerle Hübel'e¹¹⁵ gider ve okları çekecek kimseye vererek ok çektirirler ve bir işi yapıp yapmayacaklarına karar verirlerdi. Hübel'in yanında yedi tane ok vardı. Her bir okta bir yazı vardı. Bir okta Akl (diyet) yazılı idi. Kim bunu çekerse yapılacak işi o yüklenirdi. Birinde "Evet" yazılı idi. Bir işi yapacakları zaman bu ok çıkarsa, o işi yaparlardı. Bir okta "Hayır" yazılı idi. Bu ok çıkarsa o işi yapmazlardı. Bir okta da "sizdendi" yazılı idi. Bir kimsenin akıbeti için Hübelin önüne gelip oku çekerler, bu ok çıkarsa o kişi şerefli sayılırdı. Diğer bir okta "sizden değildir" yazılı idi. Bu ok da çıkarsa o kimse kabileden men edilirdi. Birinde "ilsak edilmiştir" (bitirilmiştir), diğerinde de "sular" yazılı idi. Kuyu kazmaya niyet ettikleri zaman bu oklardan çekerler, ne zaman "sular" yazılı olan ok çıkarsa, o zaman o işi yaparlardı.¹¹⁶

Bu ok çekme işinin Araplar arasında ne kadar yaygın olduğunu, rivayet edilen şu örneklerle daha iyi görmekteyiz; Abdulmuttalip zem zem kuyusunu kazdığı vakit Kureyşliler gelerek o suda kendi haklarının da olduğunu söylemişlerdi. Abdulmuttalip de onlara, bu iş hakkında ok çekmeyi teklif etmiş, onlar da bunu kabul etmişlerdi.

¹¹³ Günaltay, **a.g.e.**, s. 133-134.

¹¹⁴ Günaltay, **a.g.e.**, s. 134.

¹¹⁵ **Hübel:** Rivayete göre Hübel kırmızı akikten insan suretinde yapılmıştır. Sonraları sağ elinin kırılması üzerine kureyşliler ona altından bir el yapıp takmışlardır. Bkz., İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 36.

¹¹⁶ İbn-i Hişam, **es-Siretü'n-Nebeviyye**, (Çev. Hasan Ege), c. I, İstanbul, 1985, s. 206-207; Furi, **a.g.e.**, s. 39.

Hübel'in önüne gidilerek iki ok Kâbe için, iki ok Abdulmuttalib için, iki ok da Kureyşliler için seçilmişti. Sona kalan iki okun sahibine hiçbir şey yoktu. Oklar çekilmiş, Kâbe'nin oklarına altın geyikler, Abdulmuttalib'e de kılıç ve zırhlar çıkmıştır. Bundan sonra zemzemin Sikâyesini hacılar için o üstelenmiştir.¹¹⁷

Yine Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib zemzem kuyusunu kazarken Kureyş ona çok zorluk çıkarmıştı. Bu zorluklar karşısında eğer on erkek çocuğu olursa ve bunlar kendisini koruyacak yaşa ulaşırlarsa onlardan birini Allah yolunda kurban edeceğini adamıştı. Oğulları büyüyünce onları topladı ve onları bu adağından haberdar etti. Onlardan hangisini kurban edeceğini belirlerken de her birine bir ok vererek isimlerini yazdırmıştı. Daha sonra hep birlikte Hübel'in yanına gidip okları çekmişlerdir. Çekilen ok en küçük oğlu olan Abdullah'a çıkmıştı. Bunun üzerine Abdulmuttalib oğlu Abdullah'ın elinden tutarak onu İsaf ve Naile putlarının önüne götürmüştü. Ancak Kureyş, bu duruma mani olmak için ona, bir arife gitmeyi teklif etmiştir. Gittikleri bilirkşi onlara, diyet bedeli olan on deve ve Abdullah'ı yan yana getirip onlar üzerine oklar çekmelerini, okların Abdullah'ı göstermesi halinde ise durum tersini gösterinceye kadar develeri arttırmalarını ve oklar develeri gösterince Abdullah yerine develeri kurban etmelerini söylemiştir. Bunun üzerine oklar çekilmiş ve her çekilişinde Abdullah'a isabet etmiştir. Ta ki diyet bedeli yüz deveye ulaşınca kadar durum böyle devam etmiştir. Böylece Abdulmuttalib yüz deveyi kurban ederek oğlunu boğazlanmaktan kurtarmıştır.¹¹⁸

Araplarda fal oklarının yaşamı ne kadar etkilediğini, insanların kararında ne kadar belirleyici olduğunu bu şekilde anlamış oluyoruz. Bunun dışında Araplar için bu kadar ehemmiyetli olan diğer bazı adetlerine bakacak olursak, bazı merasimlerin varlığını görürüz. Şimdi bunlara kısaca değinelim.

c- Ölümle İlgili Batıl İnanışlar

Arap toplumunda âhiret inancına sahip olanlar, ölülerini yıkayıp kefenler ve üzerine dua okurlardı. Ölüyü tabuta koydukları zaman, yakınlarından en yaşlı kişi onun yapmış olduğu iyilikleri sayar sonra ölüye rahmet okuyarak onu gömerlerdi. Ayrıca mezarın yanına bir deve getirip bağlarlar ve ölünceye kadar onu mezarın yanında

¹¹⁷ İbn-i Hişam, a.g.e.,c. I, s. 201.

¹¹⁸ İbn-i Hişam, a.g.e.,c. I, s. 206, 208-210.

birakırlar ve ya onu da mezara gömerlerdi ki buna “Beliyye” denirdi. Ayrıca ruh göçüne inanan bazı insanlar, ölen insanların cesedinden her yüzyılda bir kuş hâsıl olduğunu kabul ederlerdi. Onlara göre ölümlerden hâsıl olan bu kuşlar, ölünün gömülü olduğu mezarın başına gelecekti.¹¹⁹

Arapların ölümle ilgili inanışlarından biri de, eğer bir kimse biri tarafından öldürülürse, o kimsenin intikam alma arzusuna gireceğine inanmaları idi. Onlara göre ölenin intikamı alınmamışsa, o kimsenin ruhu mezarında bir baykuş şekline girer ve intikamı alınıncaya kadar bana içecek getir diye bağırdı. Ayrıca baykuş kılığındaki ruhun kafatasından kaçtığı sanılırdı. Onlar için kafatası ölü bedeninin en önemli parçasıydı.¹²⁰

d- Diş Atma Geleneği

Araplarda küçük çocukların dişleri düştüğü zaman büyükleri, düşen diş baş ve şahadet parmakları arasına alıp: “*bundan daha güzeliyle değiştir*” diyerek güneş ışığına doğru atarlardı. Bunun sebebi, bu şekilde yeni dişlerin daha düzgün ve sağlam çıkacağına ve çocuklarının yaşadığı müddetçe diş ağrısı çekmeyeceğine inanmalarıydı.¹²¹

Bütün bu adet, gelenek- görenekler ve batıl inanışlar göstermektedir ki Araplar Hz. İbrahim’in dinine tabi olduklarını iddia etmişlerse de Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu Haniflik dininin çok az bir bölümü hariç büyük bir kısmını tahrif etmiş ve bu dini hurafelerle doldurmuşlardır. Bu durum ise dini hayatla birlikte siyasi ve sosyal hayatı da büyük oranda etkilemiştir. Ayrıca Araplarda, toplumsal yaşamın çok zayıf olduğunu, cehaletin onları hurafelerle hareket etmeye yönelttiğini, kadınların çok zaman eşya gibi görüldüğünü ve para uğruna siyasi iktidarın çökertildiğini görmekteyiz.

6- İktisadi Yapı

Arapların göçebe ve yerleşik olmak üzere iki gruba ayrıldığını daha önce zikretmiştik. Bu iki toplumsal grubun geçim kaynakları da farklı idi. Göçebe yaşayan Araplar sanat, ticaret ve tarımla uğraşmazlar, hatta bunlarla uğraşanları hakir görürlerdi. Bunlar geçimlerini büyük oranda hayvancılık yaparak sağarlardı. Bir de yağma ve

¹¹⁹ Çağatay, **a.g.e.**, s. 138.

¹²⁰ Şeyh İñayetullah, **a.g.e.**, s. 56.

¹²¹ Çağatay, **a.g.e.**, s. 139.

baskınları geçim kaynağı edinmişlerdi. Buna karşılık yerleşik Arapların en önemli geçim kaynağı coğrafi koşullardan ötürü ticaretti. Çünkü Arap yarımadasından geçen iki büyük ticaret yolu mevcuttu. Bu ticaret yolları Araplara büyük faydalar sağlamış ve geniş kazanç kapıları açmıştır. Araplardan bazıları yollar üzerindeki şehirlerde yaşayarak kendi hesaplarına alışveriş yapmışlardır. Bir kısmı da bu yollardan sürücü, koruyucu ve rehber olarak kazanç elde etmişlerdir.¹²²

Yarım adada ticareti Hicaz Arapları elinde bulunduruyordu. Hicaz Arapları daha önce Yemenlilerin elinde olan ticaretin merkezi olma vasfını ellerine aldıktan sonra Mekke'yi ticaretin merkezi yapmışlardır. İslamiyet'ten önce Farşlılarla Rumlar arasındaki düşmanlığın iyice şiddetlenmesinden dolayı, Mekkeliler ticaretin zirvesine yükselmişlerdir. Mekke'nin hâkimiyetini elinde bulunduran Kureyşin, ticarete bu derece ilerlemesinin sebepleri, Mekke'nin coğrafi konumu, zem zem suyunun orada bulunması (insanlar gelip su ihtiyacını buradan karşılıyorlardı), Arapların yüceliğine ve kutsiyetine inandıkları Kâbe'nin ahalisi olmalarıydı¹²³

Kureyş, bölgeye yabancıları çekebilmek için, Allah'ın emniyet ayları (Eşhuru'l-Hurum) adlı güzel bir uygulama getirmişti. Bu uygulama sayesinde zilkade, zilhicce, muharrem ve receb ayları -bu aylar haram aylardı- ticaretin en verimli olduğu aylardı. Ukaz, Zül Mecaz ve Micenne gibi önemli panayırlar barışın hâkim olduğu bu haram aylarda kurulurdu. Gayet doğal olarak, bir fuar, bir hac ya da dini bir bayram ile aynı günlere denk düşmekteydi. Bu uygulamalar sayesinde Mekke dinin merkezi olduğu gibi ticaretin de merkezi konumundaydı.¹²⁴

Mekke'nin ileri gelenleri için en büyük ticari kazanç kaynaklarından biri de Kâbe'deki putlardı. Hicaz bölgesinden insanlar bu putları ziyaret için Mekke'ye gelirlerdi ki bu da Mekke'nin ekonomisine büyük oranda katkı sağlardı. Zaten Mekke eşrafının İslamiyet'e karşı çıkmasının en büyük nedenlerinden biri de putperestliğin ekonomik getirisiydi.¹²⁵ Nitekim kutsal mekân Kâbe'nin Mekke'de bulunması, Mekke halkına bir ayrıcalık katıyor ve bu dini konum onların tehlikelere karşı güven içinde olmalarını sağlıyordu. Bu sebeple de Kureyş, kabilesi hiçbir saldırıya uğramadan, tehlikeden uzak bir şekilde yazın Suriye'ye kışın da Yemen'e ticaret kervanları

¹²² Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 37, 41

¹²³ Ahmed Emin, **a.g.e.**, 41-42.

¹²⁴ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi.**, c. I, s. 59; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 153

¹²⁵ Fûri, **a.g.e.**, s. 48, Sarıçam, **a.g.e.**, s.44-45.

çıkarırdı.¹²⁶ Bu kervanlara yağmacılar kesinlikle zarar vermezdi. Bunun nedeni Kuran-Kerim’de de açıklanmaktadır: “...*Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken bizim (Mekke’yi) güven içinde kutsi bir yer yaptığımızı görmediler mi?*”¹²⁷

İslam öncesi Arabistan’ında hem barışın korunmasını amaçlayan, hem de Maddi kazanç sağlayan bir takım mali kaynaklar mevcuttu. Bu kaynaklardan biri, ithal edilen ticari mallardan alınan ve tahsil edildiği şehir ya da fuar bölgesinin başkanına giden öşür şeklinde bir vergi idi.¹²⁸ Ayrıca Mekke devrin en güçlü devletlerinden ikisi olan İran ve Bizans’la da ticari ilişkilerini kuvvetlendirmiş ve onların paralarını ticari hayatında kullanmıştır.¹²⁹

Medine bölgesine gelince, burası tarımın ve havyacılığın yapıldığı bir yerd. Bölgenin arazisi geniş olmasına rağmen volkanik bir arazi olduğundan, volkan lavlarının etkisinde olmayan bölgeler değerlendirilebilmiştir. Bu arazilerde hurma, arpa ve buğday tarımı yapılıyordu. Yine bunların yanı sıra tarla kenarlarında ve sulama kanalları boyunca pancar tarımı da yapılıyordu. Medineliler tarımla uğraşmalarının yanında bir başka geçim kaynağı olarak da hayvancılık yapmışlardır.¹³⁰

Taif ise sanayi şehri olduğu kadar bir tüccar şehriydi. Taif’in önemli kabilelerinden olan Beni Sakif kabilesi deri sanayi, kuru üzüm, şarap işleriyle büyük gelir elde ederdi. Ayrıca arıcılık ve bal ticareti de önemli bir yere sahipti.¹³¹

Hicaz bölgesinde ekonomik durumu özetleyecek olursak, ekonomik yapısı en parlak olan şehrin Mekke olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Mekke, civardaki bütün Araplar için kutsal sayılan Kâbe’ye sahipti. Bu sayede dışarıdan Kâbe’yi ziyarette gelen insanlar Mekke’nin ekonomik hayatını da canlandırıyordu.

¹²⁶ Kureyş 106/1–4.

¹²⁷ Ankebût 29/67.

¹²⁸ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 59.

¹²⁹ İhsan Süreyya Sırma, “**Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu**”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, (Ed. Vecdi Akyüz), c.I, İstanbul, 1995, s. 118.

¹³⁰ Hamidullah, **a.g.m.**, c. I, s. 133, 145-147.

¹³¹ Çağatay, **a.g.e.**, s. 153.

7- Siyasi Yapı

Miladi yedinci asrın başlarında Arabistan, başlıca kabile hayatı üzerine kurulmuş, sayısız müstakil siyasi gruplara sahip bir topluluk manzarası arz eder. Kabileler göçebe ve iskân edilmiş (yerleşmiş) vaziyette idiler. Yerleşik Arapların kendine has site devletleri vardı. Bunun yanı sıra Arapların aşırı derece de soy (neseb) gütmeleri, şehir şehir kabuğuna çekilmiş gibi bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu ayrılık ve kabuğuna çekilme ruhu siyasi birliği imkânsız hale getirmişti. Arap, kabilesine ve kabilesinin yaşadığı yere çözülmez bir bağ ile bağlı, hayatını fedaya hazırdı. Çünkü imtiyazını, şerefini, bütün varlığını ona borçluydu.¹³²

Araplar, toplum olarak kabile toplulukları halinde yaşıyorlardı. Fakat bu kabilevi özellikler güneyde ve kuzeyde aynı özellikleri göstermiyordu. Yarımada'nın güneyinde Yemen ve Hadramevt bölgelerindeki Araplar, kabilevi toplum seviyesine çıkmışlarsa da, henüz bir millet olma özelliği gösterememişlerdi. Sosyolojide “dağınık millet” denilen şekilde bulunuyorlardı. Burada, yarımada'nın kuzeyinde ve ortasında yaşayan Araplara göre kabile ve aşiret daha az öneme sahipti. Fertler kabilenin nüfuzunu daha az hissediyorlardı. Bunlar diğer kabilelerle anlaşılamamış, ilkel topluluklar halinde bulunuyorlardı.¹³³

Fakat Hicaz Bölgesinde (Orta Arabistan'da) durum böyle değildi. Çünkü Mekke'deki Kureyş kabilesi ile Taif'teki Araplar Güney Arabistan'a oranla klanlıktan kurtulmuş, kabilevi topluluklar seviyesine yükselmişlerdi. Örneğin Mekke Kureyş kabilesine, Taif de Sakif kabilesine devamlı birer merkez olmuşlardır.¹³⁴

Mekke'nin kendine özgü bir idare tarzı vardı. Yönetimi müstakil bakanlıklar elinde bulunduruyordu. Değişik bir idare tarzı uygulanan Mekke'de ne krallık ne de demokrasi sistemi uygulanmıyordu. Bütün sistem ve rejimleri içeren karışık bir idare benimsenmişti.¹³⁵ Yönetimde halkın tanıdığı bir genel başkan bulunmakla birlikte bu başkanın geniş salâhiyeti mevcut değildi. Kabileler daha çok kendi içlerinden kimselerin otoritesini tanıyorlardı. İlginçtir ki bu şahısların pek fazla bir imtiyazları olmasa da bu başkanlardan savaş anlarında hayatlarını, barış zamanlarında da

¹³² Muhammed Hamidullah, **İslam'da Devlet İdaresi**, (Çev. Kemal Kuşçu), Ankara, 1979, s. 104-105.

¹³³ Günaltay, a.g.e., s. 110-113.

¹³⁴ Günaltay, a.g.e., s. 111.

¹³⁵ Hamidullah, a.g.m., c.1, s. 133.

servetlerini feda etmelerini beklerlerdi. Bu kabile reislerine şeyh veya seyyid adı verilirdi. Şeyh dışarıdan gelen misafirleri ağırlar, göç sırasında çadır kurulacak yeri belirler ve savaş-barış konuşmalarını idare ederdi. Ancak bunları yaparken kabilenin arzusu dışında hareket edemezdi. Şeyhin “idarecilik” vazifesi emretmekten çok hakemlik yapmaktı.¹³⁶ Kabilelerin bazen ikinci veya üçüncü derecede kollara ayrıldığı da olurdu. Bu tür durumlarda aradaki manevi bağın zayıflamaması için genel bir başkan (şeyhü'l-meşayih) seçilirdi. Bu şahsa emir adı da verilmekteydi.

Bazen kabile üyeleri arasında mal yüzünden anlaşmazlık çıkabiliyordu. Bu anlaşmazlıklar yapılan toplantılarda giderilmeye çalışılırdı. Kabile dışından biriyle bir anlaşmazlık yaşandığında, bir hâkim veya kâhine başvurulurdu. Cinayet durumlarında ise kabile reisinin icra kuvveti olmadığı için hukuki kurallar bulunmamaktaydı ki bu yüzden de malı çalınan, canına kastedilen herkes kendi kurallarına göre hakkını alma durumundaydı.¹³⁷

Arap toplumunun dini inançlarının idari yönetim üzerinde de etkisi görülmekteydi. Ticari ya da siyasi bütün kuruluşlar önemli toplantılarından önce put heykellerine gidip saygıya durur, ondan sonra işlerine devam ederlerdi. Yine bayramlar devletin ileri gelenlerinin putlara tazimde bulunmasıyla başlıyordu. Yine ülkenin milli şairleri seçildiğinde, bu vasfı ile ilgili nişanesini alır ve put heykeline gidip tazimde bulunurdu.¹³⁸

Konumuz açısından büyük öneme sahip Mekke şehrinin, idari işlerin yürütülebilmesi için bazı kurumların oluşturulduğu tarihi kaynaklarımızın bize verdiği bilgiler dâhilindedir. Şimdi bu kurumlara ve faaliyet alanlarına kısaca temas edelim.

a- Kâbe ve İdare ile İlgili Önemli Görevler

Kureyş kabilesinin atası Kusay'ın, (Ö. 480) Huzaa kabilesiyle giriştiği mücadeleden galip çıkarak Kâbe'ye bakma ve Mekke'yi idare etme işini üzerine aldığını ve Kureyş kabilesinin kollarını birleştirip, onları Mekke ve çevresine yerleştirdiğini daha önce de zikretmiştik. Bunun yanı sıra Kâbe ve idare ile ilgili görevleri üzerine almış olmasına rağmen, bazı Arap kabilelerinin elinde bulunan dini

¹³⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 27; Ahmet Çelebi, **İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız**, İstanbul, 1997; Nadim Macit, **Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum**, Konya, 1992, s. 99.

¹³⁷ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 73; Macit, **a.g.e.**, s. 99, 100 .

¹³⁸ Sırma, **a.g.m.**, c. 1, s. 111.

vazifeleri, değiştirilmemesi gereken dini gelenekler olarak gördüğü için onlara dokunmamıştır. Kâbe, hac ve Mekke idaresiyle ilgili Sidane, Hicabe, Sikaye, Rifade ile Nedve gibi görevleri ise üzerine almış ve yeniden düzenlemiştir.¹³⁹ Bunların dışında Ukab, Sifaret, Nizaret görevleri de, yürüttüğü görevler arasında idi.¹⁴⁰

1) Dârunnedve

Dârunnedve, Kusay tarafından yaklaşık M.S. 440 yılında Kâbe'nin kuzeyine, tavafa başlanan yerin arka tarafına, kapısı Kâbe'ye doğru açılacak bir şekilde yaptırılmıştır. Dârunnedve'de toplanıp karar alan kurula da Nedve denilirdi. Bir iş olduğu zaman Mekke'nin ileri gelenleri çağrılır ve Dârunnedve'de görüşülürdü. Bu kurula kırk yaşın üstündeki aile grup başkanları katılırdı. Bir konuda karar alınırken çoğunluğun görüşüne değil en akıllı, zeki ve inandırıcı konuşan kişinin görüşüne itibar edilirdi.¹⁴¹

Yine bir kız buluş çağına eriştiğinde, kendisine Dârunnedve açılır, burada muhafızın kabilesine mensup üye ona giysisini hazırlayıp giydirirdi, bundan sonra da bu kız bir daha peçesiz sokağa çıkmamak üzere evine dönerdi. Düğünler burada yapılır, savaş çıkılacağı zaman komutanlar burada tayin edilirdi.¹⁴²

Kureyş'e merkez olan Mekke, Kusay'dan itibaren, bir belde, Kureyş de kabilevi bir topluluk halini almıştı. Kureyş'i idare eden Dârunnedve, her ailenin ileri gelenlerinden oluşan bir senato idi. Abdullmuttalib'in sağlığında senatoyu oluşturanlar Kusay hanedanının bakanlarıydı. Bunların idaresi bir oligarşi mahiyetindeydi. Mekke Senatosu on asilzadeden oluşuyordu. Bunlardan oluşan Dârunnedve'ye bundan ötürü "Onlar Meclisi" deniliyordu. Onlar meclisi, Kusay tarafından ihdas edilen veya güçlendirilen Hicâbe, Sikâye, Rifâde, Ukab, Sifaret, Nizaret gibi görevleri yerine getirirdi.¹⁴³

Kusay'dan sonra yerine oğlu Abdu Menaf, ondan sonrada Haşim geçmiştir. Bunların hepsi Mekke'nin en itibarlı kişileri olmuş, hacla ilgili görevleri

¹³⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Dârunnedve" md., İ. A., c. VIII, s. 555-556.

¹⁴⁰ Sırma, a.g.m., c. I, s. 115-116.

¹⁴¹ Çağatay, a.g.e., s. 120; Fırlalı, "Darunnedve" md., İ. A., c. VIII, s. 555-556.

¹⁴² Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., c. I, s. 67; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. II, s. 705.

¹⁴³ Günaltay, a.g.e., s. 110-111; Çağatay, a.g.e., s. 120.

üstlenmişlerdir. Haşim'den sonrada Abdülmuttalib onun yerine geçmiş ve Kâbe ile ilgili görevlerden biri olan Rifade görevini yerine getirmiştir.¹⁴⁴

Şimdi de Kâbe ve yönetimle ilgili diğer görevlerin neler olduğuna ve kimler tarafından ifa edildiğine bir göz atalım.

2) Hicabe- Sidâne

Hicabe-Sidane, Kâbe'nin perdedarlığı, anahtar muhafızlığı görevidir. Kâbe'nin anahtarlarını elinde bulunduran kimse, hac veya umre niyeti ile gelen ziyaretçilere Kâbe'nin kapılarını açardı. Bu görevde olanlar her yıl hac mevsiminden önce Kâbe'nin örtüsünü de değiştirirdi. Bu görevi üstlenmiş bir kimse en yüksek makama erişmiş sayılmıştır. Kusay bu görevi oğlu Abdüddar'a bırakmıştır. İslamiyet'in doğuşuna kadar da bu görev Abdüddar oğullarında kalmıştır. M. 630 yılında Mekke'nin fethinden sonra da Hz. Muhammed Kâbe anahtarlarını yine Abdüddar oğullarına vermiştir.¹⁴⁵

3) Sikaye

Bu görev Mekke'ye gelen hacılara içecek, su tedarik etmekten ibaretti. Mekke'ye gelen hacılar su sıkıntısı çektiklerinden dolayı, insanların bu sıkıntısını gidermek için bu görevi elinde bulunduran kimse su getirip hacılara dağıtarak, onların su ihtiyacını karşılardı. Bu görev Kusay'dan sonra Abdumenaf oğullarına geçmişti.¹⁴⁶ Bu görevi ifa edenler bütün hizmetlerini karşılıksız yapıyor ve bunu Allah'a karşı bir kulluk görevi olarak görüyorlardı.

4) Rifade

Rifade, fakir hacılara yardımcı olmak, halktan bir şeyler toplayıp fakir hacılara yiyecek dağıtmak göreviydi.¹⁴⁷ İbn-i Hişam; Rifade'nin, gelen hacıların ihtiyaçlarını karşılamak için, Kusay'ın Kureyş kabilesinden her yıl aldığı vergi olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸ Eyüp Sabri Paşa'da Rifade'nin her yıl hacıların yoksullarına yemek

¹⁴⁴ Taberi, **Tarih- i Taberi**, c.II, Konya, 1979, s. 335–336; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 26-27; Belâzuri, **Fütuhu'l- Buldan**, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 1987, s. 75;

¹⁴⁵ Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 118; Neşet Çağatay, **a.g.e.**, s. 118; Ali Osman Ateş, **a.g.e.**, s. 189.

¹⁴⁶ Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 119; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 68; Çağatay, **a.g.e.**, s. 119; Sırma, **a.g.m.**, c. I, s. 115.

¹⁴⁷ Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 120; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 68; Hamidullah, **a.g.e.**, c. II, s. 700.

¹⁴⁸ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 179.

vermek için Mekkelilerden toplanan yardım parası olduğunu söyler. Bu görevi Abdümenaf oğullarından Beni Haşim üstlenmişti.¹⁴⁹

5) Ukab

Kureyşlilerin Ukab adında bir sancakları mevcuttu. Bu sancak, savaş zamanlarında, bir bayraktar tarafından taşınırdı. Bir yere asker sevk edileceği zaman bu memuriyette bulunan kimse bayrağını bir tarafa diker ve muharipler onun etrafında toplanırdı. Bu görev de diğerleri gibi Kusay tarafından düzenlenmiş ve sonra Abdüddar oğullarına bırakılmıştır. İslam döneminde Mekke'nin fethinden önce bu görevi, Ebu Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye eline geçirmiştir.¹⁵⁰

6) Sifaret

Mekkelilerin, diğer devletlerle ilişkilerini düzgün bir şekilde yürütmek amacı ile seçmiş oldukları heyetin başkanlığı görevine, Sifaret görevi deniliyordu. Günümüzdeki elçilik müessesesinin o günkü karşılığıydı. Ayrıca dışişleri bakanlığı da diyebiliriz. İslamiyet'in ilk yıllarında bu görev Adiy boyundan Ömer b. Hattab'a verilmişti. Hz Ömer'in Müslüman olması üzerine bu görev, Sehm boyuna geçmiştir.¹⁵¹

7) Nizaret

Günümüzdeki Gümrük Bakanlığına verilen addır. Bir yerden başka bir yere götürülecek eşyalar önce muayene edilir, daha sonra mühürlü ve ya imzalı bir ruhsat kâğıdı verilirdi. İslam'ın ortaya çıkışı sırasında bu görev, Teym kabilesinden Ebu Bekr Abdullah b. Ebi Kuhafe'nin elinde bulunuyordu.¹⁵²

Araplarda siyasi yapıyı özetleyecek olursak; Arap toplumunun siyasi ve idari yapısı görüldüğü üzere belirgin bir disiplin çizgisinden uzaktı. Her şeyin üstünde siyasi bir otorite tanınmadığı için keyfi uygulamalar had safhada idi. Belirgin bir devlet anlayışları da bu nedenle mevcut değildi. Ancak Mekke'de Kusay zamanında kurulan bakanlıklar, idari işlerin daha düzenli yürümesine yardımcı olmuştur.

¹⁴⁹ Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 326.

¹⁵⁰ Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 119; Hamidullah, **a.g.e.**, c. II, s. 700; Çağatay, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁵¹ Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 120; Hamidullah, **a.g.e.**, c. II, s. 701; Çağatay, **a.g.e.**, s. 121; Sırma, **a.g.m.**, c. I, s. 115-116.

¹⁵² Çağatay, **a.g.e.**, s. 121.

B- İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASINDA PUTPERESTLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

1- Terminolojik Yaklaşımlar

Arap putperestliğine değinmeden önce onlarda put kavramını ve hangi kelimelerle ifade edildiğini açıklamaya çalışacağız. Arapça’ da put kavramının karşılığını bulduğu kelimeler nusb, sanem, ves’en ve tâğûttur. Burada bu kelimelerin kökenine ve tam olarak hangi anlamlarda kullanıldıklarına göz atacağız.

a- Nusb: Nusb sözcüğü, Sözlükte sürmek, sevk etmek, şer, bela, azap anlamlarına gelmektedir. Çoğulu ‘ensab’ dır.¹⁵³

Kur’an-ı Kerim’de Meariç suresinin 43. ayet-i kerimesinde “ *Sanki onlar dikili taşlara koşuyorlar*”¹⁵⁴ buyrulurken, burada dikili taş kelimesi ‘nusb’ olarak geçmektedir.

Fîrûzâbâdî’ye göre ‘ensab’ Kâbe’nin etrafında bulunan taşlardır ve Araplar bu taşların etrafını tavaf edip, onlar için kurbanlar kesmişlerdir.¹⁵⁵

İbn Manzur’un el-Kuteybi’den naklettiğine göre cahiliye Araplarının dikip yanında kurbanlarını kestikleri, put veya taşlara “nusb” denilmekteydi. Ayrıca bu taşların kırmızı renk taşıdıklarını ve bunların kesilen kurbanların akan kanlarından dolayı kırmızılaştıklarını nakletmektedir.¹⁵⁶

Bu bilgilerden yola çıkarak söyleyebiliriz ki “nusb” sözcüğü daha genel bir kavram olması hasebiyle Araplarda birçok put için kullanılan bir kelimeydi. “nusb” ların Araplar için, dini hayatın özünü teşkil etmesi bakımından çok önemli bir yeri vardı

b- Sanem: Sanem kelimesi de Arapların putları için kullandıkları kelimelerden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak bu kavramın ne tür putları içerdiği hususunda dilcilerin farklı görüşler belirttiği görülmektedir. Şimdi bu görüşlere bir göz atalım.

¹⁵³ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l Muhit*, (Nşr. Tahir Ahmed ez- Zavi), c. IV, Mısır, 817, s. 379.

¹⁵⁴ Meariç 70/ 43.

¹⁵⁵ İbn Manzur, *Lisan’ül Arap*, c. IV, sayı 1–13, Beyrut, 1994, s. 379.

¹⁵⁶ İbn Manzur, , *a.g.e.*, c. I, s. 759.

Sanem; bir put olup “Şemen” kelimesinin Arapçada ki biçimidir. Çoğulu “esnâm” kelimesidir.¹⁵⁷ İbnü’l Kelbi’ye göre eğer bir put tahta, altın veya gümüşten insan şeklinde oyularak yapılmış ise o ‘sanem’dir.¹⁵⁸

İbn Manzur, Arap diltçilerinin bu konudaki görüşlerini şu şekilde sıralamaktadır:

İbnü’l Abbas, “sanem”e ve “nasam”e ibadet edilen şekil ve suret demektedir. İbn Arefe ise şekilsiz olarak ilah edinilen şeylerin “vesen”, şekilli olanların ise “sanem” olduğunu belirtmektedir. Hasan Basri bu hususta; Araplardan, ibadet ettikleri bir putu falan oğullarının dişisi (kadını) diye isimlendirdiklerini ve putu olmayan kabilenin olmadığını söylemektedir.¹⁵⁹ Bunların dışında İbn Manzur “sanem”le ilgili iki farklı görüşe daha yer vermektedir. Bunlardan birincisi, “sanem” cisim, cüsse ve şekil olandır, cisim ve cüsse yok ise o “vesen”dir, iddiasıdır ki diğeri ise; “vesen” tahta, taş ve madenden yapılan ve cüssesi olan şeydir, “sanem” ise cüssesiz olan şeydir, iddiasıdır.¹⁶⁰

Bu bilgiler ışığında söyleyebiliriz ki, sanem birçok dilci tarafından şekil verilerek oluşturulan putlar olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu görüşe itibar etmek mantık sınırları içinde telâkki edilebilir.

c- Vesen: İbn Kelbi’ye göre; eğer bir put tahtadan, altından, gümüşten yapılmışsa ‘sanem’, taştan yapılmışsa ‘vesen’ dir.¹⁶¹ İbn Manzur’a göre Arapların ağaç, taş, altın, gümüş, bakır gibi şeylerden yapıp taptıkları putlardır. “vesen” kelimesinin çoğulu ise “vüsün” veya “evsan” şeklinde kullanılmaktadır.¹⁶² Şunu söyleyebiliriz ki “sanem” ve “ves’en” aslında aynı anlama gelip putları ifade etse de bunlar arasındaki fark, yapılmış oldukları maddeden kaynaklanmaktadır. Ayrıca hacim olarak da farklılaşmaktadırlar.

d- Tâğût: Tağut, Allah’tan başka tapınılan her şey, put, putların bulunduğu yer, tapınak anlamına gelir.¹⁶³ Ayrıca “tağut”un kâhin ve şeytan manasında kullanıldığı da söylenmektedir. Arap filologlarına göre Allah’tan başka tapınılan her şey “cibt” veya “tağut” tur. “tâğût”un içeriği ise kâhinler ve şeytanlardır. Bazı diltçiler ise “tâğût”un

¹⁵⁷ Firûzâbâdî, **a.g.e.**, c. II, s. 860.

¹⁵⁸ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s.49.

¹⁵⁹ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XII, s. 349.

¹⁶⁰ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XII, s. 349.

¹⁶¹ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁶² İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XIII, s. 442-443.

¹⁶³ Firûzâbâdî, **a.g.e.**, c. III, s. 80.

kâhin, şeytan ve sapıklıkta öncü olan her şey için kullanıldığını iddia ederler. Bir kısım dilcilere göre de “tâğût” Hristiyanların başkanıdır.¹⁶⁴ Bazılarına göre ise “tağut”, Habeşçe bir kelimedir ve İslamiyet’ten önce Arapların taptığı putlardan biridir.¹⁶⁵

İbn Hişam ise bu kavramın Kâbe’nin dışında; fakat Kâbe gibi saygı gören mabetler için kullanıldığını ifade etmektedir. Onun verdiği bilgiye göre “tağut”lar Arapların Kâbe gibi hürmet gösterdiği beytlerdi. Araplar Kâbe’ye olduğu gibi bunlara da hediyeler sunar, Kâbe gibi tavaf eder, yanlarında kurban keserlerdi.¹⁶⁶

Her ne kadar Araplar tağutlara da Kâbe’ye göstermiş oldukları gibi saygı göstermişlerse de tağutlar hiçbir zaman Araplar için, Kâbe kadar değerli olmamıştır.

Araplarda dini kültler ve putlar için kullanılan kelimeler bunlardı. Şimdi de bu putlara tapınmanın nasıl ortaya çıktığını ve Arapların bu inancı ne şekilde yaşadığını irdeleyelim.

2- Araplarda Dini Hayat ve Putperestlik

İslam öncesi dönemde Arabistan’ın dini hayatına putperestlik hâkim olmuş, ancak bunun yanı sıra Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik ve Sabilik de Arabistan’ın belli bölgelerinde yayılmıştır. Hristiyanlık, Necran ve Kuzey Arabistan’da; Yahudilik Hayber, Yemen ve Medine’de; Mecusilik, Bahreyn’de; Sabilik ise daha çok Yemen bölgesinde yayılma imkânı bulmuştur. Fakat inanç ve ibadet yönünden diğer dinlerden farklı olan putperestler, Arabistan’ın her tarafına yayılmış ve en çok mensubu olan inanç sistemi putperestlik olmuştur.¹⁶⁷

Cahiliye döneminin dini hakkında tarihin tespit edebildiği rivayetler ilkel toplumlarda olduğu gibi totemizm, animizm ve fetişizm gibi aşamaları geçmek suretiyle putperestliğe ulaşmalarının derin izlerini korumaktadır. Arabistan’da ataerkil toplum yapısı, İslam’ın doğuşuna doğru gelişmiş bir kurumdur. Arap toplumsal yapısının temeline inildiği takdirde ilk toplumsal yapının anaerkil ve totem esasına dayanmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle Arap kabile isimlerinin birçoğu totemizm döneminin izlerini taşımaktadır. Totemler bitki veya hayvan kökenli olmakla birlikte genellikle hayvan kökenlidir. Arap kabile isimlerine baktığımızda da bunu açıkça görmekteyiz.

¹⁶⁴ İbn Manzur, **a.g.e.**, c. XV, s. 9.

¹⁶⁵ Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s.600.

¹⁶⁶ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 124.

¹⁶⁷ Mustafa Fayda, **İslamiyet’in Güney Arabistan’a Yayılışı**, Ankara, 1982, s. 20.

Bunların birçoğunun ismi hayvan, bir kısmının bitki, çok azının da bunların dışındaki şeylerin ismidir. Mesela Beni Esed kabilesinin totemi aslan, Beni Nemr kabilesinin Totemi kaplan, Kureyş kabilesinin köpek balığı gibi...¹⁶⁸ Yine Nesr (akbaba)¹⁶⁹, Auf (büyük kuş) diye anılan müşriklere has putlar, hayvan isimleri taşıyorlardı ki bunlar da totemik bir menşei bize hatırlatmaktadır.¹⁷⁰

Totemizm, başlangıçta klanın toplanması ve yapılanması ile ilgilenmektedir. Bu bakımdan hem sosyal hem de dini bir niteliği vardır. İlkel toplumlarda dini ve sosyal meseleler birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Totemist klan, bir aile yapısı olduğu kadar, aynı zamanda totemist dini değerler bütünüünün yayılma alanıdır. Fakat Araplarda sosyal hayat geliştikçe totemist yapı da zamanla bozulmuş, totemist ayinler yok olmuş, yerlerini ölüm sonrası izlerini taşıyan ayinlere bırakmıştır. Bu dini aşama ruhçuluktur. Animizm denilen bu dini biçim, kâinatın ruhlarla dolu olduğuna ve bütün doğal olayların ruhların eseri olduğuna inanmaktır.¹⁷¹ Arabistan ikliminin kendine özgü şartları, korkunç, sessiz çölleri, Araplar arasında, ruhların bir kısmının iyi bir kısmının kötü olduğu inancını yaygınlaştırmıştır. Araplardaki kâhinlik kurumu bu inanışın bir dışa vurumu olduğu gibi, şairlere atfedilen olağanüstülükler de bu inanışla ilgilidir. Araplar uçsuz bucaksız çölleri dolduran bu ruhları ilahlaştırarak, her birinin özel bir vadide ikamet ettiğine inanırlardı. Seyahatlerinde bir takım felaketlere uğramamak için o yerlerin özel ruhlarına sığınırlardı.¹⁷²

Cahiliye Araplarında totemizm ve animizmin yanı sıra fetişizm de görülmektedir. Afrika vahşileri arasında görülen bu dini form, taş ve kum gibi maddi şeylere tapınmaktan ibarettir. Tapınılan taşlara fetiş denildiğinden, bu dini tarza fetişizm denilmiştir. Fetiş insanların dikkatini çekebilecek nitelikte sıra dışı, parlak taşlardır. Yoksa sıradan taşlar değildir. Aslında fetişizm animizmin bir sonucu olarak Araplar arasında yaygınlaşmıştır. Ruhlara belirli yerler ayırma konusundaki kanaat, zamanla bunlara birer yerleşme yeri kabulüyle sonuçlanmış, böylece fetişizm ortaya çıkmıştır. Zaten fetiş kendiliğinden tapınılacak mahiyete sahip değildir. Onun kutsallığı ruhlardan birine yurt olması inancından ortaya çıkmıştır. Hicaz Arapları, gerek Suriye ve Irak

¹⁶⁸ Günaltay, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁶⁹ Nuh 71/23

¹⁷⁰ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 153.

¹⁷¹ Günaltay, **a.g.e.**, s. 64-65; Hitti, **a.g.e.**, c.I, s.145.

¹⁷² Günaltay, **a.g.e.**, s. 66.

çöllerindeki soydaşları ile ve gerek daha medeni olan güney Arapları ile ilişkileri sonucunda zamanla fetişe tapıcılıktan puta tapıcılığa geçmişlerdir. Onlar fetişlerini düzgün bir şekilde yontarak insan şekline sokmuşlardır.¹⁷³

Cahiliye Araplarının animizmle birlikte fetişizmi de yaşadıklarını daha açık bir şekilde şu rivayette görmekteyiz: “İsmail oğulları düşmanlarının saldırı ve baskıları altında Mekke’de yaşayamayacak duruma gelince mecburi olarak civara göç etmişler, giderken de yanlarında derin bir saygı besledikleri Kâbeden birer taş götürmüşlerdi. İsmaililer yeni yurtlarında Kâbeyi tavaf eder gibi bu taşları tavaf etmeyi adet edinmişlerdir. Bu adet git gide her beğendikleri taşta tapınmalarıyla sonuçlanmıştır.”¹⁷⁴

Coğrafi şartlardan ötürü Araplar için ekip biçmeye müsait bir arazi, ihtiyaçlara karşılık veren, kendisinden istifade edilen rahim bir ilahı; kıraç ve verimsiz bir arazi ise, korkulan, şeytani, kendisinden kötülük çıkan bir ilahı düşündürüyordu. Kuyular, mağaralar, kayalıklar gibi bazı doğal şeyler, onlar aracılığıyla tanrıyla doğrudan rabita sağlandığına inanıldığı için mukaddes eşyalar olarak kabul edilmiştir. Örneğin kuyular, temizleme, şifa ve serinlik verme, hayat bahşetme özelliğine sahip suyu ile, çölde en kutsal tabîî kaynaklardan sayılmıştır. Mağaralar da, yeraltı kuvvetleri ve ilahlarla ilişki halinde kabul edildiklerinden kutsal sayılmışlardır. Meselâ Cahiliye devri Araplarının Uzza putuna kurbanlar kestikleri Nahle’deki Ğabgab mağarası kutsal sayılan mağaralardan biridir. Yine Ba’l adındaki put, yeraltı sularının ruhunu temsil ediyordu.¹⁷⁵

Araplar arasında gerek eski totemcilikten ve gerek çöl hayatının gereklerinden, kabilecilik yerleşmiş olduğundan her kabilenin tanrısı(putu) ayrıydı. Bir put hangi kabilenin tanrısı ise ancak o kabilenin mensuplarının hamisi kabul edilirdi. Putlar birer özel ilah oldukları içindir ki Mekke’nin fethinde, yalnız Kâbe içerisinde çeşitli kabilelere ait 360 put bulunmuştu.¹⁷⁶

Yeri gelmişken şunu söylemek gerekir ki Arap putperestliği bilinen putperestlik inancını tam olarak karşılamamaktadır. Çünkü putperestlik politeizmdir (çok tanrıcılık) ve bu inançta bir olan Allah inancı yer almamaktadır. Arapların inancını karşılayan

¹⁷³ Günaltay, **a.g.e.**, s. 66–67

¹⁷⁴ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁷⁵ Hitti, **a.g.e.**, s.145-146.

¹⁷⁶ Günaltay, **a.g.e.**, s. 71.

kelime ise ‘şirk’ tir. Şirkte tevhit inancı mevcuttur.¹⁷⁷ Şirk, Allah’ın ortakları olduğuna inanıp bu varlıklara ibadet etmektir. Allah’a ortak koşulan bu varlıklar ağaçlar, hayvanlar, gök cisimleri, taşlar, manevi varlıklar ve bazen de insanlardır.¹⁷⁸ Müşrik ise ortak koşan, açıktan veya gizli olarak Allaha ortaklar addeden kişidir.¹⁷⁹ Ancak şunu söylememiz gerekir ki putperestlik kapsamlı bir kavram olması itibarı ile Araplardaki şirki de içine almaktadır. Çünkü Araplardaki tanrıya ortaklar getirme anlayışı ve bu ortakları somutlaştırma putperestlik çerçevesinde değerlendirilebilecek bir olaydır.

Eski Arabistan’ın tümünde Çok tanrıcılık üzerine temellenmiş bir dini anlayış hâkimdi. Hemen her Kabilenin kendine has bir putu mevcuttu. Kabilelerde dini yaşamın merkezini de bu putlar oluşturuyordu. Bununla birlikte Araplar, semavî yaratıklara ve tabii güçlere de tazimde bulunuyorlardı. Örneğin güneşe ibadet ediliyor kutsal bir mekân ve put eşliğinde saygı duyuluyordu. Yağmur bahsettiğine inanılan Süreyya burcu da ilah olarak kabul ediliyordu.¹⁸⁰

Arapların, ibadetlerini ve tazimlerini gerçekleştirdikleri tapınaklara bakacak olursak; bu ibadethanelerin basit şekilde inşa edilmiş, sıradan yapılar olduğu dikkat çekmektedir. Hatta bazıları sadece etrafı taşlarla çevrilmiş bir yapıdan ibaretti. Tapınakların kapıcıları olarak Sâdin denen rahipler mevcuttu. Bu kimseler ibadet için tapınaklara gelenleri karşılar ve onları mekâna kabul ederlerdi. Ayrıca rahiplerin geleceği önceden bildiğine ve olağan üstü işleri yapan kimseler olduğuna inanırlardı.¹⁸¹

Mekke halkının büyük çoğunluğu putperest olmasına rağmen şehirde sayıları az da olsa Hristiyanlığı ve başka inançları benimseyenler de vardı.¹⁸² Örneğin Mekke’de Hz. İbrahim’in getirmiş olduğu Haniflik dinini benimseyen, daha doğrusu, Araplar arasında bu dini hatırladıkları kadarıyla yaşamaya çalışan kimseler mevcuttu. Bu dine mensup olduğu belirtilen Zeyd b. Amr ibn Nufeyl adındaki bir şahıs, putlara sunulan kurbanların etini yemezdi. Aradığı şeyi ne Hristiyanlıkta ne de Yahudilikte bulamadığı

¹⁷⁷ Sırma, **a.g.m.**, c.1, s. 112-113.

¹⁷⁸ Macit, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁷⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Ankara, 1971, c. II, s. 1770

¹⁸⁰ Şeyh İnyetullah, **a.g.m.**, s. 152.

¹⁸¹ Şeyh İnyetullah, **a.g.m.**, s. 153.

¹⁸² İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 144-145; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 75.

için, “Ey Allah’ım! Eğer hangi ibadet etme biçiminin senin hoşuna gideceğini bilseydim ona uyardım, ama bunu bilmiyorum” der, sonra da secdeye kapanırdı.¹⁸³

Medine’deki dini yaşam da Mekke ile aynı özellikleri taşımaktadır. Onlarda da her kabilenin ve her evin ayrı bir putu vardı. Onlar hac ile ilgili görevlerini yerine getirmek için Mekke’ye giderlerdi. Medine’deki putperestlerin bir farkı, yabancı kavimlerin putlarını da kabul edip, tazimde bulunmaları idi. Bunun dışında Medine’de Yahudilik dini de mevcuttu. Nitekim oradaki Kureyza, Kaynuka, Nadir kabileleri Yahudi idi. Ayrıca sayıları az da olsa Hristiyanlar da vardı.¹⁸⁴

a- Arap Putperestliğinin Doğuşu

Hız. İbrahim’in hak dine davetinde Arapların birçoğu ona uymuşlardır ancak; zamanla doğru yolu unutmuş sadece Yüce bir Allah’ın varlığına iman ve birkaç ibadet şekli ile kalmışlardır. Biz burada Arap halkının puta tapmaya ilk olarak ne zaman başladığını, bunda nelerin etkili olduğunu belirlemeye çalışacağız.

Mekke’de ikamet eden Beni İsmail’in taşlara ilk ibadet edişi, onların kıtlık ve sıkıntı yaşaması sonucu Mekke dışına çıkmaları ile ortaya çıkmıştır. Çünkü zamanla nüfusları artmış ve Mekke kendilerine dar gelmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da aralarında harpler çıkmış, bir kısmı diğer kısmını Mekke’den çıkarmıştır. Mekke’den her çıkan haremi tazim için, haremın taşlarından bir taş alıp yanında götürmüştür. Yanında taş götüren insanlar bu taşı nerede dururlarsa oraya koymuşlar ve Kâbe’yi tavaf eder gibi o taşları da tavaf etmişlerdir. Bu davranışları o kadar ilerlemiştir ki, gördükleri her güzel taşta ibadet etmeye başlamışlardır. Bu durum zamanla İbrahim ve İsmail’in dinini değiştirmelerine neden olmuştur. Böylece taşları putlaştırıp, bunlara ibadet etmeye başlayarak kendilerinden önceki milletlerin sapıklıklarına dönmüşlerdir. Bu kimseler Hız. Nuh’un kavminin tapmış olduğu putları hatırladıkları kadarıyla yeniden ortaya çıkarmışlardır. Bununla birlikte kendi dinlerini tamamen terk etmemişlerdir. Örneğin Kâbe’ye saygı, tavaf, hac, umre, Arafat ve Müzdelife’de vakfe, kurban kesmek, telbiye getirmek gibi uygulamaları tahrif ederek de olsa sürdürmüşlerdir.¹⁸⁵

¹⁸³ İbn-i Hişam, a.g.e., c. I, s. 144-145; Şaban Kuzgun, **Hız. İbrahim ve Hanıflık**, Kayseri, 1985, s. 120-121.

¹⁸⁴ Hamidullah, **a.g.m.**, s. 139-140.

¹⁸⁵ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 26.; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 118.

Yine kaynaklarımızın bildirdiğine göre İsmail oğulları, bir yolculuk esnasında konakladıklarında dört tane taş alıp, içlerinden en güzelini seçerek ilah edinmişler, diğer üçünü de tencerelerinde pişirme taşı yapmışlardır. Bölgeden ayrılırken de bu taşları orada bırakmışlar ve her konaklamada bu davranışlarını yinelemişlerdir. Onların bu davranışı, Kâbe'deki hareketlerini hatırlamalarına ve Kâbe'ye duydukları derin sevgiye bağlanmaktadır.¹⁸⁶

Arabistan Yarımadasının her bölgesine aynı dönemde girmeyen putperestliğin Hicaz bölgesine girişinde, Huzaa'nın reisi Amr b. Luhayy'ın etkili olduğu birçok tarih kitabının naklettiği bir mevzudur. Rivayete göre Arap kabilelerinden Huzaa'nın reisi Amr b. Luhayy'ın iyilik etme ve dine bağlılık hususundaki girişimleri halk tarafından büyük itibar toplamış ve insanların, onun değerli bir veli olduğunu düşünmesini sağlamıştı. Amr b. Luhayy ağır bir hastalığa tutulmuştu. Kendisine Suriye'de Belka denilen yerde sıcak bir pınar olduğu ve o suda yıkanırca iyileşeceği söylendi. O'da bu yöntemi uygulayarak iyileşmiştir. Ancak burada halkın putlara tapıldığını görmüş ve onlara bunu neden yaptıklarını sormuştur. Onlar da cevaben bu putlar aracılığıyla yağmur ve düşmana karşı yardım istediklerini söylemişlerdir. Amr b. Luhayy ora halkının doğru yolda olduğuna inanmış, bu putlardan kendisine de verilmesini istemişti. Böylece Mekke'ye, Hübel adındaki bir putla dönmüştür. Kâbe'ye yerleştirdiği bu put Amr'ın halk arasındaki itibarı sayesinde ibadet edilen bir nesne haline gelmiştir.¹⁸⁷

Ancak şunu söylemek gerekir ki, Hicaz Araplarının putperestliğe birdenbire Amr b. Luhay'ın bu dini getirmesiyle geçmiş olması, mantık sınırları içinde mütalaa edilebilir bir husus değildir. Bizce putperestliğe geçiş biraz daha uzun bir süreçti. Örneğin İsmail oğullarının Kâbe'nin taşlarını alıp, onlara tazimde bulunmaları ve zamanla onlara ibadet etmeye başlamaları, Arapların hak dinden uzaklaşıp onu unutmalarına, yani dinlerini yozlaştırmalarına yol açmıştır. Ayrıca daha önce putperest olan büyük medeniyetlerden bahsederken onların birbirinden etkilendiklerini belirtmiştik. Araplarda da böyle bir durumun söz konusu olabileceğini şu örnekle daha iyi anlayabiliriz. Cürhüm kabilesinin zem zem kuyusunu kapatmasından uzun bir süre sonra Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib zem zem kuyusunu bulabilmek için kazı

¹⁸⁶ İbnü'l Kelbi, a.g.e., s. 39.

¹⁸⁷ İbnü'l Kelbi, a.g.e., s.28; Mahmud Esad, a.g.e., s.279-280; Eyüp Sabri Paşa, a.g.e., s.231; Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., c. I, s. 92.

yapmış ve iki altın geyik heykeline rastlamıştır.¹⁸⁸ Bu olay, Hicazlıların putperestlikle daha önce tanıştığını göstermektedir. Rivayete göre bu iki heykel Pers hükümdarı Sâsân tarafından ya da Kral Şâbur tarafından Kâbe'ye hediye edilmiştir.¹⁸⁹ Demek ki Hicaz Arapları putperest kavimlerle daha önce etkileşim kurmuşlardır. Özetle, putperestlik Hicaz'da her ne kadar Amr b. Luhay zamanında somutlaşmışsa da aslında Putperestliğin doğuşu ve yayılışı, çok daha uzun bir sürece dayanmaktadır.

b- Arap Putperestliğinde “Tanrı” Anlayışı

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Araplar tapındıkları putların yanı sıra yüce bir tanrı anlayışına da sahipti. Esas itibariyle Mekkelilerin İslam öncesinde inandıkları Tanrı, yegâne olmamakla birlikte “Allah” adıyla anıldı. Hatta Allah kelimesi Kuzey Arabistan yazıtlarında geçmektedir ve bu yazıtlardaki pek çok şahıs adlarının içerisinde yer almaktadır. Hz. Peygamberin babasını ismi de Abd' Allah (Abdullah, yani Allah'a tapan yahut Allah'ın kölesi) idi.¹⁹⁰ Ayrıca müşrik Araplara ait, içinde büyük bir ilah olarak Allah adının geçtiği birçok şiir mevcuttur. İslam'a en çok karşı çıkmış Ebu Cehil ve Utbe b. Rebia gibi putperestler bile Allah'ı tanımış, O'nun evi olan Kâbe'yi tavaf etmiş, hatta O'nun adına yemin bile etmişlerdir.¹⁹¹ Kur'an'da da putperest Arapların, Allah'ın yaratan, her şeyi tayin ve takdir eden, korku ve tehlike halinde yardım istenecek yüce bir varlık olduğuna inandıklarını gösteren ayetler mevcuttur.¹⁹²

Araplar her ne kadar bir yüce tanrı benimsemişlerse de bunun yanı sıra O'na ortaklar da getirmiş, Hz. İbrahim'in getirmiş olduğu Haniflik dinin içine şirki de sokmuşlardı. Mesela onlar telbiye getirirken Allah'ı Tevhid etmişler; fakat onunla birlikte putları da araya sokuşturmışlardır.¹⁹³ Örneğin, Nizar kabilesi ihlal sırasında şöyle derdi: “Buyur! Allah'ım! Buyur! Buyur, Senin ortağın yoktur! Ancak bir ortağın vardır, o da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.” Bu şekilde telbiye ederek, Allah'ı birliyorlardı; sahipliğini Allah'a vererek kendi ilahlarını da O'nun yanına katıyorlardı. Nitekim Allah-u Teala: *“Onlardan çoğu Allah'a, ancak*

¹⁸⁸ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 159.

¹⁸⁹ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 197.

¹⁹⁰ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 151.

¹⁹¹ Şeyh İna'yetullah, **a.g.m.**, s. 156.

¹⁹² En'am 6/ 109, 136; Yusuf 12/106. Lokman 31/ 25, 32;

¹⁹³ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 26-27; Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.312; Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s.252-253.

*O’na ortak koşarak inanırlar”*¹⁹⁴ ayetinde, onların Allah’ı hakkıyla birlemediğini, kendisine bir de ortaklar getirdiklerini belirtmiştir.¹⁹⁵

Arap politeizmi çevre ülkelerle kurulan beşeri ve ticari ilişkilerden ötürü, bu ülkelerin politeizminden büyük oranda etkilenmiştir. Bunun bir sonucu olarak da putperest kavimlerin hepsinde olduğu gibi Arap toplumunda da Yüce Tanrı’ya bir çocuk isnad edilmiştir. Mesela Yunanlılarda Zeus’un oğlu olarak bilinen Hermes vardır. Mısırlılarda Oziris, tanrının oğlu kabul edilmiştir. Bunun gibi Arap toplumunda da tanrının çocuğu olarak kabul edilen putlar mevcuttu. Örneğin Hübel, insan şeklinde bir puttu. Kur’an’ın ifadesine göre¹⁹⁶ Arapların tanrıya çocuk isnad etmelerinin nedeni kendi kuvvetlerini ortaya koymak içindir. Bu şekilde kendilerinin üstün varlıklar olduklarını ispatlamak istemişlerdir.¹⁹⁷ Ayrıca Arap toplumunda tanrıya eşler ve kızlar da isnad edilirdi. Meselâ Lat, Uzza ve Menat, tanrının kızları olarak bilinirdi.¹⁹⁸ Allah-u Teala bu inançlarını ayet-i kerimede şu şekilde haber vermiştir: “*Al- Lât, al- Uzza ve üçüncüleri Menât hakkında ne dersiniz? Oğullar sizin de kızlar O’nun mu? O zaman bu haksız bir üleştirme olur. Onlar sadece, sizin ve atalarınızın Allah’tan hiçbir salâhiyetleri olmaksızın takmış oldukları isimlerdir...*”¹⁹⁹

Kureyş kabilesi Kabeyi şöyle diyerek tavaf ederdi:

Lât hakkı için, Uzza hakkı için!

Onlar yüksek turnalardır,

Onların şefaatine umut bağlanabilir!

Üçüncüleri Menât hakkı için! Bu şekilde putları yüceltip onlardan şefaath ummuşlardır.²⁰⁰

Araplar her türlü metafizik boyutu olan varlıkları tanrıyla alakalı üstün varlıklar sayıyorlardı. Bu nedenle cinlere ve meleklerle tanrının çocukları gözüyle

¹⁹⁴ Yusuf 12/106.

¹⁹⁵ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 2; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I. s. 118.

¹⁹⁶ Meryem 18/81.

¹⁹⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Kur’an’a Göre Müşrikler ve Putperestler”, İslami Araştırmalar Dergisi, sayı: 1, Temmuz, Ankara, 1986, s. 28; Nadim Macit, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁹⁸ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 32; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 148.

¹⁹⁹ Necm 53/ 19–23.

²⁰⁰ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 32.

bakmışlardır.²⁰¹ Onlar melekleri tanrının kız çocukları olarak görüyorlardı. Örneğin; Kinane, Huzaa, Cüheyre kabileleri “ melekler Allah’ın kızlarıdır” diyorlardı. Onlara göre tanrı, âlemin düzenini sağlama görevini onlara vermişti ve her bir meleğin bir işlevi vardı. Onların bu inanışları, meleklerin temsili putlarını yapmalarına neden olmuştur.²⁰²

Putperestler sadece melekleri değil cinleri de tanrının kızları sayıyorlardı. Onlar cinlerin hayır ve şerri meydana getirme yetisine sahip olduklarına inanıyorlardı. Bu güçleri cinleri ibadete layık varlıklar haline getiriyordu. Cinlere kurban keser ve bu yolla onlarla kan akrabası olduklarına inanıyorlardı. Onları, cinlere bu denli tazime iten sebep gizli ruhlarla temas kurarak Allah’a yaklaşma arzularıydı.²⁰³

Araplar her ne kadar putlarına ulûhiyet atfetmişlerse de onları asla tanrıyla aynı saymamışlardır. Örneğin yapmış oldukları putları asla tanrı suretinde yapmamışlardır. Yani tanrıyı surete dökme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Onlara göre putların maddi sureti hiçbir şey ifade etmemektedir. Asıl önemleri, taşıdıkları maneviyatta gizlidir. Çünkü onlar, tanrıyla insanların yakınlaşmasında, sahip oldukları maneviyat nedeniyle önemli bir role sahiptirler. Arapların putlara yüklemiş olduğu anlamı şu örnekle daha da iyi açıklayabiliriz. Çeşitli dinlerde genellikle din büyükleri bir sureti veya resmi, ayinlerde takdis ederler ve artık o nesne ilahi ruhun hulul ettiği bir varlık olarak kutsal sayılır. Böylece o varlık hayat kazanarak bir anlamda putlaşır. Günümüzde bunun en canlı örneğine Hristiyan-Ortodoks mezhebinin ayinlerinde rastlayabiliriz. Onlar ikonaların, tasvir ettiği kişinin ruhunu taşıdığına inanırlar. Mesela İsa ikonası bu anlayışla ulûhiyet kazanmıştır. İşte Arap putperestliğinde de insanlar, tazimde bulundukları putların ilahi ruha sahip olduklarına inanıyorlardı.²⁰⁴

Arapların putların maddi suretine önem vermedikleri, onlar için sadece taşıdığı maneviyatın ön planda olduğu şu olayda daha net anlaşılmaktadır: Muzar kabilesi de Sad adında bir saneme ibadet ediyordu. Sad kabaca uzun bir taşı. Bir adam Sad’ın önüne, damızlık edindiği bir devesiyle gidip ondan bereket istemiş, deve ise putun üzerindeki kan lekelerinden korkarak kaçmıştı. Devenin sahibi korkup kaçan deveyi görünce, öfkelenmiş ve yerden bir taş alarak “*Allah senin ilahlığını kaldırsın.*

²⁰¹ Sarıkçıoğlu, **a.g.m.**, s. 28.

²⁰² Macit, **a.g.e.**, s. 90-91.

²⁰³ Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.313; Macit, **a.g.e.**, s. 92.

²⁰⁴ Sarıkçıoğlu, **a.g.m.**, s. 29-30.

Develerimi kaçırttın” diyerek elindeki taşı puta fırlatmış ve ziyaret yerini terk etmiştir.²⁰⁵ Böylece tanrıdan, putta var olduğuna inandığı ilahi gücü kaldırmasını istemiştir. Zaten onu normal bir taş olarak görseydi, kurban sunmak için oralara kadar gitmezdi.

Arapların şiirlerine bakarak bir fikir beyan etmek gerekirse cahiliye devri Arapları, bir din sahibi olsalar bile bu onların hayatında çok da önemli bir yere sahip değildi. Bedevilerin dini tatbikat ve tapınmalara karşı uysallığı ise kabilenin akışına kapılmaktan ve an’ane (gelenek) hususunda sahip olduğu sağlam bir hürmet duygusundan ileri gelmektedir. Cahiliye putperestlerinin, yaptıkları bir puta gerçekten çok aşırı derece de düşkünlüğünü gösteren bir anlatıma rastlanmamaktadır. Bu noktayı İmru’ul Kays hakkında rivayet edilen şu olay aydınlığa kavuşturmaktadır: Babasının katilinden intikam almaya kara veren İmru’ul Kays, fal okları çektiirmek suretiyle Zu’l Hulase tapınağındaki kâhine başvurmuştur. Çekilen fal oklarında üç kere “bu işten vazgeç” işaretinin çıkması üzerine, kırdığı okları puta fırlatmış ve şöyle haykırmıştır: “*Seni mel’un! Öldürülen senin baban olsaydı onun intikamını almama mani olmazdın.*”²⁰⁶ Bu olay bize, Arapların putlara o kadar da düşkün olmadıklarını göstermektedir.

Buraya kadar Arapların dini inançları hakkında, putperestliğin Arabistan’a girişi ve yayılışı hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Şimdi Arabistan yarım adasına hâkim olan putperestliğin en meşhur putlarına bir göz atmaya çalışalım.

c- Belli Başlı Putlar

1) Allah’ın Kızları Kabul Edilen Putlar

Kur’an-ı Kerim’de Allah-u Teala Arapların bilinen en önemli putları hakkında şöyle buyurmaktadır: “*Bana haber verin ki Lat ve Uzza’ya mı tapıyorsunuz? Diğer üçüncüsü olan Menat’a mı ibadet ediyorsunuz? Erkek sizin dişi O’nun mu? O takdirde bu insafsız bir taksimdir. Bu putlar, sizin ve babalarınızın uydurdukları isimlerden başka bir şey değildir. Allah bunun için bir hüccet indirmedir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin istediğine tabii olurlar. Hâlbuki O kendilerine Rablerinden bir*

²⁰⁵ İbnü’l Kelbi, a.g.e., s.25; İbn-i Hişam, a.g.e., c. I, s. 122.

²⁰⁶ Hitti, a.g.e., c. I, s. 144-145.

*hidayet getirmiştir.*²⁰⁷ Kur'an'ın bu şekilde haber verdiği bu putların kökenini, nerede mevcut olduğunu ve Araplar arasında nasıl bir yere sahip olduğunu inceleyecek olursak, bunlardan en bilinenleri şunlardır:

a) Menât: Menât, Arapların en eski putlarından birisiydi. Menât Mekke ile Medine arasında Al-Muşallal yöresinde, Kudayd denilen yerde, sahilde dikili olan siyah bir kayadan ibaretti. Araplar bu puta, “Abd Menât” ve “Zayd Menât” diye isimler koymuşlardı. Arapların hepsi Menât’a saygı gösterir, ona kurbanlar keserlerdi. Mekke’de ve komşu bölgelerde oturan herkes ona saygı gösterir, ona kurbanlar ve hediyeler sunarlardı. Ama Menât’a en büyük değeri, Medine’de yaşayan Evs ve Hazreç kabileleri vermiştir. Meselâ bu kabileler, diğer Arap kabileleri gibi hac ederler, herkesle birlikte vakfede dururlar, fakat başlarını tıraş etmezlerdi. Tavaflı bitirdikten sonra Menât’a gelirler, başlarını bu putun yanında tıraş ederler ve orada dururlardı. Bunu yapmadan haclarını tamamlanmış saymazlardı. Putperestlerin Menat’a ibadetleri H. 8. yıla kadar sürmüştür. Ancak H. 8. yılda Hz. Muhammed Mekke’nin fethi sırasında, Hz. Ali’yi putun bulunduğu yere göndermiştir. Hz. Ali putu yıkmış ve putun yanında bulunan hediyeleri de alıp Hz. Muhammed’e getirmiştir. Getirdiği şeyler arasında Gassan kralının hediyesi olan iki kılıç da vardı.²⁰⁸

b) Lât: Bu put, Taif’te yaşayan Sakif kabilesinin putuydu. Sakifliler aynen Kâbe’yi tazim eder gibi, Lât’ı tazim ederlerdi.²⁰⁹ Lât, (Tanrıça) Taif yolunda mukaddes otlak arazilere sahipti ki buraya Mekkeliler ve diğer putperest Araplar ziyaret etmek, kurbanlar sunmak üzere kalabalıklar halinde gelirlerdi. Hudutları ve çevresi belli bu şekil bir arazide ne bir ağaç kesilebilir, ne avlanılabilir ve ne de insan kanı dökülebilirdi. Hayvan ve bitki şeklindeki canlılar da, burada tazim gören tanrının tecavüz edilmezliğinden yararlanırlardı.²¹⁰

Lât dört köşe bir kaya parçasından ibaretti. Bekçileri Sakif kabilesinden Attâb b. Mâlik oğullarıydı. Onun üzerine bir bina yapmışlardı. Kureyşli bütün Araplar ona saygı gösterirlerdi. Ona nisbeten Araplar “Zayd al-Lât” ve “Taym al-Lât” diye isimler takmışlardı. Avs b. Haccar isminde bir kişinin al-Lât’a şöyle diyerek yemin edişi, putperestlerin ona verdiği kutsiyeti bize göstermektedir: “Al-Lât’a, al- Uzza’ya ve ona

²⁰⁷ Necm 53/19–23.

²⁰⁸ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 29-30; Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.280-281; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 94.

²⁰⁹ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 84; Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.280-281; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 94.

²¹⁰ Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 147, 149

hizmeti tanıyan herkese yemin ederim ve Allah’a da yemin ederim ki, Allah onların hepsinden yücedir!” Bu puta ibadet, Sakif kabilesinin Müslüman olmasına kadar devam etmiş, daha Hz. Muhammed, Muğire b. Şu’be’yi gönderip o putu yıktırıştır.²¹¹

c) Uzza: Kureyş ve Beni Kinane kabilelerinin, Mekke’nin doğusunda, Nahle’deki putlarıydı. Hizmetçisi Süleym kabilesinden Benu Şeyban’dı.²¹² Arapların Lât ve Menât’tan sonra edindiği bir puttu. Uzza, Batn-ı Nahle’de bulunan bir ağaçtı. Zalim b. As’ad onun üzerine bir ev yaptırmıştı. Bu evin içinden sesler işittiklerini söylerlerdi. Uzza Kureyş’in en çok değer verdiği putuydu, onu ziyaret ederler, ona hediyeler sunarlar, yanında kurbanlar keserlerdi. Araplar Uzza’nın Gabgab denilen meydanında kurban keserlerdi. Burada kestikleri kurbanın etlerini o sırada oraya gelenler ve orada bulunanlar arasında paylaşırlardı. Bu puta ibadet fetih yılına kadar devam etmiştir. Ta ki bu yılda Hz. Muhammed Halid b. Velid’i yanına çağırıp ona: Batn-ı Nahle’deki ağacı kesmesini emredinceye kadar. Halid de oraya gidip ağacı kesmiş, putu kırmış, evi yıkmış ve Dubayya ismindeki bekçisini de öldürmüştür.²¹³

Kureyşliler ve Mekke’de oturan Araplar en fazla değeri Uzza’ya verirlerdi. Onlar için sonra Lât ve Menât gelirdi. Kureyş, yalnız Uzza’ya hediyeler sunardı. Araplar ve Kureyş, çocuklarına “Abd al- Uzza” diye isim koyarlardı. İbnü’l Kelbi, bunun, ona yakın olmalarından kaynaklanabileceğini söylemiştir. Kureyş kabilesinin Uzza’yı seçtiği gibi, Sakif kabilesi de Lât’ı seçmiştir. Aynı şekilde Evs ve Hazreç de Menât’ı seçmişlerdir. Fakat hepsi de Uzza’ya büyük saygı gösterirlerdi.²¹⁴

2) Kâbe ve Civarındaki Meşhur Putlar

İslam’dan önce Kâbe’nin içersinde 360 put bulunduğunu daha önce zikretmiştik. Ancak bu putlara ayrıntılı bir şekilde değinmemiz, çalışmamızın esasını teşkil etmemesi bakımından gereksiz bir çaba olacaktır. Biz burada tarihi kaynaklarımızda bahsi geçen, en meşhur Kâbe putlarına kısaca değinmekle yetineceğiz.

a) Hübel: Kureyşin Kâbe’nin içersinde ve çevresinde putları vardı. Bu putların en büyüğü ise Hübel idi. Bu, kırmızı akikten, insan şeklinde, sağ kolu kırık bir puttu. Kureyş daha sonra ona altından bir kol yapmıştır. Bu putu Amr b. Luhay, Suriye’den

²¹¹ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, 31; Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.280-281; Çağatay, **a.g.e.**, s. 107.

²¹² İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 34; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 124; Çağatay, **a.g.e.**, s. 107.

²¹³ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 32-35; Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.280-281.

²¹⁴ İbnü’l Kelbi, **a.g.e.**, s. 36.

getirip Huzayma b. Mudrika b. Al-Ya'a b. Muzar'a vermiştir. Huzayma bu putu Kâbe'nin içine dikmiştir. Bunu için ona, Huzayma'nın Hubel'i denmiştir. Putun önünde fal okları bulunurdu. Putperestler bir doğumdan şüphelendiklerinde, ölüm olduğunda, nikâh yapacakları zaman, bir meselede anlaşmazlık olduğu zaman, bir yola veya ticarete niyetlendiklerinde bunun önüne gelip fal oku çekerler, ne çıkarsa ona göre hareket ederlerdi.²¹⁵

Abdulmuttalip onun yanında, oğlu Abdullah (Peygamber'in Babası) hakkında fal oku çekmiştir. Ebû Sufyan b. Harb'in Uhud günü muzaffer olduğunda, hitab ettiği put da budur. Yine Ebu Sufyan'ın bu puta: Yücel Hubal!(yani dinin yücelsin) diye hitap ettiği, Hz. Muhammed'in de ona, şöyle karşılık verdiği rivayet edilir: *"Allah hepsinden büyük, hepsinden yücedir."*²¹⁶ Bu put da, h.8 yılda, Mekke'nin fethi günü Kâbe'deki diğer putlarla birlikte Hz. Muhammed tarafından yıkılmıştır.

b) İsaf ve Naile: İsaf ve Naile zemzem kuyusunun başında bulunuyordu. Araplar bunlara tazimde bulunur kurban keserlerdi. Bunlar, Cürhüm Kabilesinden İsaf b. Ya'la denilen bir erkekle Zayd denilen bir adamın kızı olan Nâile idi. Rivayete göre İsaf, Yemen'de Naile'ye âşık olmuş ve kabileleri hac için Mekke'ye geldiğinde bu ikisi Kâbe'nin içinde ilişkiye girmişlerdir. Ve bu olayın ardından ikisi de taş haline gelmiştir. Ertesi sabah onları öylece bulan insanlar dışarı çıkarıp halka ibret olsun diye onları, bulundukları yere dikmişlerdir. Daha sonra Huzaa, Kureyş ve diğer Araplardan Kâbe'ye gelen herkes, bu iki taş tazimde bulunmuştur.²¹⁷

Ebu Talib, Kureyş'in Hz. Peygamber sebebiyle Benu Haşim'e karşı tavrı alması üzerine, onlara and içip İsaf ve Naile hakkında:²¹⁸

Soyumu ve kabilemi kabenin yanında topladım,

Çizgili Yemen örtüsünden giysisini tuttum,

Aş'arların bineklerini çöktürdükleri yerde,

İsaf ve Naile'den çıkan sulara and olsun!, diyerek, bu putların yüce varlıklar olduğunu kabul ettiğini göstermiştir. Arapların Kâbe putlarına tazimi bu şekilde idi.

²¹⁵ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 36; Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.280-281; Eyüp Sabri Paşa, **a.g.e.**, s. 231; Çağatay, **a.g.e.**, s.107; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 150.

²¹⁶ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 36-37; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 125.

²¹⁷ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 123; Çağatay, **a.g.e.**, s.107.

²¹⁸ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 37.

Ancak elbette ki onların en önemli putları bunlarla sınırlı değildi. En çok bahsi geçen putlardan bir kısmı da Hz. Nuh'un kavminin putlarıydı.

3) Hz. Nuh Kavminden Kalan Putlar

Araplar Hz. Nuh kavminin putları olarak bilinen “Vedd”, “Suvâ”, Yağûs”, “Yaûk” ve “Nesr” putlarına da hatırladıkları kadarıyla tapmışlardır. Bu putların Nuh Kavminin putları olduğu hususunda Allah-u Teala Kur'an-Kerim'de şöyle buyurmaktadır: *“Nuh dedi ki: Ya Rabbi onlar bana isyan ettiler, mallarının ve evlatlarının kendilerine büyük ziyandan başka bir şey getirmediği kişilere uydular ve büyük bir hile düzdüler ve dediler ki: putlarınızı sakın bırakmayın, Vedd'i, Suvâ'yı, Yağûs'u, Yaûk'u ve Nesr'i terk etmeyin. Onlar çok sapıttılar. Onların sapıklıklarından başka bir şeyini arttırma.”*²¹⁹

Bu beş putu Hicaz Bölgesine, Amr b. Luhayy getirmiştir. Araplar bunlara, Lât, Menât ve Uzza'ya verdikleri değeri vermezlerdi. Ancak elbette ki bu putlara da belli ölçüde itibar edilmekteydi. Bu putları sırayla açıklayacak olursak:

a) **Vedd:** Rivayete göre Amr b. Luhayy, Üsâme adlı bir cin dostu aracılığıyla Vedd adındaki putu bularak Avf b. Uzra adındaki bir adama verir. Avf b. Uzra bu putu Dumetü'l Cendel'e diker. Oğluna da bu putun isminden esinlenerek Abdu Vedd ismini verir. Bu olaydan sonra da Arapların bu ismi doğan çocuklarına vermesi gelenek haline gelir. Ayrıca Avf oğlu Amir'i de bu puta bekçi yapar. İslam'a kadar Avf'ın soyu bu işi yapmaya devam etmiştir. Bu vesile ile Kelb kabilesi de Vedd'i put edinmiştir. Vedd'in kült yeri ise Dumetü'l Cendel'dir. Vedd'e olan ibadet, Tebük Seferi'ne kadar devam etmiştir. Bu sefer sırasında Hz. Muhammed, Halid b. Velid'i putu yıkması için göndermiş ve putu yıktırmıştır.²²⁰

b) **Suvâ:** Suvâ, Hüzeyl kabilesinin putu idi. Bu put Batnı Nahle bölgesinin Ruhât yöresinde bulunuyordu. Muzaar'dan, ona yakın oturanların taptığı bir puttu. Araplardan bir kimse bu put için şu beyitleri söylemiştir:

Reisleri için didindikleri görülüyor,

Huzayl'in Suvâ için didindiği gibi,

*Her çobanın en değerli hayvanı Ona kurban olarak yanında yerlere serilir.*²²¹

²¹⁹ Nuh 71/23.

²²⁰ İbnü'l Kelbi, a.g.e., s. 49; Çağatay, a.g.e., s. 105.

²²¹ İbnü'l Kelbi, a.g.e., s. 50; Çağatay, a.g.e., s. 105.

c) **Yağûs:** Meshic kabilesi Yeğûs'u put edinmiştir. Yeğûs Yemen'de Meshic denilen bir tepenin üzerinde bulunuyordu. Bu putu Meshic kabilesine veren yine Amr b. Luhayy olmuştur. Meshicilerin yanı sıra onlara komşu olan kabileler de bu puta tapınmışlardır.²²²

d) **Yaûk:** Diğer kabileler gibi Hemdân kabilesi de Amr b. Luhayy'a uymuştur. Bunu üzerine Amr, Malik b. Mersed b. Çuşen b. Hâşid b. Heyrân b. Nevf b. Hemdân'a Yeûk'u verir. Böylece Hemdân'ın bir kolu olan Hayvan kabilesi Yaûk'u put edinmiştir. Bu put Hayvan isimli bir köyde bulunuyordu. Hemdânlılar ve Yemenlilerden onlara komşu olanlar bu puta tapmış ve onunla isimlendirilmişlerdir.²²³

e) **Nesr:** San'a'da, Ğumdan sarayında olan bu puta, Himyerililerden Zu'l-Kela' kabilesi ile Hemdanlılar tapıyorlardı. Daha sonra Himyerililerden Yahudiliğe girenler bunu terk ettiler. Buna ait bir de telbiye vardı.²²⁴ Neticede bu putlara İslamiyetin doğuşuna ve putların yıkılışına kadar tapınılmıştır.

Bunların dışında kaynaklarımızın bahsettiği birkaç meşhur put daha vardır ki, yeri gelmişken bu putlara da kısaca değinelim.

4) Diğer Önemli Putlar

a) **Menâf:** Arapların Menaf adında bir putları daha vardı. Ona nispeten Kureyşliler "Abd Menâf" diye isim koymuşlardır. Hayızlı ve nifaslı kadınlar bu putlara yaklaşamaz; ancak belli bir uzaklıkta dururlardı.²²⁵

b) **Zu'l-Hulasa:** Üzerinde bir çeşit taç oyulmuş ak bir taşı. Mekke ile Yemen arasında Tabâla denilen yerde bulunuyordu. Bekçileri Umâme oğullarıydı. Çevresinde bulunan Araplar buna saygı göstermişler ve ona kurbanlar sunmuşlardır. Allah resulü Mekke'yi fethettiği zaman, Carir b. Abdullah'ı bu putun olduğu yere göndermiş ve putu ortadan kaldırtmıştır.²²⁶

²²² İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 28, 50; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 120; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 422; Çağatay, **a.g.e.**, s. 105; Mustafa Fayda, **a.g.e.**, s. 20.

²²³ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 50; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 120.

²²⁴ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 48, 51; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 121; Çağatay, **a.g.e.**, s. 106; Fayda, **a.g.e.**, s. 21.

²²⁵ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 38.

²²⁶ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 40-41; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 127; Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 281; Çağatay, **a.g.e.**, s. 106; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 423; Fayda, **a.g.e.**, s. 20.

c) **Sa'd:** Kinane'nin iki oğlu olan Mâlik ve Milkân boylarının, Cudda (Cidde) kıyısında bulunan putlarıdır. Bu put uzun bir kaya şeklinde idi. Rivayete göre Mikân oğullarından biri bir gün develeri Sad'a vakfederek, onun tarafından takdis olunmak için develeri ile birlikte putun yanına gelir. Ancak Araplardaki, putun üzerine kan dökme âdetinden ötürü Sad putunun üzerindeki kanlar, develerini korkutur ve develerin her biri bir tarafa kaçar. Bunun üzerine adam üzüntü içersinde yerden bir taş alarak puta fırlatır ve: "Allah senin ilahlığını kaldırsın" der.²²⁷

d) **Zu'l Kefeyn:** Devs kabilesinin tapınağıdır. Tufeyl b. Amr ed-Devsî, onu tahrip etmiştir.²²⁸

İşte Arapların en meşhur putları bu şekilde idi. Ancak Arapların tapınmış olduğu putlar bunlarla sınırlı değildi. Biz burada hepsine yer veremeyeceğimiz için en meşhur olanlarına değinmekle yetindik. Peki, bu putlara nasıl tazim ediliyordu? Şimdi de bu soruya cevap arayalım.

d- Araplarda Putlara Tazim

Araplarda her bir belde halkı, yaşadıkları yerde kendisine ibadet ettikleri birer put edinmişlerdir. Onlar, bir sefere çıkacakları zaman en son bineğine biner ve o puta sürünürlerdi. Tekrar döndükleri zaman da evlerine gitmeden ilk iş olarak, putu ziyaret ederler sonra evlerine geçerlerdi.²²⁹ Bu hususu İbn Kelbi şöyle rivayet eder: Mekkeli her ev sahibi kendisine bir put edinmiş, evlerinde buna ibadet ederlerdi. Birisi bir yolculuğa niyetlendiğinde, evinde yaptığı son iş, eliyle ona dokunmak olurdu; yoldan döndüğünde de, evine girer girmez yaptığı ilk iş, aynı şekilde eliyle ona dokunmak olurdu.²³⁰

Araplar putlara tapmayı çok basitleştirmişlerdir. Bazıları bir tapınak, bazıları da bir put edinmiştir. Bir puta veya bir tapınağa gücü yetmeyen, Kâbe'nin veya diğer tapınaklardan birinin önüne hoşuna giden bir taşı diker, sonra tapınağı tavaf eder gibi onu tavaf ederdi. Bu taşlara "al- Ensâb" derlerdi. Onları tavaf etmeğe de ad-Davâr derlerdi.²³¹

²²⁷ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 41; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 122; Çağatay, **a.g.e.**, s. 106.

²²⁸ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 41; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 122; Fayda, **a.g.e.**, s. 20.

²²⁹ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 123; Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 280-281.

²³⁰ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 39.

²³¹ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 39; İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 124.

Birisi bir yolculuk sırasında konakladığında, dört tane taş alır, içlerinden en güzelini seçerek onu ilah edinir, diğer üçünü de tenceresine pişirme taşı yapardı, ayrılırken de onu orada bırakırdı. Başka konaklayışlarında da yine aynı şeyleri yaparlardı. Araplar bütün bu taşlara kurban keserler, hayvan boğazlardı. Ayrıca Kâbe'nin hizmetçileri gibi bu taşlara da hizmetçiler ve bakıcılar koymuşlardır. Onlara da hediyeler sunup etraflarını tavaf etmişlerdir. Bununla birlikte Kâbe'nin hepsinden üstün olduğunu kabul etmişlerdir. Bundan ötürü hac ve umre için Kâbe'ye giderler ve yolculukları sırasındaki davranışları da, sırf Kâbe'deki hareketlerini hatırlamak için yaparlardı.²³²

Bedeviler çölde tapınmak için taş bulamadıkları zaman, bir kum yığını üzerine develerini sağıyorlar, sonra orada tapınma hareketlerini yapıyorlardı. Kimi zaman da bu putlara, hazırladıkları süt ürünlerinden (tereyağ vs.) sunuyorlardı. Batıl inanç sahibi olan bu insanlar, bu tür sunulan eşyalara hiç el sürmezlerdi. Ama kabilenin köpekleri için durum hiç de böyle değildi. Bu köpekler, o tür yiyecekleri yalayıp yerler, sonra da zavallı putların üzerine pislerlerdi.²³³ Hatta anlatıldığına göre Mekke'de adamın biri tapınmak için güzel görünümlü taşlar bulur, ama daha güzel bir başka taş bulduğunda, artık kendi gözünde değersiz hale gelen eskisini atıp, yenisine tapardı.²³⁴

Hayızlı ve nifaslı kadınlar, putlara yaklaşamaz ve dokunamazlardı. Onlar putlara ancak belli bir uzaklıktan bakabiliyorlardı. Ayrıca kurban törenine de iştirak edemiyorlardı.²³⁵

Araplarda tazim, görüldüğü gibi bazen çok hassasiyetle yerini getirilmişse de bazen çok da fazla dikkat edilmemiştir. Tanrılarını yenisini edindiklerinde terk etmeleri bunun en açıklayıcı örneği olarak verilebilir. Bununla birlikte dikkat çeken bir diğer husus da Arap dinin, ilkel kabilelerin dini totemizm, Fetişizm ve animizmden izler taşımasıdır ki, zaten putperestlerin inandıkları bazı esaslar bu inançlarla birebir uyuşmaktadır. Bu noktada putperestliğin bu dinlerin ortak tezahürü olduğunu söyleyebiliriz.

²³² İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 39.

²³³ Dârimi, **Mukaddime**, 3-4; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 74

²³⁴ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 75.

²³⁵ İbnü'l Kelbi, **a.g.e.**, s. 43.

II. BÖLÜM

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE PUTPERESTLİK

A- HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİNDEN ÖNCE PUTPERESTLERLE İLİŞKİLERİ

Arabistan yarımadasında, Hz. Muhammed'e peygamberlik verildiği yıllarda, Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik gibi dinler var olmakla birlikte Putperestlik hâkim durumdaydı. Yıllarca tevhid inancının merkezi ve mabedi olan Kâbe, putlarla doldurulmuş ve her kabile ayrı bir put edinmiş, evlerin dahi her bir köşesi putlarla donatılmış ve ibadethane haline getirilmişti.

Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan ettiği miladi yedinci asır başlarında Arap toplumu, içtimai birlikten yoksun, asabiyet ve soy üstünlüğüne dayalı bir topluluktu. Bu topluluğun halini Habeşistan'a hicret eden Ca'fer b. Ebi Talib'in, Melik Neçaşi'ye söylediği şu sözler gayet veciz bir şekilde ifade etmektedir: “ *Ey Hükümdar! Biz bilgisizlik ve nizamsızlık içinde yaşıyorduk. Putlara tapıyor, ölü hayvan eti yiyorduk. Her türlü ahlaksızlığı çekinmeden yapıyor, akrabalık bağlarını çiğniyorduk. Komşuluk haklarını tanımıyorduk. Kuvvetlimiz zayıfımızı eziyordu. Uzun müddet bu halde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir peygamber gönderdi...*”²³⁶

Mekkeliler, Allah'ın evi olan Kâbe'yi yeniden inşa ettikten sonra, binanın hem içini hem de dışını heykellerle süslemişlerdi. İçerde Meryem ve oğlu İsa'nın temsili resimlerinin yanında, İbrahim ve İsmail'in de resimleri bulunuyordu. Yine Kâbe'nin etrafında üç yüz atmış put vardı. Tek bir Allah inancı uğruna yapılmış bir mabet, böylece çok tanrılı bir dinin tapınağı haline getirilmişti.²³⁷

Netice itibariyle bu devirde ilah telâkkisi çok zedelenmiş, ilah adedi çoğalmıştır. Bu dini durum Kur'an'da şöyle tasvir olunmaktadır: “ *İnsanların kendi ellerinin kazandığı (ihtiyarlarıyla yaptıkları) şeyler yüzünden karada, denizde fesat belirdi ki, (Allah) yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın. Umulur ki dönerler.*”²³⁸ Bu sebeptendir ki Kur'an-ı Kerim bu devreyi cahiliye devri olarak isimlendirmektedir.²³⁹

²³⁶ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 359; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 81.

²³⁷ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 74.

²³⁸ Rûm 30/41.

²³⁹ Bkz., Âl-i İmran 3/154; Maide 5/50; Ahzâb 33/33; Fetih 48/26.

Cahiliye kelimesini inceleyen lügatçiler bu kelimenin ilmin zıttı olan “cehl” kelimesinden türediğini söylerler.²⁴⁰ Bazıları ise bu kavramın taşkınlık, vahşet, gazap, sefahat ve barbarlık manasına geldiğini söylemektedirler.²⁴¹ Yine hemen hemen aynı anlamı ihtiva edecek şekilde cahiliye kavramını, “bilgisizlik, cahillik, atılganlık, barbarlık devri” olarak anlayanlar da olmuştur.²⁴² Bu kelimenin bütün manaları ortak olarak, İslam öncesi Arap toplumunun, dini ve içtimai hayat itibarıyla bilgisiz, sulh ve sükûndan, ilimden uzak bir halde yaşadıklarını ifade etmektedir.²⁴³ Zaten genel olarak cahiliye, Arap yarımadasında, ilahi kanunların, Allah’tan vahiy alan bir peygamberin ve vahye dayanan bir mukaddes kitabın bulunmadığı devre manasında kullanılmaktadır. Yani bu devreye cahiliye isminin verilmesi dini ve içtimai hayatın düzensizliğindendir.

Hiz. Muhammed’in peygamberliğinden önce Arap Yarımadasında dini ve sosyal durum bu şekilde idi. Biz burada Hiz. Muhammed’in peygamberlikten önce ve sonra putperestlerle ilişkilerini açıklamaya çalışacağız. Konuya başlamadan önce şunu belirtmemiz gerekir ki, Hiz. Muhammed’in peygamberlikten önceki yaşantısı ve putperestlerle münasebetleri hususunda, kaynaklardan günümüze, çok da fazla bir malumat nakledilmemiştir. Bu sebeple Hiz. Muhammed’in peygamberlikten önce putperestlerle ilişkileri konusunda, tarihin bize naklettiği önemli birkaç olayı incelemekle yetineceğiz.

Hiz. Muhammed, Allah-u Teala tarafından peygamberlikten önce de büyük bir titizlikle korunmuş, cahiliye kötü alışkanlıklarından beri tutulmuştur. Hiz. Muhammed dürüst ve güvenilir kişiliği sayesinde halkı arasında sevilen ve sayılan bir kimse olmuştur.²⁴⁴

²⁴⁰ Firûzâbâdi, **a.g.e.**, c.III, s. 353; İbn Manzur, **a.g.e.**, c.XIII, s. 136.

²⁴¹ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 72-73.

²⁴² Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 131.

²⁴³ Ahmed Emin, **a.g.e.**, s. 73; Mücteba Uğur, **Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu**, İstanbul, 1980, s. 2;

M. Ali Kapar, **Hiz. Muhammed’in Müşriklere Münasebeti**, İstanbul, 1987, s. 101.

²⁴⁴ En- Nedvi, **es-Siretü’n Nebeviyye**, (Çev. Osman Keskioglu), İstanbul, 1981, s. 69; Ahmed Önköl, **Rasulullah’ın İslam’a Davet Metodu**, Konya, 1997, s. 102.

1- Hz. Muhammed'in Kavmi Arasında "Emin" Lakabıyla Anılması ve Kâbe Hakemliği

Hz. Muhammed'in peygamberlikten önce de kavmi arasında büyük itibarı vardı. Hz. Muhammed'e Mekke halkı çok güveniyordu. Bu yüzden de O'na, "Emin" lakabını vermişlerdi. Herkes emanetini O'na bırakır, nerede anlaşmazlık olsa O barıştırdı.²⁴⁵ Örneğin Kâbe yeniden inşa edilirken, Hacerü'l Esved taşının yerine konması sırasında anlaşmazlık çıkmış, kabileler savaş hazırlıklarına başlamışlardı. Eşraftan yaşlı bir zat, bu ihtilafın çözümlenmesi için bir öneri sununcaya kadar çekişmeler devam etmişti. Bu öneriye göre bu iş Allah'a bırakılacak ve oraya ilk gidecek kimse hakem olarak kabul edilecekti. O sırada oraya ilk giden kimse Hz. Muhammed olmuştu. Zaten herkes O'na güvendiği için, O'nun hakem olmasına da kimse itiraz etmemişti. Hz. Muhammed, bir yaygı üzerine taşı koyup her kabileden bir kişinin yaygının ucundan tutmasını istemiş ve bu şekilde her kabilenin taşı yerine koymasına vesile olmuştu. Böylece çıkabilecek büyük bir anlaşmazlığı, çok güzel bir yöntemle çözüme kavuşturmuştur.²⁴⁶

Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Muhammed'in başından geçen olay, kabilesi içerisinde itibar gören, herkesin güvendiği bir insan olduğunu göstermektedir. Bir de Hz. Muhammed'in Peygamberlikten önce kabilesi içerisinde iştirak ettiği bazı faaliyetler olmuştur. Şimdi de kısaca onlardan bahsedeceğiz.

2- Ficar Savaşı:

Araplar haram aylarda asla savaşmazlar, koyulan yasağa titizlikle riayet ederlerdi. Ancak zaman zaman bu yasağı deldikleri de olmuştur. Mukaddes bilinen, savaşmanın haram olduğu aylara²⁴⁷ denk gelmesi sebebiyle bu savaşı, "Ficar Savaşı" denmiştir. İslam'dan önce Mekke'de dört Ficar Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaşlar, Hz. Peygamber'in ailesinin mensup bulunduğu Kureyş ve müttefikleri Kinane ile Hevazın kabileleri arasında çıkmış savaşlardır. Bu savaşlardan son ikisine, on dört yaşlarında iken Hz. Muhammed de katılmış, amcalarına ok ikmalî yaparak yardım etmiştir.²⁴⁸

²⁴⁵ Taberi, **a.g.e.**, c.II, s. 341.

²⁴⁶ İbn Hişam, **a.g.e.**, c.II, s. 261-262; Taberi, **a.g.e.**, c.II, s. 342; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 44-45; Nedvi, **a.g.e.**, s. 71; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 101; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 73-74.

²⁴⁷ Zil kade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları.

²⁴⁸ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 79; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 59-60; Hitti, **a.g.e.**, c. I, s. 134-135; Sırma, **a.g.m.**, s. 121.

3- Hılfu'l- Fudûl:

Hılfu'l- Fudûl, yapılan haksızlıkları önlemek, zalime karşı mazlumun yanında olup, ona yardım etmek, toplumsal barışı sağlamak için kurulan bir müessese idi. Buna ön ayak olanlar arasında Hz. Muhammed'in amcası Zübeyr de vardı. Toplumsal barışı koruma derneği diyebileceğimiz bu kurumda, Haşim Oğulları, Muttalib Oğulları, Zühre Oğulları ve Teym Oğullarının bulunduğu belirtilmektedir. Gençlerden ve yaşlılardan oluşan çok sayıda Mekkeli, zengin ve saygın bir insan olan Abdullah ibn Cüd'an'ın evinde toplanmışlar ve şu yemini etmişlerdi: *“Allah’a and olsun ki biz hepimiz, zulmeden, zulmettiği kişiye hakkını geri verinceye kadar, zulmedene karşı zulme uğrayanla birlikte tek bir el gibi olacağız; bu birlikteliğimiz, denizin bir kıl tanesini suya batırmaya güç yetirebileceği zamana kadar, Hira ve Sebir dağları yerlerinde kaldığı sürece ve zulme uğrayanın maddi durumunda tam bir eşitlik sağlanuncaya kadar devam edip gidecektir.”*²⁴⁹

Bu teşkilatın üyeleri Mekke’de her zaman önüne geçilemeyen bir güç olmuştur.²⁵⁰ Hz. Muhammed, peygamberlikten önce faaliyet alanlarını beğendiği için, Hıful Fudul’da bulunmuştur. Peygamberliğinden sonra da: *“Abdullah ibn-i Cüd'an'ın evinde öyle bir antlaşmaya (Hılfu'l- Fudûl'a) şahit oldum ki, onu kırmızı tüylü develere değiştirmem. Şayet İslam'da böyle bir antlaşmaya çağrılısam yine katılırdım. Çünkü onlar bir hakkı hak sahibine vermek için antlaştılar, zalimin mazlumu ezmesine mani oldular”* diyerek, bu antlaşmadan övgü ile bahsetmiştir.²⁵¹

B- HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİ DÖNEMİNDE MEKKE'DE PUTPERESTLERLE İLİŞKİLERİ

1- Peygamberlik Görevinin Verilmesi

Otuz beş yaşından sonra Hz. Peygamber'e Allah tarafından, yalnızlık ve Allah'la baş başa olma sevdendirilmiş, her sene Ramazan ayı boyunca Mekke dışında bulunan Hira mağarasında, Allah'ın varlığını ve nimetlerini tefekkürde bulunmaya başlamış, bu şekilde nübüvvete hazırlanmıştır.²⁵² Bu yıllarda Mekke dışına çıktığında yoldaki bütün taş ve ağaçlar “Allah'ın selamı sana olsun ey Allah'ın Resulü” diyerek

²⁴⁹ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 60.

²⁵⁰ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 62.

²⁵¹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c.I, s. 184-185; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 42.

²⁵² Buhari, **Bed'ül-Vahy** 3; **Tefsiru Süreti Alak** 1; Müslim, **İman** 252

O'na selam verirler, fakat Hz. Peygamber, sağına ve soluna baktığı zaman ağaç ve taşlardan başka bir şey görmezdi.²⁵³ Bu işaretlerden sonra Hz. Muhammed'e ilk vahiy, kırk yaşına bastığı yıllarda, Ramazan ayında, Hira mağarasında iken gelmiştir. Cebrail, Hz. Peygamber'e gelerek O'na Alâk suresinin ilk beş ayetini vahyetmiş, bu şekilde O'na nübüvvet görevini tebliğ etmiştir.²⁵⁴

Halkı arasında merhamet ve doğruluğuyla tanınan, aynı zamanda okuma yazması olmayıp sihir gibi gizli bilimler konusunda hiçbir iddiası olmayan bir Arap, ansızın Allah tarafından, insanlar nezdinde O'nun elçisi olarak seçildiği ve Yaratanın çizmiş olduğu yolda ümmetine kılavuzluk etme görevinin kendisine düştüğü haberini alıyordu.

2- İslam'a Davet

Allah'ın elçisi olarak görevlendirilen ve bu işe kendini adayan Hz. Muhammed, kendi milleti içinde bu yeni mesajı nakil, öğretme ve anlatma hareketine başlamıştır. putperestler ise O'nu küçük düşürücü hareketler sergilemişlerdir. Buna karşılık O, bir uyarıcı olarak cennetin hoşluk ve nimetlerini; cehennemin ise dehşetini anlatarak etrafında kendisini dinleyenlerin yüreklerini ürpertmek suretiyle hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in Mekke'de nazil olan ayetleri, O'nun hedefine daha çabuk ulaşabilmesi için kısa, canlılık dolu, dokunaklı ve oldukça tesirli özelliktedirler.²⁵⁵

Hz. Muhammed, öncelikle kendisine güvendiği ve sır saklayabilen yakınlarını bir olan Allah'ın dinine davetle işe başlamıştır.²⁵⁶ Ve ilk tebliği de eşi Hatice'ye yapmıştır. Hz. Hatice'den sonra amcasının oğlu Hz. Ali de on yaşında olmasına rağmen davete icabet etmiştir. Azadlı kölelerinden Zeyd b. Harise İslam girmekte gecikmemiş ve davete o da icabet etmiştir. Bu iki kişinin de davete icabet etmesiyle birlikte bütün aile fertleri Müslümanlığı kabul etmiş oluyordu.²⁵⁷ Bunların dışında Hz. Ebu Bekir, o günün kötü adetlerinden de uzak duran bir kimse olması hasebiyle, İslam'ı kabul etmesi de kolay olmuştur. Daha sonra, Osman b. Affan, Zübeyr b. El-Avvam, Abdurrahman b.

²⁵³ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s.310-311; Taberi, **a.g.e.**, c.II, s. 345; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 47; Nedvi, **a.g.e.**, s. 131.

²⁵⁴ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 312-314; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 346; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 49; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s.103-104.

²⁵⁵ Hitti, **a.g.e.**, s.168-169.

²⁵⁶ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s.315-322; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 347; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 61; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 82.

²⁵⁷ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s.327, 331; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 349.

Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Ebu Bekir'in gayretleri sonucunda İslam'ı kabul etmişlerdir.²⁵⁸

Bu üç yıllık gizli daveti sonucunda Hz. Muhammed, sayıları çok olmasa da birbirine bağlı bir topluluk oluşturmuştur. İkinci evrede Allah-u Teala: “**Emrolunduğun şeyi aşikâre beyan et ve Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir...**”²⁵⁹ Ayeti ile “**En yakın kavmini (kabileni) uyar ve kanadını sana tabi olan mü'minlere döşe! De ki; ben açıktan bir uyarıcıyım**”²⁶⁰ ayetini inzal buyurarak, Rasulullah'a yakın akrabalarından (kavminden) başlayarak İslam'ı açık bir şekilde anlatmasını emretmiştir.²⁶¹

Risaletinin üçüncü senesine kadar İslam davetini gizli yürüten Hz. Muhammed, üçüncü senenin sonunda gelen aleni davet emriyle, yakınlarından başlayarak, putperestleri açıktan İslam'a davet etmeye başlamıştır. Bu sebeple, bir gün akrabalarına yemek vermek suretiyle onları bir araya toplamıştır. Fakat herkes yemeği yedikten sonra ev sahibinin asıl amacını akıllarına bile getirmeden, Hz. Muhammed'in konuşmasına fırsat kalmadan dağılmışlardır.²⁶² İlk girişimde başarısız olan Hz. Muhammed, ikinci kez daha tedbirli davranmış ve kendilerine ileteceği bir konu olduğunu söyleyerek yakın akrabalarını bir kez daha davet vererek evinde toplamıştır. Onlara: “*Hiçbir Arap kendi ümmetine şu benim getirdiğim kaidelerden daha kıymetlisini getirmemiştir. Dünya ve ahiret için size saadet getiriyorum. Aranızda bana yardım edecek kim var?*” dediği zaman hiç kimse ses çıkarmamıştır. Yalnız genç Ali: “*Ya Rasulallah ben sana yardım edeceğim*” deyince orada bulunanlar alaylı bir gülüş kopardıktan sonra dağılmaya başlamışlardır.²⁶³

Bu başarısızlıkla sonuçlanan ilk girişimleri O'nun kararlılığını daha da pekiştirmiştir. Yine bir gün Safa tepesine çıkıp, önemli bir haberi dinlemeleri için bütün akrabalarını ve Kureyş'i oraya çağırılmış ve onlara şöyle hitap etmiştir: “*Size şu dağın arkasında bir takım süvarilerin gelmekte olduğunu haber versem bana inanır mısınız?*”

²⁵⁸ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 332-334; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 351, 353; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 92.

²⁵⁹ Hicr 15/94.

²⁶⁰ Şuarâ 26/214.

²⁶¹ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 348; İbn-i Kesir, **Hadislerle Kur'an- ı Kerim Tefsiri**, c. IX, s. 4415, c. XI, s. 105-109, (Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), İstanbul, 1993-1994,

²⁶² Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 87-88.

²⁶³ Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 356-357; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c.II, s. 63-64; Thomas Walker Arnold, **İntişâr-ı İslam Tarihi**, (çev. Hasan Gündüzler), Ankara, 1971 s. 41

onlar da cevaben: “biz senin hiç yalan söylediğini görmedik” dediler. Bunun üzerine “Öyleyse ben, şiddetli bir azabın önünde, azabı inzar eden bir nezirim” deyince amcası Ebu Leheb: “Yazıklar olsun! Bizi bunun için mi buraya topladın?” diyerek muhalefette bulunmuş ve oradaki topluluk üzerinde olumsuz bir etki uyandırmıştır.²⁶⁴ Ebu Leheb’in azaba duçar olacağını konu alan tebbet suresi de bu olay üzerine nazil olmuştur.²⁶⁵

Hız. Muhammed’in insanları İslam’a davetinden bahsederken bu noktada nasıl bir metodla davetini yürüttüğüne bakacak olursak; gerek bireylere gerekse topluluklara hitap ederken, kullandığı yöntem, önce tatlı ve yumuşak sesiyle, coşku içerisinde Kur’an’dan birkaç ayet okumak, sonra da bunları yorumlayıp dinleyicileri bunlara inanmaya davet etmek biçiminde olduğunu görmekteyiz.²⁶⁶ Zaten Allah-u Teala’nın emri de putperestlere İslam’ı tebliğ ederken, onlara güzel bir dille tebliğ etmesi yönündeydi. Nitekim Tevbe suresinde şöyle buyrulmaktadır: “**Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse ona eman ver. Ta ki Allah’ın kelamını dinlesin. Sonra onu emin olacağı yere ulaştır. Çünkü onlar cahil bir kavimdir.**”²⁶⁷ Görüldüğü üzere Allah-u Teala Peygamberine, Onlara karşı rıfk ile hareket etmesini, anlayışlı davranmasını emretmiştir. Çünkü onların cehaleti böyle bir yöntemi zorunlu kılıyordu.

3- Putperestlerin Davete Tepkileri

Mekkeliler, atalarından kalma örf ve adetlerinde olabilecek her türlü yenilik ve sapmaya karşı çıkmakta idiler. Bununla beraber birkaç kişinin yabancı dinlere geçişi, şehirde oturan bazı kimselerin ağzından Mekke’deki putperestliği aşağılayan sözlerin dökülmesi, Mekke’nin dinine karşı çıkan bazı kimselerin dini inançları, Mekke’de herhangi bir çalkantıya yol açmamıştır. Mesela Tek Allah inancını savunan Hanifler²⁶⁸ hiçbir tepkiyle karşılaşmamışlardır. Ama Hız. Muhammed böyle bir şansa sahip olmamıştır; çünkü O’ndan önce hiç kimse kendisinin Allah’ın elçisi olduğunu, halkını doğru yola çağırmakla görevli olduğunu söylememiştir. Yine ondan önce hiç kimse

²⁶⁴ Buhari, **Tefsiru Sureti Tebbet** 2; Müslim, **İman** 355; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c.II, s. 60-61; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 355;Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 88.

²⁶⁵ Bkz. Tebbet 111/1-5; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 356; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 61; İbn-i Kesir, **a.g.e.**, c. XI, s. 6105.

²⁶⁶ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 89.

²⁶⁷ Tevbe 9/6.

²⁶⁸ Kur’an’a göre (Bakara 2/135, Âli İmran 3/67; En’am 6/16 vs.) “Hanif dini İbrahim (a.s.)’ın dini olan Tek Allah inancına dönüşü ifade eder. Hanif kavram bazı Sâmi dillerinde “sapkın” anlamı taşıırken, Arapça’da “gerçek mü’min, yanlış olan her şeyi ve putperestliği bir tarafa atan” anlamına gelmektedir. Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 86.

dinine bu denli yürekten kendisini adamamış, onu tebliğ etme görevini hayatının yegâne görevi ve amacı haline getirmemiştir.²⁶⁹

İslamiyet, putperest olan Arabistan'da yepyeni bir hareketti. Çünkü İslam'ın savunduğu düzen, Arapların sosyal, siyasi, ekonomik ve dini düzenine taban tabana zıt bulunuyordu. Bu noktada İslamiyet'in Arap toplumuna girmesi, sadece birkaç insanlık dışı davranışın temizlenmesi anlamına gelmiyordu; amaç, evvelden beri var olan hayat tarzlarının tamamen değiştirilmesiydi.²⁷⁰ İslam köklü bir yenilik hareketidir. Ve bu yönüyle elbette ki Arapların düzeni ile kendi düzeni arasında bir kaynaştırmayı öngörmemiştir. Ancak bu özellik, İslam hareketinin daha fazla zorluğa maruz kalmasına sebep olmuştur.²⁷¹

Hız. Muhammed'in on üç yıllık Mekke dönemindeki davetine müşrikler çeşitli şekillerde karşı çıkmış, İslam'ın yayılmasını engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır. "el- Emin" lakabı verdikleri insanın söylediklerine inanmaktan neden kaçınmışlar, niçin inkâr yolunu seçmişlerdir? Bunun sebeplerine bakacak olursak, sahip oldukları inançlar, kabilecilik anlayışları, ekonomik itibarın sarsılması korkusu, liderlik anlayışı, en önemli sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.

a- Sebepler

1) Sahip Oldukları İnançlar

Arap toplumu inanç itibarıyla putperestti. Arabistan'da hâkim olan putperestliğin merkezi de Mekke idi. İçi putlarla doldurulmuş Kâbe ise Mekke halkının en önemli dini mekânı idi. Mekke'nin bu önemli konumu nedeniyle putperestlerin liderleri de burada bulunuyordu. Koyu bir taassup içerisinde bulunan putperestler, atalarının onlara bıraktığı dinden ve yaşayış tarzından asla taviz vermiyor ve yenilik istemiyorlardı. Atalarından miras kalan putperest inançlarına zarar gelmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı.²⁷² Hız. Muhammed ise tebliğle görevlendirildiği günden itibaren insanlara tevhit inancını anlatıyor, putların güçsüzlüğünü ortaya koyup, onların inandıkları

²⁶⁹ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 86.

²⁷⁰ Arnold, **a.g.e.**, s. 81.

²⁷¹ Ahmed Önkol, **a.g.e.**, s. 133.

²⁷² İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 350, 352- 353; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 65; W. Montgomery Watt, **Hız. Muhammed Mekke'de**, (Çev: M. Rami Ayas- Azmi Yüksel), Ankara, 1986, s. 127.

şeylerin yanlış olduğunu açıklıyordu. Ancak onlar bu söylediklerini kabul etmiyor, O'na düşmanlıklarını bir kat daha arttırıyorlardı.²⁷³

Putperestler belki de birazcık taassuplarından sıyrılıp peygamberin davetine kulak verselerdi, inançlarının ve atalarından kendilerine miras kalan yaşantılarının ne kadar yanlış olduğunu idrak edebileceklerdi. Nitekim Hz. Muhammed'in amcası Ebu Leheb inancından ötürü cehennemde olacağına inanmadığı için Hz. Muhammed'e sert bir şekilde karşı gelmiştir.²⁷⁴

2) Kabilecilik Anlayışları

Araplarda kabileler arası rekabet oldukça fazla idi. Öyle ki bir kabilenin başarısı diğer kabilelerce asla hazmedilmiyor, sadece aralarındaki husumetin artmasına yol açıyordu. Aralarında böyle bir rekabet varken kendi kabile üyelerinin dışında, farklı bir kabileye mensup birinin peygamberlik iddiasında bulunması, ilk etapta onlar üzerinde çok da etkili olmamıştır.

Hz. Muhammed Kureyş kabilesinin Haşim Oğulları kolundandı. Haşim b. Abdumenaş'ın çalışkanlığı, kavmine sağladığı ticari imkânlar Mekke'ye gelen hacılar için yapılmakta olan Rifade, Sikaye ve diğer görevleri üstlenip bunları iyi bir şekilde yerine getirmesi, daha sonra oğlu Abdulmuttalib'in zezem kuyusunu bulması, idareciliği esnasında yapmış olduğu çalışmalar, kabilesine karşı şefkati ve kabilesini temsil gücü, Haşim Oğullarının itibarını yükseltmiştir.²⁷⁵ Haşim Oğullarıyla rekabet ise ilk olarak Abdulmuttalib'in vefatı üzerine başlamıştır. Ebu Talib'in zengin olmayışı, Ebu Leheb'in bozuk karakteri, reisliğin Ümeyye oğullarına geçmesine neden olmuştur. Örneğin Ficar Savaşı'nda Kureyşin kumandanı, Ebu Süfyan'ın babası Harp b. Ümeyye'dir. Daha sonraları Emvilerin reisi olan Ebu Süfyan'ın da Hz. Muhammed'e düşmanlığı oldukça fazla olmuştur. Bu kimse, hicretten önce Müslümanlara eziyet ettiği gibi, hicretten sonra da Uhud Savaşı'na neden olmuştur.²⁷⁶

Bunun yanı sıra Mahzun Oğulları ile Haşim Oğulları arasında da eskiden beri rekabet mevcuttu. Onlar Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda şöyle demişlerdir: “ *Onlar ziyafet verirlerse biz de veririz. Onlar cömertlik gösterirlerse biz*

²⁷³ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 350, 352- 353; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 65

²⁷⁴ Müslim, **Cenâiz**, 108

²⁷⁵ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s.186-189; Kapar, **a.g.e.**, s. 115.

²⁷⁶ Mahmud Esad, **a.g.e.**, s. 453.

de gösteririz. Ta ki onlardan aşağı kalmayalım. Fakat şimdi Haşim oğullarından biri peygamberlik iddiasında bulunuyor. Biz bunun gibisine ne zaman kavuşuruz? Vallahi O'na ne iman ederiz, ne de O'nu tasdik ederiz.” Onların bu denli rekabet anlayışı Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve getirmiş olduğu evrensel mesajı kabul etmelerini engellemiştir.²⁷⁷ Yine Ebu Cehil ve oğlu İkrime'nin Hz. Muhammed'e ve ashabına karşı düşmanlığı, kendi itibarlarının sarsılması endişesindendi.²⁷⁸ Onların asıl korkusu, Mekke'nin İslamiyet'i kabul etmesi sonucu, göçebelerin Kâbe'ye gelmemesi ve böylece Mekke ticaretin zarar görmesi olarak görülse de, asıl ve en kuvvetli nedenin siyasi otoritelerini kaybetme endişesi olduğunu söylemek, daha doğru olacaktır.²⁷⁹

3) Liderlik Anlayışları

Arap putperestleri, bir kişinin lider olabilmesi için o kimsede belli şartlar ararlardı. Örneğin zengin, güçlü, kudretli ve çok çocuk sahibi olmak onlar için en önemli şartlardandı. Peygamberlik görevini de bir liderlik olarak düşündükleri için aynı şartları peygamber olacak kişide de aramışlardır. Ancak Hz. Muhammed'e, peygamberlik görevi verildiğinde sadece kız çocukları vardı. Ayrıca zengin de değildi. Bu yüzden müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamberliğini bir türlü kabul edememişlerdir. Onlara göre ayetler şerefli, zengin, çok çocuklu birisine inmeliydi. Nasıl olur da fakir, gariban birisine kitap indirilirdi? Mahzum Oğullarının reisi, zengin ve on çocuk babası Velid b. Muğire derdi ki: “ *Ben bırakılıp da Muhammed'in üzerine mi ayetler indirildi? Hâlbuki ben Kureyşin büyüğüyüm, efendisiyim. Ebu Mes'ud Amr b. Umeyr Sakafî, Sakif'in efendisi olduğu halde bırakılıp da Muhammed'e mi vahiy gelecek? Biz iki köyün büyükleriyiz.*”²⁸⁰ Bu şekilde, bir anlamda liderlik de olan peygamberlik görevinin, Hz. Muhammed gibi gariban birisine verilmesini kabul edemiyorlardı. Zira Onların bu düşüncesini Kur'an-ı Kerim şöyle dile getirir: “ ***Derler ki, şu Kur'an iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?***”²⁸¹

²⁷⁷ İbn-i Hişam, a.g.e., c. I, s. 249, 426.

²⁷⁸ Mahmud Esad, a.g.e., s. 452.

²⁷⁹ Watt, a.g.e., s. 141-143.

²⁸⁰ İbn-i Hişam, a.g.e., c. I, s. 482

²⁸¹ Zuhurf 43/31.

4) Ekonomik İtibarın Sarsılması Korkusu

Mekke, hem dini hem de ticari bir merkezdi. Hac için Kâbe'ye gelen insanlar aynı zamanda ticari faaliyetlerde de bulunuyorlardı. Haram aylarda Mekke yakınlarında panayırlar kuruluyordu. Bu panayırlar Mekke liderleri için büyük gelir kaynağıydı. Ancak putperestliğin ortadan kalkmasıyla birlikte bu gelir kaynağı da ortadan kalkacaktı. Çünkü insanlar Kâbe'deki putları ziyaret amacıyla Mekke'ye geliyordu. Ayrıca Mekke eşrafının, hacca gelen insanlara hizmet etmeleri, onların itibarını arttırıyordu. Bu itibarları sayesinde yazın ve kışın, güneye ve kuzeye sevk ettikleri ticaret kervanları bütün kabilelerin desteği ile her türlü tehlikeden uzak, güvenli bir şekilde ticaretlerini yapıyorlardı.²⁸² Onlar için putperestliğin ortadan kalkması Mekke'nin ekonomik açıdan büyük zarar görmesi anlamına geliyordu. Çünkü İslam'a düşmanlık edenlerin birçoğu ticaretle uğraşüyor ve ellerindeki bu kazancın sayesinde yaşadıkları lüks hayatın yok olmasından korkuyorlardı. Onlar Kur'an ile kendi ticari hayatları arasındaki zıtlığın farkındaydılar. Örneğin daha tebliğin en başlarında onların servete karşı kişisel tutumlarının Kur'an tarafından eleştirilmesi, bunu açıkça ortaya koyuyordu.²⁸³ Dolayısıyla saltanatlarını devam ettirebilmek için Hz. Muhammed'e şiddetle karşı çıkıyorlar, putperestliğin devamı için ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı.

5) Değer verdikleri yaşam şekilleri

İslam bütün müminlerin kardeş olduğunu, her müminin eşit olduğunu söylüyordu. Hâlbuki bu, Araplardaki kabile anlayışına tamamen zıttı. Araplar ecdatlarının şöhretleriyle övünürler, kan davalarını sürdürmeyi bir güç gösterisi olarak kabul ederlerdi. Putperest Arap'a göre, gerek dostluk, gerekse düşmanlık bir borç gibi anlaşılır, onu faiziyle ödemek icap ederdi. O, Düşmanlığa düşmanlıkla karşılık vermeyi övünülecek bir durum olarak görür, bunun aksini acziyet ve alçaklık olarak telakki ederdi. Hâlbuki Hz. Muhammed, bu gibi insanlara kötülüğe iyilikle karşılık vermeyi tavsiye ediyordu.²⁸⁴ Ancak onlar, sınırsız özgürlüklerini ve yaşayış şekillerini, İslamiyet'in sınırlamasını kabul edemiyorlardı.

²⁸² Kureş 106/1-4.

²⁸³ Watt, **a.g.e.**, s. 144.

²⁸⁴ Arnold, **a.g.e.**, s. 82.

Hız. Muhammed kötölüklerden sakınmayı saygısızlık etmemeyi, zayıfların haklarını korumayı, akraba ve komşu hukukuna saygıyı, aile ve cemiyetin ıslahı için fuhuştan, aşırı zevk ve eğlenceden sakınmayı tavsiye ediyordu. Keza Allahın O'na tebliğ hususundaki emirleri bu yöndeydi.²⁸⁵ Ancak putperest Arap için en değerli şeyler, şarap, kadın ve şarkı idi.²⁸⁶

Özetle diyebiliriz ki Hız. Muhammed'in tebliği her ne kadar dini olsa da hayatın diğer yönlerini de etkilediği için, putperest müşriklerin bu davete karşı çıkmasının kendileri açısından haklı nedenleri mevcuttu.

b- Tepkilerin Çeşitleri

1) Yalancılık ve Sihirbazlıkla İtham Etmek

Hız. Muhammed İslam'ı kavmine açıklamaya başladığı zaman, ilk başta O'na karşı çıkmamışlar ve O'ndan uzaklaşmamışlardır. Ancak ilahlarından söz edip onları ayıplayınca, Ebu Talib'e bir heyet halinde gidip: *“Senin kardeşinin oğlu bizim ilahlarımıza sövüyor, onları kötülüyor, dinimizi yalanlıyor, bizi sefih görüyor ve bizim babalarımıza sapık diyor, ya O'nu bizden uzaklaştırırsın, ya da bizi O'nunla baş başa bırakırsın”* demişlerdir. Fakat Ebu Talib onlara, ellerinden geleni artlarına koymamalarını, ama kendisi yaşadığı sürece de yeğenini asla terk etmeyeceğini söyleyerek, onları geri çevirmiştir. Bu şekilde Hız. Muhammed'e vefatına kadar destek çıkmış, O'nu hep korumuştur.²⁸⁷

Müşrikler, Hız. Muhammed'i davasından vazgeçirmek hususunda Ebu Talib'ten olumlu yanıt alamayınca, bir araya gelip Hız. Muhammed hakkında bir görüş etrafında birleşmeye karar vermişlerdi. Bu noktada ilk önce ona kâhin, sihirbaz, mecnun, şair gibi yakıştırmalar yapmış, daha sonra bu yakıştırmalardan sihirbazlığın en uygun tabir olduğuna karar vermiş ve bunu insanlar arasında yaymaya çalışmışlardır.²⁸⁸ Allah-u Teala bu husus hakkında şöyle buyurmaktadır: ***“Onlar bir mucize görseler yüz çevirip; bu devam ede gelen bir sihirdir derler. O'nu tekzip ettiler ve hevalarına tabi oldular.***

²⁸⁵ Kalem 68/ 10–14.

²⁸⁶ Arnold, **a.g.e.**, s. 83

²⁸⁷ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 350-351; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 357.

²⁸⁸ İbn Hişam, **a.g.e.**, c.I, s.357; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 73.

Hâlbuki her iş bir gayeye bağlıdır.”²⁸⁹ Putperestler O’na sihirbaz diyerek halk arasındaki itibarını sarsmayı hedefliyorlardı.²⁹⁰

Hız. Muhammed, insanları İslam’a çağırırnada genelde haram ayları tercih etmiş, hac mevsiminde ve panayırlar nedeniyle Mekke’ye gelen kabileleri bu sakin ortamda İslam’a davet etmiştir. Ancak Kureyş, İslam’ın Mekke’de yayılmasını engellediğı gibi, hac ve umre için Mekke’ye gelenlerin arasında dolaşıp, Hız. Muhammed’in aleyhinde propaganda yaparak, İslam’ın yayılmasını engellemiş, aleni davete fırsat vermemiştir. Müşrikler hac mevsiminde gelen hacıların yanına çıkarak onlara şöyle diyorlardı: “ *O bir sihirbazdır, sihir olan bir söz getirdi, kişi ile kardeşinin, kişi ile karısının, kişi ile kabilenin arasını ayırıyor. Bundan dolayı ondan uzaklaşın.*” Bu şekilde Hız. Muhammed’in, diğer kabilelere İslam’ı anlatmasına da mani oluyordı.²⁹¹ Yine Hız. Muhammed haram aylarda Mekke’ye gelenleri İslam’a davet ederken amcası Ebu Leheb O’nun arkasından dolaşarak: “*İnanmayın buna, kişiyi, kavmi, kabilesi, yakını, akrabası daha iyi tanımaz mı? Ben amcasıyım bunun, yalancıdır bu, mecnundur. Sakın sizi aldatmayın!*” diye haykırıyor, insanları ondan uzaklaştırıyordu. Bu durum da onlar da: “ *Sana tabi olmadığına göre hısımların ve ailen seni daha iyi tanıyor olmalıdır*” diyerek, daveti reddediyorlardı.²⁹²

Bir defasında Devs kabilesinden şair Tufeyl b. Amr Mekke’ye gelmiş ve Hız. Muhammed ile görüşmek istemiştir. Ancak ona: “*Bizim başımıza gelen halin senin kavminin de başına gelmesinden korkarız. Sakın sen onunla konuşma, onun sözlerini dinleme!*” diyerek, onun Hız. Muhammed ile görüşmesini engellemişlerdir. Fakat Tufeyl, daha sonra mescitte Hız. Muhammed ile karşılaşınca, O’ndan İslam hakkında bilgi almış ve Müslüman olmuştur. Tufeyl kavminin yanına dönünce onlara da İslam’ı anlatmıştır.²⁹³ Bu noktada şunu da eklememiz gerekir ki putperestler sadece Mekke’ye gelenleri İslam’dan caydırmak için uğraşmıyorlardı. Bununla birlikte Mekke dışına da dağılarak, insanlara Hız. Muhammed hakkında yalan sözler ulaştırıyorlardı.²⁹⁴ O’nun kabilesine karşı asi olduğunu, hatta sihirbaz ve ya mecnun olduğunu söyleyerek, O’na inanmalarını önlemek istemişlerdir.

²⁸⁹ Kamer 54/2-3.

²⁹⁰ Watt, **a.g.e.**, s. 28.

²⁹¹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c.I, s. 358-359; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 79.

²⁹² Arnold, **a.g.e.**, s. 48.

²⁹³ İbn Hişam, **a.g.e.**, c.II, s. 29-30.

²⁹⁴ İbn Hişam, **a.g.e.** c., s. 361.

Kureyş, ilahlarını yalanlayan, onların yaşantılarını kötüleyen Hz. Muhammed'i engellemek için birçok yol denemiştir. Bu yollardan biri de Hz. Muhammed'i zor durumda bırakmak için O'na bazı sorular yöneltmeleridir. Daha aydınlatıcı olması bakımından onlarla Hz. Muhammed arasında geçen şu örneği zikrederim;

Kureyşli müşrikler birkaç kişiyi Medine'deki Yahudi âlimlere göndererek, Hz. Muhammed'e karşı nasıl bir tavır almaları gerektiğini sormalarını istemişlerdir. Bunun üzerine o kişiler, Yahudilere giderek Hz. Muhammed'i anlatmışlar ve Ona karşı nasıl davranmaları gerektiğini sormuşlardır. Yahudi âlimleri de, O'na üç soru sormalarını, sorulara doğru cevap verirse de O'nu hak Peygamber kabul etmelerini söylemişlerdir. Bu sorular Ashabı Kehf, Zülkarneyn ve Ruh hakkında idi. Bunun üzerine Kureyşliler Mekke'ye dönmüş ve Hz. Muhammed'e bu soruları yöneltilmişlerdir. Hz. Muhammed de onlara ertesi gün sorularına cevap vereceğini bildirmiştir. Ancak Hz. Muhammed, ertesi gün derken istisna (Allah dilerse) etmediği için, on beş gün bu konuyla ilgili bir haber kendisine varid olmamıştır. Durumu fırsat bilen müşrikler, Onun hakkında dedikodular yayarak O'nun bir yalancı olduğunu söylemişlerdir. Bu duruma üzülen Hz. Muhammed'e Kehf suresi nazil olmuş ve sorulan sorulara cevap verilmiştir.²⁹⁵

2) Anlaşma Yoluna Gitmek

Kureyşin, Hz. Muhammed'i yalancılık ve sihirbazlıkla itham etmeleri de çok etkili olmayınca, O'na bazı dünyevi olanaklar sunup, O'nu cezp etmeyi ve davasından vazgeçirmeyi hedeflemişlerdir. Bir gün Kureyş'in efendilerinden olan Utbe b. Rebia, Hz. Muhammed'i mescitte tek başına iken görmüştür. Arkadaşlarıyla birlikte oturduğu meclisten kalkarak, Hz. Muhammed'in yanına gitmiş, eğer ilahlarını ve babalarının dinlerini kötülemekten vazgeçerse O'na isterse mal-mülk, isterse mevki- makam, dilerse de başkanlık vermeyi teklif etmiştir. Ama Hz. Muhammed, ona görevinin sadece insanları Allah'a davet etmek olduğunu hatırlatmıştır.²⁹⁶

Yine bir defasında Kureyş'in ileri gelenleri toplanıp, Hz. Muhammed ile konuşmak için karar almışlardır. Bunun için de O'nu Kâbe'nin yanına çağırmışlardır. Hz. Muhammed onların yanına vardığında: *“Sen bizim babalarımıza, dinimize, ilahlarımıza sövdün, bize sefihler(akılsızlar) dedin, toplumu dağıttın. Eğer bu yeni*

²⁹⁵ İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 400.

²⁹⁶ İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 390- 392; Hamidullah, a.g.e., c. I, s. 97-98.

getirdiklerin ile mal talep ediyorsan mal verelim, meliklik talep ediyorsan seni melik yaparız. Başkan olmak istiyorsan başkanımız olursun, bu söylediklerin cinden ise seni tedavi ettiririz” demişlerdir; ama Hz. Muhammed onlara: “ *Ben sizin ortaya attığınız teklif ile ne mallarınızı alırım, ne aranızda şeref sahibi olurum, ne de başkan olmayı isterim. Beni Allah bir elçi olarak gönderdi. Sizin için korkutucu ve müjdeleyici olmayı bana emretti. Ben de Allah’ın bana verdiği peygamberlik görevini size bildirdim. Bundan sonra siz söylediklerimi kabul ederseniz, dünyada ve ahirette saadete ulaşmış olursunuz. Yok, kabul etmezseniz Allah’ın emrini yerine getirmek uğrunda her şeye katlanacağım. Allah benimle sizin aranızda hükmünü verecektir*” diyerek onların isteklerine olumsuz yanıt vermiştir.²⁹⁷

Putperestler pes etmek niyetinde değillerdi. Hz. Muhammed’e geri adım attırmak için yapılacak her şey onlara göre mubahtı. Örneğin bir defasında Hz. Muhammed Kâbe’yi tavaf ederken, Esved b. Muttalib, Velid b. Muğire, Ümeyye b. Halef ve Âs b. Vail, Hz. Muhammed’in karşısına çıkarak: “*Ey Muhammed! Sen bizim ibadet ettiklerimize ibadet et, biz de senin ibadet ettiğine ibadet edelim. Eğer senin ibadet ettiğin bizim ibadet ettiklerimizden hayırlı ise biz ondan nasibimizi almış oluruz. Eğer bizim ibadet ettiklerimiz hayırlı ise sen ondan nasibini almış olursun*” diyerek O’nunla anlaşmak istemişlerdir.²⁹⁸ Bu olay üzerine Allah: “ **(Habibim Şöyle) de: Ey kâfirler! Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam. Benim ibadet edeceğime de siz kulluk ediciler değilsiniz. Ben zaten sizin taptıklarınıza hiçbir zaman tapmış değilim. Siz de benim ibadet etmekte olduğuma kulluk ediciler değilsiniz. Sizin dininiz size benim dinim bana**”²⁹⁹ buyurarak putperestlere cevap vermiştir.

Kısacası putperestlerin cazip teklifleri Hz. Muhammed için hiçbir şey ifade etmemiş, onların rencide edici anlaşma tekliflerine de aldırış etmeden yoluna devam etmiştir.

3) Alay Etmek

İslam’ın yayılışını engellemek için ellerinden gelen bütün gayreti gösteren müşrikler, düşmanlıklarında daha da ileri giderek Hz. Muhammed’le ve diğer Müslümanlarla alay edip, onları mahcup etmek istiyorlardı. Bu şekilde O’nun gururunu

²⁹⁷ İbn Hişam , **a.g.e.**, c.I, s. 392-393

²⁹⁸ İbn Hişam , **a.g.e.**, c.I, s. 484.

²⁹⁹ Kafirûn, 109/ 1-5

rencide edip, davasından vazgeçmesini hedeflemişlerdir. Zaten Abdulmuttalib ve Haşim oğulları Hz. Muhammed'i koruyup, O'na sahip çıktıklarından, müşrikler O'na dokunamıyordu. Bu yüzden de O'nu engellemek için O'nunla alay ederek, yılmasını sağlamaya çalışmışlardır.³⁰⁰

Müşrikler Hz. Muhammed ile daha bi'setin ilk yıllarında alay etmeye başlamışlardı. Nübüvvetin ilk yıllarında bir ara vahiy kesilince: “ Rabbin seni unuttu” diyerek alay etmişler, Hz. Muhammed de putperestlerin bu denli kendisini küçümsemelerinden ötürü bu fetrete çok üzülmüştür. Ama Allah-u Teala Duha suresini inzal buyurarak, O'nu asla unutmadığını, O'na hep destek olduğunu, olacağını söylemiştir.³⁰¹ Elbette ki böylesi önemli bir görevde umutsuzluğun hiç yeri yoktu. Bundan ötürü Allah-u Teala Peygamberinin umutsuz olmasını önlemek için O'nu vahiyle her zaman desteklemiştir. Konuyu örneklemesi açısından şu olayı arz etmek yerinde olacaktır: Putperest müşriklerin önde gelenlerinden Ümeyye b. Halef Hz. Muhammed'i gördüğü zaman O'na dil uzatıp, kaş göz işareti yaparak, O'nunla alay etmiştir.³⁰² Bunun üzerine Allah-u Teala: “ **Hümeze olan (insanları arkadan daima ayıplayıp çekiştiren), yüzlerine karşı (da onlarla) alay etmeyi adet edinen her kişinin vay haline! (ki o) bir mal toplayan ve onu sayıp durandır! (O) malının gerçekten kendisini ebedi kılacağını (ölümsüzleştireceğini) sanır! Hayır! And olsun ki (o), hutameye atılacaktır! (Ey Rasulüm!) hutamenin ne olduğunu sana ne bildirdi. (O) Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Öyle (ateş) ki, kalpleri kaplar (ta içine işler) şüphesiz ki o (ateşin kapıları) onların üzerine, uzatılmış direklerle kapatılmıştır**”³⁰³ buyurarak alay edenlerin ağır bir şekilde cezalandırılacağını belirtmiştir.

Ancak putperestler kendi hedeflerine ulaşma yolunda hiçbir sınır tanımayarak alayda daha da ileri gitmişlerdir. Hz. Muhammed'e bir de “ *O ebterdir, O'nun geriye bıraktığı çocuğu yoktur*” diyerek O'nu küçük düşürmeye çalışmışlardır. Allah-u Teala, Kevser suresini inzal buyurarak, onların iddialarının kendilerini bağladığını belirtmiştir.³⁰⁴

³⁰⁰ İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 472.

³⁰¹ Duhâ 93/1-11; Müslim, Cihâd 114

³⁰² İbn Hişam , a.g.e., c.I, s.474.

³⁰³ Hümeze 104/ 1-9

³⁰⁴ Bkz. Kevser 108/ 1-3; İbn Hişam , a.g.e., c.II, s. 45; İbnü'l Esir, a.g.e., c. II, s. 74.

Yine müşrikler Hz. Muhammed'in Cebr adındaki Beni Hadrami'nin Hristiyan kölesiyle konuştuğunu görünce: “ *Vallahi Muhammed'e getirdiği şeylerin çoğunu başkası değil ancak Nasrani Cebr öğretiyor*” diye alay etmişlerdir.³⁰⁵ Zaten onlar Hz. Muhammed'in, kendisine vahiy gelecek kadar önemli bir insan olmadığını düşünüyorlardı. Onlara göre gelen vahyi, ya Hz. Muhammed kendisi uyduruyordu ya da kendisine bu konuda yardımcı olan biri vardı.³⁰⁶ Nitekim Kur'an'da Allah-u Teala bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*(Müşrikler) şöyle dediler: Bize yerden kaynaklar fışkırtmadıkça sana inanmayacağız ve ya hurmalıkların bağların olup, aralarında ırmaklar akıtmalıdır. Ya da iddia ettiğin gibi göğü tepemize parça parça düşürmeli ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Ve ya bezenmiş bir evin olmalı yahut göğe yükselmelisin; ama oradan, okuyacağımız bir kitap indirmezsene yine inanmayacağız. De ki... fesubhanallah ben Peygamber olan bir insandan başka bir şey miyim? İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman inanmalarına engel olan, sadece... “Allah, peygamber olarak insan mı gönderdi?” demiş olmalarıdır.*”³⁰⁷ Bu ayetten de anlaşılmaktadır ki müşrikler Hz. Muhammed'i getirdiği mesajlar karşısında pek de ciddiye almamışlardır. Müşriklerden bir grup, bir defasında yine Hz. Muhammed'le alay etmek maksadıyla yanına gelip: “ *Ey Muhammed keşke seninle birlikte senden insanlara bahsedecek ve seninle birlikte görülecek bir melek kılınsaydı*” diyerek de O'nunla alay etmişlerdir.³⁰⁸

Ayrıca müşrikler, Hz. Muhammed'den, eğer gerçekten peygamber ise, dağları yürütmesini, kendilerine ırmaklar, nehirler getirmesini istemişlerdir. Bir defasında Hz. Muhammed'e: “*Bizim için geçmiş babalarımızı diriltsin, içerisinde Kusay b. Kılâb'ta bulunsun. Çünkü o doğruluk şeyhi idi. Onlara bu getirdiklerini sorarız hak mıdır, batıl mıdır? Eğer onlar seni tasdik ederlerse biz de tasdik ederiz ve bununla senin makamının ne olduğunu anlarız*” diyerek küçük düşürmeye çalışmışlar, Hz. Muhammed ise onlara: “*Ben bununla size gönderilmiş değilim. Ancak Allah'tan, beni kendisiyle gönderdiği şeyi getirdim ve size onları tebliğ ettim. Eğer onu kabul ederseniz, o sizin dünyada ve ahirette payınızdır*” diyerek onlara görevini bildirmiş, bu istedikleri şeylerle

³⁰⁵ İbn Hişam , a.g.e., c.II, s. 43-44.

³⁰⁶ Watt, a.g.e., s. 137.

³⁰⁷ İsra 17/92-96.

³⁰⁸ İbn Hişam , a.g.e., c.II, s. 47.

gönderilmediğini söylemiştir.³⁰⁹ Yine Esved b. Abd Yeğus Hz. Muhammed ve Müslümanlarla alay edenlerden birisiydi. Müslümanlardan fakir kimseleri gördüğü zaman arkadaşlarına: “*Bunlar yeryüzünün krallarıymış. Kisra’nın mülküne konacaklarmış*” deyip dalga geçmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’i gördüğü zaman da: “*Ya Muhammed, bu gün gökten kimse seninle konuşmadı mı?*” benzeri sözler söyleyerek alay etmiştir.³¹⁰ Ancak bu küçük düşürücü uygulamaların hiç biri Hz. Muhammed’in putperestleri İslam’a çağırmasının önüne geçememiştir.

4) Eziyet ve İşkence Etmek, Ölümle Tehdit Etmek

Kureyşliler’in Hz Muhammed’e yalvarmaları ve onu ikna etmesi için Ebu Talib’e başvurmaları işe yaramayınca, Hz. Muhammed’i ve ashabını dinlerinden döndürmek için eziyet ve işkence yoluna da başvurmuşlardır. Bunun için hakaret ve küfürden geri durmamışlar, bazen de kapısına kan sürerek, üzerine pislik ve toprak atarak onu yolundan geri döndürmeye çalışmışlardır.

Müminlere eza ve cefa aleni davetten sonra başlamıştı. Müşrikler eziyet hususunda birbirlerini teşvik etmişler ve bunun sonucunda her bir kabile içlerinde bulunan Müslümanlara eziyet kararı almıştır. Bu kötü niyetli kimselere karşı Hz. Muhammed’i, amcası Ebu Talib koruyordu. Ebu Talib’in çağrısıyla Hz. Muhammed’in Amcası Ebu Leheb dışında Beni Haşim ve Muttalib de O’na arka çıkmıştı.³¹¹ Bunun yanı sıra putperestler Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir, Hz. Hamza gibi itibarı ve gücü olan Müslümanlara da pek fazla dokunamıyorlardı. Putperestler özellikle zayıf Müslümanlara eziyet etmişlerdir. Onları yıldırma için hapsedme, aç ve susuz bırakma yöntemlerine başvurmuşlardır. Meselâ Bilal Habeşi, efendisi tarafından havanın sıcaklığı kızdığı zaman sıcak kumlar üzerine sırtüstü yatırılarak üzerine taş bırakılıp dininden dönmeye zorlananlardan birisiydi. Daha sonra Hz. Ebu Bekir tarafından satın alınarak azad edilmiştir.³¹²

Putperest müşriklerden azılı olanlar, Hz. Peygamber’i korumasız ve yalnız bir şekilde yakaladıklarında, O’na da eziyet etmekten kaçınmamışlardır. Amcası Ebu Leheb ve karısı Ümmü Cemil, O’na eziyet edenlerin başında geliyorlardı. Ümmü Cemil diken

³⁰⁹ İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 393; İbnü’l Esir, a.g.e., c. II, s. 76; Hamidullah, a.g.e., c. I, s. 99.

³¹⁰ İbnü’l Esir, a.g.e., c. II, s. 72.

³¹¹ İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 356, 434; İbnü’l Esir, a.g.e., c. II, s. 66.

³¹² İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 429, 434; İbnü’l Esir, a.g.e., c. II, s. 66, 68,69. Mahmud Esad, a.g.e., s.459-460; Hamidullah, a.g.e., c. I, s. 92-93.

taşıyarak Hz. Muhammed'in geçtiği yollara atıyordu. Yine Ebu Leheb ve karısı, Hz. Muhammed'e yönelik kötü sözler sarf edip, O'nunla alay etmişler, kapısının önüne pislikler ve kokmuş şeyler bırakmışlardır.³¹³ Allah, Peygamberi'ne bu kadar eziyet eden Ebu Leheb ve karısı Ümm Cemil hakkında Tebbet suresini indirerek, onların cezasını ne olacağını bildirmiştir.³¹⁴

Putperestlerin bu denli eziyete yönelmeleri, Hz. Muhammed'in, onların mal, mülk, liderlik gibi dünyevi tekliflerini kabul etmeyip onlardan yüz çevirmesinden kaynaklanıyordu. Ayrıca putperestler O'nun, aleni bir şekilde ibadet etmesini de hazmedemiyorlardı. Rivayete göre Ebu Cehil, Hz. Muhammed'in Kâbe'nin avlusunda alenen ibadet etmesini yasaklamıştı. Bir gün Hz. Muhammed burada namaz kılarken, eline bir taş alarak O'na doğru yönelmişti. Niyeti, O secdede iken taşı O'nun başına fırlatmaktı. Fakat O'na yaklaştığında içini bir korku kapladı ve taşı kenara bıraktı. Çevresindekiler ona neden böyle davrandığını sorunca, Hz. Muhammed'in yanında büyük bir deve gördüğünü (ya da başka varlıklar gördüğünü) ve bu yüzden de korkup taşı kenara bıraktığını söylemiştir. Hz. Muhammed daha sonra, Ebu Cehil'i korkutanın Cebrail olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵ Benzer bir olay da komşuları tarafından Hz. Muhammed'e yapılmıştır. Bir gün namaz kılarken daha önce kesilmiş bir hayvanın iç organlarını getirip Hz. Muhammed'in boynuna bırakmışlardır.³¹⁶ Yine Emeviler'den Hakem b. Ebü'l As b. Ümeyye b. Abdüşems, (bu kimse Hz. Osman'ın amcasıdır.) namaz ve yemek vakitlerinde Hz. Peygamber'in evine pislik atar ve başından aşağı toprak saçardı. Kapısına kan ve pislik sürerdi.³¹⁷ Kısaca müşrikler Hz. Muhammed'e eziyet ederken hiçbir iğrençlikten kaçınmıyorlar, her türlü eza ve cefayı yapıyorlardı.

Başta Ebu Cehil olmak üzere putperestler, soylu ve kudret sahibi bir kimsenin İslam'ı kabul ettiğinden söz edildiğini duyunca, gidip ona hakaret ve küfürler savururlar ve şöyle derlerdi: *"Senden çok daha iyi biri olan babanın dinini terk ediyorsun..."* eğer bu kişi tüccar ise ona da şöyle derlerdi: *"Vallahi sana öyle bir şey yapacağız ki hiç müşterin kalmayacak ve servetin yok olup gidecek."* Eğer Müslüman olan kimse zayıf

³¹³ İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 468, 462; İbnü'l Esir, a.g.e., c. II, s. 72; Mahmud Esad, a.g.e., s.450-451; Hamidullah, a.g.e., c. I, s. 88.

³¹⁴ Bkz. Tebbet 111/1-5.

³¹⁵ İbn Hişam , a.g.e., c.I, s. 397-398.

³¹⁶ İbn Hişam , a.g.e., c.II, s. 71.

³¹⁷ Mahmud Esad, a.g.e., s. 454.

ve savunmasız biri ise onu döver, açlık, susuzluk ve ölümlle tehdit ederlerdi.³¹⁸ Böylece her insanı, en zayıf noktasından vurarak, İslam’a girmesini engellemeye çalışmışlardır.

Putperestler, Mekke dışından gelip Hz. Peygamberle görüşmek isteyen insanlara dahi zulmediyorlardı. Buna en iyi örnek olarak, Ebu Zer el-Ğıfari’nin başından geçenleri zikredebiliriz. Yenbu yakınlarındaki Ğıfar kabilesinden Ebu Zer el- Ğıfari, Hz. Muhammed ile görüşmek üzere Mekke’ye gelmişti. O’nun yerini sorduğu kimseler: “*Ey Kureyşliler, işte bir Müslüman!*” diyerek bağırılmışlar ve Ebu Zer’in üzerine hücum etmişlerdir. Neticede bayılan Ebu Zer, vücudundan akan kandan kırmızı bir put gibi olduğunu söylemiştir.³¹⁹

Sonuç olarak Hz. Muhammed, görmüş olduğu bu zulüm ve zorluklar karşısında hiç yılmamış davetine devam etmiştir. Allah-u Teala da, O’nun davetine yardımcı olmuş, O’nda beliren en küçük bir hüznün ve şevk kırıklığı derhal nazil olan ayetle izale edilmiştir. Bu sayede O’nun şevki, kararlılığı ve azmi pekiştirilmiştir.³²⁰

5) Boykot Etmek

Putperestler, Müslümanlara eziyet etmekle kalmamışlar onları, vatanlarından yurtlarından da etmişlerdir. Mekkeli Müslümanlar İslamiyet’in doğuşunun 5. yılında, doğdukları şehri terk edip Habeşistan’a sığınmak zorunda kalmışlardır. Çünkü Hz. Muhammed, putperestlerin müminlere yaptığı şiddetli eza ve cefa karşısında onları koruyamıyordu. Bu sebeple, müminleri, putperestlerin bu işkencelerinden kurtarmak için, onlara: “*Eğer istiyorsanız ve elinizden geliyorsa, gidip Habeşistan’a sığın. Zira orada, ülkesinde kimseye zulmedilmeyen bir kral hüküm sürmektedir. Orası bir doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah işlerinizde bir kolaylık sağlayana kadar orada kalınız*” diyerek, onların Habeşistan’a hicret etmelerini teşvik etmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar dinlerini koruyup, daha rahat yaşamak, fitneden uzaklaşmak için, içlerinde Hz. Osman ve eşi Hz Muhammed’in kızı Rukiyye’nin de bulunduğu erkek ve kadınlardan oluşan bir kabile halinde, gizlice Habeşistan’a hicret etmişlerdir. Bu hicreti daha kalabalık olan ikinci Müslüman grubun hicreti takip etmiştir.³²¹

³¹⁸ İbn Hişam , **a.g.e.**, c.I, s. 432-433; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 106.

³¹⁹ Müslim, **Fedâilü’s-Sahabe**, 132,133.

³²⁰ Önkal, **a.g.e.**, s. 185.

³²¹ İbn Hişam , **a.g.e.**, c.I, s. 434-435; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 78; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 367; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 116; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 104-105.

Fakat müşrikler, Müslümanları burada da rahat bırakmamışlar, Abdullah b. Rebia ve Amr b. El-As'ı hediyelerle birlikte elçi olarak Habeş Kralı Neçâşi'ye göndermişlerdir. Bu elçiler Neçâşi'ye hediyeler sunarak, ona sığınan Mekkelileri, kendilerine teslim etmesini istemişlerdir. Neçâşi Müslümanları da dinledikten sonra müşriklere, onların kendi korumasında olduğunu söyleyerek bu isteklerini geri çevirmiş, Müslümanların Habeşistan'da kalmalarına müsaade etmiştir.³²²

Hız. Muhammed'in ashabının emniyete ve sükûnete kavuştukları bir memleket bulduklarını, (Habeşistan) Ömer b. El-Hattab'ın Müslüman olduğunu, İslam'ın giderek kabileler arasında yayıldığını gören Mekke ileri gelenleri, endişeye düşmüşlerdir. Çünkü bir önlem almazlarsa sadece fakir, sefalet içerisinde varlıklarını devam ettirmeye çalışan bir grupla mücadele etmekle kalmayacaklar, yabancı bir emirle (Neçâşi) ittifaka girerek kendi iktidarlarını tehlikeye sokabilecek kimselerle de uğraşmak zorunda kalacaklardı. Ayrıca nüfuz sahibi insanların da İslam'a girmesiyle gün geçtikçe daha da güçlenen bir grupla mücadele etmek zorunda kalacaklardı.³²³ Neçâşi'nin, Müslümanları sınır dışı etmeyi ya da onlara bir ceza vermeyi kabul etmemesine çok sinirlenen Kureyşliler, İslami yapılanmaya karşı yeni mücadele yöntemleri bulmaya çalışmışlardır. Bunun için de toplanıp bir antlaşma yapmışlar, niyetlerinin ciddiyetini göstermek için de bu antlaşmayı bir sayfaya yazarak Kâbe'nin duvarına asmışlardır. Bu antlaşmaya göre Beni Haşim ve Beni Muttalib ile bütün ilişkiler kesilecek, onlardan kız alınmayacak ve onlara kız verilmeyecek, onlara bir şey satılıp, onlardan bir şey alınmayacaktı. Müşrikler bu şekilde Hız. Muhammed'e ve kavmine boykot uygulayarak, onların çok zor günler geçirmelerine sebep olmuşlardır. Üç yıl süren bu boykot daha sonra Hişam b. Amr, Mutim b. Adiy, Ebu'l Bahteri gibi iyi niyetli kişilerin araya girmesiyle kaldırılmıştır.³²⁴

Aynı yıl içerisinde Hız. Muhammed, her zaman yanında olan dertlerini paylaştığı, Hız. Hatice'yi ve kendisini bir kalkan gibi müşriklerin saldırılarından koruyan amcası Ebu Talib'i kaybetmişti. Amcasının ölümü üzerine müşriklerin Hız. Muhammed'e

³²² İbn Hişam , **a.g.e.**, c.I, s. 448-449; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s.80-81; Taberi, **a.g.e.**, c.II, s. 369.

³²³ Arnold, **a.g.e.**, s. 48.

³²⁴ İbn Hişam , **a.g.e.**, c.I, s. 467-468, c.II, s. 19-21; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 370; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 88-90; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 119-120; Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyasiyye**, (Çev.Vecdi Akyüz), İstanbul, 1990, s. 49; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 108-109; Nedvi, **a.g.e.**, s. 94.

kötülükleri daha da şiddetlenmiştir.³²⁵ Kısacası boykotun sona ermesine duyulan bu sevinç pek uzun sürmemiş, müşrikler yine eskisi gibi müminlere her türlü zulmü yapmışlar, onların dinlerini yaşamalarına engel olmaya çalışmışlardır.

Hız. Muhammed, putperestlerin baskılarından kurtulabilecek ve İslam'ı daha rahat bir şekilde yaşayıp, insanlara anlatabilecek bir yer aramaya başlamıştır. Çünkü amcası Ebu Talib'in ölümüyle, içinde bulunduğu durum daha da zorlaşmıştır. Bunun üzerine yanına Zeyd b. Harise'yi de alarak, yardım etmeleri ümidiyle, Mekkeliler gibi putperest olan Sakif kabilesinin (Taif) yanına gitmiştir. Sakif kabilesinin ileri gelenleri üç kardeş (Abd Yalil, Mes'ud ve Hubeyb) idiler. Hız. Muhammed onlara İslami anlatmış ve doğru yolun İslam yolu olduğunu belirtmiştir. Ancak onlar bu davete yanaşmamışlardır. Hatta Sakifliler, İslam'ı kabul etmedikleri gibi, bir de şehrin ayak takımını peşine takarak, O'nunla alay edip, O'na eziyet etmişlerdir.³²⁶

Taif'ten olumsuz yanıt almakla kalmayıp, üstüne bir de işkence gören Hız. Muhammed, tekrar Mekke'ye dönmüştür. Ancak Mekke'nin İslam yurdu olamayacağını ısrarlı ve sabırlı çalışmaları sonucu anlamış, bu nedenle de yeni bir yurt arama işini sürdürmüştür. Bu bağlamda çeşitli nedenlerle karşılaştığı farklı kabile mensuplarına, kendisini kavimlerine götürüp, İslam'ı tebliğine imkân vermelerini teklif etmiştir.³²⁷ Özellikle Mekke'ye gelen kabileleri takip edip onları bir bir dolaşarak, İslam'ı tebliğinde, kendisine yardımcı olmalarını istemiştir. Yine panayırlarda dolaşırken Akabe denen mevkide, Medine'de yaşamakta olan Hazreç kabilesinden bir grupla karşılaşmıştır. Onlara İslam'ın hak din olduğunu ve bu yola girmenin gerekliliğini anlatınca, Hazreçli bu grup, Hız. Muhammed'in davetini kabul etmiş, Medine'ye döndüklerinde de bunu kabilelerine anlatmışlardır. Hız. Muhammed ve Hazreçli grup, ertesi yıl aynı yerde buluşmuşlardır. Hız. Muhammed kendisini ve Müslümanları koruyacakları yönünde onlardan söz aldıktan sonra, Medine'ye hicret etme kararı almıştır. Artık Müslümanlara yeni bir çıkış yolu doğmuştu. Bu sebeple Müslümanlar Hız. Muhammed'in izniyle birer ikişer Medine'ye hicret etmişlerdir.³²⁸

³²⁵ Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 370-371; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 92..

³²⁶ Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 371-372; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 92 ; Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.497-498; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 121; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 111.

³²⁷ Tirmizi, **Sevâbu'l- Kur'an** 24; İbn Mâce, **Mukaddime** 13.

³²⁸ İbn Hişam , **a.g.e.**, c.II, s. 89-103,109; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 375-377; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 96-97; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 125-133; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 136-139.

Daha sonra Allah'ın hicret emriyle³²⁹, Hz. Muhammed de Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, Mekke'deki zulümlerden kurtulmuştur. Artık putperestlerle ilişkiler, siyasi bir boyut kazanacaktı. Çünkü bir İslam devleti kuruluyordu.

C- HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİ DÖNEMİNDE MEDİNE'DE PUTPERESTLERLE İLİŞKİLERİ

Hz. Muhammed'in Mekke döneminde putperestlerle ilişkileri, daha çok dini idi. Fakat Medine'ye hicret edildikten sonra putperestlerle ilişkiler, daha çok siyasi bir nitelik kazanmıştır. Çünkü Müslümanlar, Mekke'de iken bir vatan sahibi değillerdi. Mekke site devletinin idaresi, müşriklerin elinde olan Dârünnedve tarafından yürütüldüğü için, Müslümanlar yönetimde de söz sahibi değillerdi. Müslümanlar, dinlerini ve inançlarını bu müşrik devlet içerisinde yaşamaya çalışıyorlardı. Ancak belli bir süre sonra dinlerini de yaşamalarına izin verilmeyince, Hz. Muhammed'le birlikte Medine'ye hicret etmişlerdi.

Medine'de, Evs ve Hazreç kabileleri ile Yahudiler oturuyordu. Yahudiler Medine'ye Evs ve Hazreç'ten daha önce gelmişlerdir. Onlar Medine'de yerleştikleri zaman, orada Cürhümlüler'den bazı topluluklar bulunuyordu. Zamanla çoğalıp onları da oradan çıkarmış ve Medine'nin tek sahibi olmuşlardır. Daha sonra Evs ve Hazreç kabileleri de Medine'ye yerleşmişlerdir.³³⁰ Kardeş olan Evs ve Hazreç kabilelerinin arası da çok iyi değildi. Bu kabileler aralarında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden birbirleriyle savaşır duruma gelmişlerdi.³³¹

Medine'deki kabileler arasında, Mekke'de Darun Nedve etrafında görülen birliktelik görülüyordu. Hz. Muhammed Medine'ye hicret ederken Evs ve Hazreç aralarında cereyan eden hadiseler yüzünden, bir araya gelip birliktelik oluşturamamışlardır. Kan davası gütme mücadelelerinden dolayı felaketlerle yaralanmış bir halde bulunuyorlardı. Bunun için de Abdullah b. Übey'i başlarına reis yaparak, onun etrafında toplanmayı umuyorlardı. Ancak Abdullah b. Übey'in kabileler arasında adaleti sağlayacağından emin değillerdi. Bu yüzden de Medine'de, dışarıdan bir reise ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı.³³² Ayrıca Medinelilerin, Yahudilerden aldıkları risâlete dair

³²⁹ İsra 17/80

³³⁰ Belâzuri, **a.g.e.**, s. 14.

³³¹ Belâzuri, **a.g.e.**, s. 22; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 138.

³³² İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. II, s. 310-31 ; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 162-163.

haberler sebebiyle, onlardan öne geçme arzuları,³³³ Hz. Muhammed'in ve Müslümanların Medine'ye gelişini kolaylaştırmış, Medine'ye güvenli bir şekilde yerleşmelerine imkân vermiştir.³³⁴

Hz. Muhammed'in Medine döneminde putperestlerle münasebetlerine baktığımız zaman, bu ilişkilerin daha çok siyasi ve diplomatik olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple Medine dönemindeki ilişkiler incelenirken, Hz. Muhammed'in putperestlerle siyasi ve diplomatik münasebetlerini ele almaya çalışacağız.

1- Hicretten Sonra Medine'de Gerçekleştirilen İlk Faaliyetler

Medine'ye hicretten sonra Hz. Muhammed, ilk iş olarak Medine'de birlik ve beraberliği sağlamayı iç meseleleri çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir. Bu itibarla da Ensar ve muhacir kardeş ilan edilmiş, din ve toplum işlerinin yürütülmesi için bir mescid inşa edilmiş, Medine sınırları tesbit edilmiş, toplumsal bir mutabakat sağlamak için Müslümanların, Yahudilerin ve Putperestlerin birlikte uyacağı bir anayasa hazırlanmıştır.

a- Toplumsal Birlikteliğin Sağlanması (Medine Vesikası)

Medine'de yaşayan hem Yahudiler hem de putperest Araplar kendi içlerinde bir birlerine düşman gruplara ayrıldıkları için ve başlarında bir lider olmadığından, Hz. Muhammed'in bir başkan sıfatıyla Medine'ye gelip yerleşmesi kolay olmuştur. Bu ayrılık ortamında, dışardan birisinin lider vasfıyla şehirde sulh ve nizamı kurup, tarafsız bir şekilde adalet mekanizmasını işletmesi, onlara kötü bir şey olarak gelmemiştir. Ensarla muhacir arasında bir kardeşlik oluşturan Hz. Muhammed'in, hem içerde hem de dışarıya karşı güven içerisinde, huzurlu bir yaşam sürülebilmesi için, görev ve sorumluluklarının tanımlanması, şehirde yaşamakta olan Arap ya da Yahudi gayri Müslim gruplarla da anlaşılması ve bir uyum sağlanması gerekiyordu. Bunun için de fazla zaman geçirmeden hemen harekete geçmişti.

Hz. Muhammed kendi ashabının ve diğer grupların görüşlerini alarak, onlarla bir durum değerlendirmesi yapmış ve bir şehir devlet oluşturulması hususunda karar birliğine varmışlardır. Devletin anayasası da bir sözleşme biçiminde kaleme

³³³ Arnold, **a.g.e.**, s. 67.

³³⁴ Arnold, **a.g.e.**, s. 52.

alınmıştır.³³⁵ Putperestlerin ve Yahudilerin de katılımıyla oluşturulan bu sözleşmenin amacı, aralarında bir anlaşmazlık olmayan, iç huzurun sağlandığı bir toplum oluşturmaktır. Bu anlaşma, idare eden ve edilenin vazife ve yetki alanlarını gösteren ve Medine ovasında “federel bir şehir devleti” tesis eden, resmi bir metindi. Yahudilerle yapılan bu anlaşma, bilhassa siyasi ve askeri duruma ait mevzuların çözümünü hedefliyordu. Anlaşmanın en önemli özelliklerinden birisi de, Yahudilerin bu antlaşmayla Hz. Muhammed’i başkan olarak kabul etmesiydi. Bu anayasa ile Mekke gibi Medine de haram bölge olarak ilan edilmiştir. Ayrıca siyasi birliktelikten yoksun olan Medine’de bir devlet kurulmuş oluyordu.³³⁶

b- Medine Sınırlarının Tespit Edilip Haram Bölge İlan Edilmesi

Hz. Muhammed’in hicretten sonra gerçekleştirmek istediği en mühim gayesi, Medine şehir devletinin temellerini atmaktır. Muhacirle Ensar arasında kardeşliği tesis edip, Medine Antlaşması ile toplumsal birlikteliği de sağladıktan sonra, dikkatini araziye tespit işine çevirmiştir. Bu faaliyet Mekke’ye karşı bir önlemdi; çünkü Mekkeli putperestler, Suriye veya Mısra gitmek istedikleri zaman, Medine yakınlarından geçmek zorunda idiler. Eğer çizilecek sınırlar içerisindeki kabileler de bu birliğe katılabilirse, Mekke kervanlarının, bu ana yolu kullanmaları tehlikeli bir hale getirilebilecekti.³³⁷ Bu amacından ötürü Hz. Muhammed hicretten sonra Ka’b b. Malik’i görevlendirerek Medine’nin sınırlarını tespit etmesini istemiş, Ka’b b. Malik de yaptığı çalışmalarla Medine’nin sınırlarını tespit etmiştir.³³⁸ Hz. Muhammed sınırlarını tespit ettirdikten sonra Medine’yi de haram bölge ilan etmiş, Mekke’de yapılması haram olan şeyler, Medine’de de haram kılınmıştır.³³⁹ Ayrıca Medine’deki Müslümanların sayısını belirlemek için de bir nüfus sayımı yapılmıştır.³⁴⁰

³³⁵ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 167.

³³⁶ Mahmut Es’ad, **a.g.e.**, s. 561; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, c. I, s. 135-137; Hamidullah, **Hiz. Peygamber’in Savaşları**, s. 27-28; Anayasanın tüm maddeleri için bkz. Hamidullah, **Vesâik**, s. 66-71; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 166-184.

³³⁷ Hamidullah, **Hiz. Peygamber’in Savaşları**, s. 31.

³³⁸ Buhari, **Cihad** 71; Müslim, **Hac** 456; Muvatta’, **Medine** 10,11.

³³⁹ Belâzuri, **a.g.e.**, s. 6.

³⁴⁰ Hamidullah, **Vesâik**, s. 75.

2- Putperestlerle Yapılan Savaşlar

Medine'ye hicretten sonra yapılan bazı çalışmalar sonucunda, Medine'deki İslam toplumu bir devlet hüviyeti kazanmıştır. Bir devlet hüviyeti kazanan İslam toplumunun siyasi, iktisadi, dini ve diğer konulardaki haklarının korunması için bazı önlemlerin alınması gerekiyordu. Hz. Muhammed ashabı ile Medine'ye yerleşip, iç işleri düzene koyup, komşuları olan Yahudilerle muameleleri anlaşılmaya bağladıktan sonra Kureyş'e karşı tutulacak yolu belirlemeyi gerekli görmüştür. Müslümanlara türlü zulüm ve haksızlıklar yapan, bir de onları vatanlarından çıkaran müşriklere nasıl bir karşılık verileceği hususunda çalışmalarına başlamıştır.

Hz. Muhammed müşriklerin şiddetli düşmanlıklarına, eza ve cefalarına, çirkin hakaretlerine maruz kalmasına rağmen cihada izin verilene kadar asla harp etmemiş, hep sulhtan yana olmuş, diğer Müslümanlara da sabır tavsiye etmiştir.³⁴¹ Bu tutumundan ötürü de Mekke ve Medine döneminin ilk yıllarında, muhataplarına karşı daima barış yolunu tercih etmiş, onları tatlı ve güzel sözlerle, insan zihnine aydınlık getiren açıklamalarla, İslam dinine davet etmiştir.³⁴²

Öte yandan, Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri, Kureyşlileri daha da hiddetlendirmişti. Çünkü Müslümanların Medine'ye hicret ederek kendilerinin ana ticaret yolu üzerine yerleşmeleri, onları çok endişelendiriyordu.³⁴³ Bu sebeple de daha önce türlü eziyetlerle vatanlarını terk ettirdikleri Müslümanları, tekrar memleketlerine döndürmek istiyorlardı. Zaten Hz. Muhammed Medine'ye hicret ettiği zaman, Mekke'nin önde gelen iki başkanı olan, Ebu Sufyan ve Übey ibn Halef, Müslümanlara ve Hz. Muhammed'e kol kanat geren Ensar'a şu ifadeleri içeren bir yazı yazmışlardı: *“Bundan böyle Arap kabileleri arasında çıkabilecek hiçbir savaş, sizinle bizim aramızda çıkacak bir yanık yarasından (savaştan) daha ıstırap verici olamaz. Siz içimizden çıkmış olan ve en soylu ve en yüce bir mevkide bulunan birine yardım etmeye kalkıştınız ve ona sığınacak bir yurt verip O'nu savunuyorsunuz. Bu sizin için gerçekten utanılacak bir durum ve lekedir. Bizimle onun arasına girmeyiniz. Eğer kendisi doğru yolda bir insan ise, bundan mutluluk payı çıkaracak olan bizleriz; yok, eğer kötü biri*

³⁴¹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. II, s. 126.

³⁴² Hicr 15/85; Nahl 16/25

³⁴³ Hamidullah, **H. Peygamberin savaşları**, s. 24.

ise, onu ele geçirmeye herkesten çok bizim hakkımız vardır.”³⁴⁴ Bu metin Mekke’nin, Hz. Muhammed’in iyi veya kötü her durumda kendi gözetimleri altında olmasını arzuladıklarını göstermektedir. Elbette ki onların tek amacı kendi çıkarlarına zarar gelmemesiydi.

Ancak Hz. Muhammed bunlara sabrediyor, ashabına da sabretmelerini tavsiye ediyordu. Ta ki Allah-u Teala putperestlikte ısrar eden, Müslümanlara kötülükte sınır tanımayan müşriklere karşı takınılacak tavrı, cihada izin veren ayetle bildirene dek.³⁴⁵ Bu ayetin inzalından sonra Hz. Muhammed: “*Lâ ilahe illallah deyinceye kadar insanlarla (putperestlerle) harp etmekle emrolundum. Her kim Lâ ilahe illallah derse İslam’ın hakkı olan kısas yolu müstesna benden yana malını ve nefsi korumuştur.*”³⁴⁶ diyerek, cihad emri aldığını emretmiştir.

a- Hz. Muhammed’in Harp Ahlakı

Hz. Muhammed müşrikler saldırmadan asla savaşa başlamazdı. Bedir’de müşriklerden önce gelen Hz. Muhammed, ashabına: “*Sizden hiç biriniz ben izin vermedikçe öne geçmesin ...*” buyurmuştur.³⁴⁷ Ayrıca Hz. Muhammed: “*Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin ama onlarla karşılaştığınız vakit sabredin*”³⁴⁸ buyurarak, düşmanla harp etmek üzere karşılaşmayı onaylamamış, karşılaşma anında da harbin bütün zorluklarına sabretmelerini ashabına emretmiştir.

Örneğin Hz. Muhammed şu haller dışında haber vermeden harp etmemiştir.³⁴⁹

1- İki tarafın kuvvetleri arasında savaş yapıp, bu kuvvetler bir birlerinden ayrıldıktan sonra, eğer bunlarla her hangi bir anlaşma yapılmamışsa, bu kuvvetlerle savaşmayı sakıncalı görmemiştir. Örneğin Mekkelilerle yapılan savaşlardan sonra her hangi bir anlaşma yapılmadığı için, Hz. Muhammed onların üzerine kuvvetler göndermiştir.

2- Yine kendisiyle hiçbir antlaşma yapılmamış olan yabancı bir devletin saldırı tehdidi karşısında, kendilerini koruma amacıyla yapılacak savaşları da mubah görmüştür. Hayber ve Huneyn Muharebeleri buna örnek verilebilir.

³⁴⁴ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. I, s. 185.

³⁴⁵ **Bakara** 2/ 244.

³⁴⁶ Müslim, **İman** 33, 34, 35; Ebu Davud, **Cihad** 95.

³⁴⁷ İbn Hişam, **a.g.e.**, c.II, s. 361.

³⁴⁸ Müslim, **Cihad** 19.

³⁴⁹ Hamidullah, **İslam’da Devlet İdaresi**, s. 300

3- Hz. Muhammed antlaşmayı bozan bir devleti cezalandırmak için de savaşı mubah görmüştür. Bu nevi savaşa, Mekke üzerine yapılan hücumları örnek verebiliriz.

Ayrıca harbin gayelerinden birisi de insanları İslam'a davet etmek olduğundan, Hz. Muhammed düşman tarafını her zaman harpten önce İslam'a davet etmiştir.

Hz. Muhammed harp esnasında zulümden, yağmacılıktan, kaçınmıştır. Meselâ harp esnasında, harbe katılmayan kadınların, çocukların, yaşlıların, âmâ olanların, felçlilerin, deli ve bunakların, korkudan kapısını kapayan kimselerin öldürülmesini yasaklamıştır.³⁵⁰ Yine harp esnasında müşrik ölümlerinin burunlarını ve kulaklarını kesmek yasaklanmıştır.³⁵¹ Ancak harp esnasında müşriklerin su kaplarını kullanmak, düşman malından faydalanmak caiz görülmüştür.³⁵² Ayrıca zor durumda kalındığında, Allah'ın yardımını istendiği gibi, düşmana beddua da edilmiştir.³⁵³ Hz. Muhammed harbe çıkarken müşriklerin yardımını kabul etmemiş, ancak katılmak isteyenlerin yardımını Müslüman olmaları halinde kabul etmiştir.³⁵⁴

Düşmana eman verme, İslami bir müessesedir ve Kur'an emrine dayanır. **“Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, ona aman ver...”**³⁵⁵ ayeti, İslam tarafından gayri Müslimlerinin en kötüsü sayılan müşrikler hakkındadır. Bu yüzden eğer birisi, iltica ve himaye talep ederse hiçbir sebeple red edilemezdi.³⁵⁶ Bunun bu şekilde olması, İslam'ın insanlar arasında daha çok itibar görmesine ve daha hızlı yayılmasına yol açmıştır.

b- Putperestlerle Savaşın Sebepleri

Medine'de kurulan İslam devleti zamanla güçlenmişti. Fakat bu devlet müşriklerden, Yahudilerden ve Hristiyanlardan gelen tehditlere hedef olmuş, çökertilmesi için her türlü çaba sarf edilmiştir. Hz. Muhammed, Medine döneminde İslam devletini tehdit eden, İslam'ın yayılmasına engel olmak isteyen, bu yüzden de türlü tuzaklar kuran putperestlerin, bu kötülüklerini engellemek için bizzat kendisinin başında gittiği gazvelerin yanı sıra, kumandanlar vasıtasıyla seriyyeler de göndermiştir.

³⁵⁰ Müslim, **Cihad** 24,25,137; Tirmizi, **Diyyat** 14, **Siyer** 48; İbn Mace, **Cihad** 30,38; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c.II, s. 265.

³⁵¹ Müslim, **Cihad** 3.

³⁵² Ebu Davud, **Et'ime** 45.

³⁵³ Buhari, **Cihad** 98.

³⁵⁴ Müslim, **Cihad** 149,150; İbn Mace, **Cihad** 27; Tirmizi, **Tefsiru Sureti'n-Nisa** 22, **Siyer** 10.

³⁵⁵ Tevbe 9/6

³⁵⁶ Hamidullah, **İslam'da Devlet İdaresi**, s. 132.

Bu noktada kendisinin kumanda ettiği 29 gazve ile sayıları 70'e ulaşan seriyyeler düzenlenmiştir.³⁵⁷ Bu gazve ve seriyyelerin en önemli nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Hz. Muhammed'in gaza ve seriyyeleri düzenlemesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi İslam devletinin varlığını kabul ettirmektir. Bu noktada özellikle Mekkeli müşriklere yönelik gazve ve seriyyeler düzenlenmiştir.³⁵⁸

b) Bir diğer sebep de İslam'a davetti. Çünkü Hz. Muhammed İslam'a davet etmeden hiçbir kavimle harp etmemiştir. İbnü Abbas'tan rivayet edilen bir hadiste: *"Hz. Muhammed İslam'a davet etmeden hiçbir kavimle harp etmedi"*³⁵⁹ buyrulmaktadır.

Fakat insanlar İslam'a davet edilirken hiçbir zorlama olmamıştır. Zira ayet-i kerimede: *"Dinde zorlama yoktur. Hakikat iman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır"*³⁶⁰ buyrulmaktadır. Hz. Muhammed görevinin yalnız davet olduğunu bildirmiştir. Zira Yunus suresinin 99. ayetinde: *"Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi, topyekûn elbette iman ederlerdi. Böyle iken sen hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?"* buyrulmaktadır.³⁶¹

c) Müdafaa amaçlı gazve ve seriyyeler de düzenlenmiştir. Hatta birçok gazveye müdafaa amaçlı çıkmıştır. Mesela Uhud Gazvesi'nde, Mekkelilerin büyük bir orduyla Medine'ye yönelindikleri haberinin alınması üzerine, Müslümanlar müdafaa için harbe hazırlanmışlardır.³⁶² Yine aynı şekilde Hendek Savaşı'nda müşriklerin saldırısından korunmak için hendek kazılmıştır.³⁶³

d) Ticaret yollarını kontrol altına alarak, Medine'deki devletin gücünü putperestlere kabul ettirmek de gazve ve seriyyelerin bir başka sebebidir. Çünkü Kureyşin en temel geçim kaynağı ticaretti.³⁶⁴ Mesela Büyük Bedir Gazvesi'ne, Ebu

³⁵⁷ İbn Hişam, **a.g.e.**, c.IV, s.257; Taberi, **a.g.e.**, c. III, s. 154; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 304.

³⁵⁸ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 111-112; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. I, s. 186.

³⁵⁹ Dârimi, **Siyer** 8; İbn Hanbel, **Müsned** I, 231,236.

³⁶⁰ **Bakara** 2/256

³⁶¹ Bkz. Ğaşiye 88/21-22; Nûr 24/54; Mâide 5/99; Nahl 16/81-82; Ankebût 2/18; Şûrâ 42/48; Teğâbun 64/12; Cin 71/23; Kehf 18/29.

³⁶² İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 84; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 403.

³⁶³ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 301; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 425-426; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 168.

³⁶⁴ Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 405; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 110-113.

Sufyan'ın büyük bir kervanla Şam tarafından geldiği haberinin alınması üzerine çıkmıştır.³⁶⁵

Ayrıca şunu da söylememiz gerekir ki bu engellemelerin sebebi, yağma edip müşriklerin mallarına el koymak değildi. Birinci neden, kervanları koruyan silahlı birliklerin etrafa saldırmasını önlemek, ikinci nedense, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, Mekke'nin Medine'ye karşı daha da güçlenmesini önlemektir.³⁶⁶

e) Hz. Muhammed her zaman sulh taraftarı olmuş, Medine'ye hicretten sonra hem Medine halkı ile kendi aralarında, hem de komşu müşrik kabilelerle bir birlerine saldırmamak üzere, anlaşmalar yapmıştı. Fakat anlaşma yapılan kabileler, anlaşmalara her zaman sadık kalmamış, oluşturulan barış ortamını bozmuşlardır. İşte gaza ve seriyyelerin sebeplerinden bir tanesi de, karşı tarafın yapılan antlaşmayı bozmasıdır. Örneğin Hz. Muhammed, Müslümanlarla birlikte hicretin 6. senesinde Müslümanlarla birlikte zorla çıkarıldıkları Mekke'yi ve Kâbe'yi ziyaret etmek için Mekke'ye doğru yola çıkmışlardı. Fakat müşrikler tarafından Mekke'ye girmelerine izin verilmemiş, Hudeybiye'de durmak zorunda kalmışlardı. Karşılıklı gönderilen elçiler neticesinde Hudeybiye Antlaşması yapılmıştır. Ancak daha sonra Mekkelilerin bu antlaşmayı bozması üzerine, Mekke'nin fethine karar verilmiştir.³⁶⁷

f) Putperestlerle savaş yapılmasının nedenlerinden bir tanesi de, onların harp teklifinde bulunmasıdır. Örneğin Müslümanlar H.3. yılda müşriklerle yaptıkları Uhud Savaşı'nda mağlup duruma düşmüşlerdi. Ebu Sufyan, galibiyetin verdiği duygu ile ertesi yıl tekrar Bedir'de buluşalım diye Müslümanlara meydan okumuştur. Müslümanlar da onlara “evet buluşalım” diye karşılık vermişlerdir.³⁶⁸ Gerçekten de ertesi yıl Hz. Muhammed ashabıyla vaadini yerine getirmek için denilen yere gitmiştir. Fakat Kureyş'in kıtlık bahanesiyle denilen yere gelmemesi sonucu savaş yapılmamıştır.³⁶⁹

g) Karşı taraftan gelecek tehlikelerin daha baştan engellenmek istenmesi de, gazve ve seriyyelerin düzenlenme sebeplerinden birisidir. Mesela Mustalik oğullarına yönelik yapılan gazvenin sebebi, Mustalik oğullarının, Kureyşin müttefiği olan bir

³⁶⁵ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 83; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 115; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 195.

³⁶⁶ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 83; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 195.

³⁶⁷ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. IV, s. 42-43; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 465- 466; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 222.

³⁶⁸ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 126; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 201.

³⁶⁹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 138; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 165.

kabile olmasıdır. Hz. Muhammed, Mustalik oğullarının Medine'ye bir saldırı için hazırlandıklarına dair haberler elde etmişti. Bu tehlikeyi daha büyümeden engellemek için, ani bir sefer tertipleyip onları bertaraf etmiştir.³⁷⁰

h) Yine Putperestlerin sözünde durmayıp, hile yaparak Müslümanlara ihanet etmesi sonucunda da gaza ve seriye düzenlenmiştir. Kendilerine İslam'ı öğretmek için gönderilen kişileri öldürmeleri sonucu Rec'i Gazvesi, aynı şekilde tebliğ için gönderilen Müslümanların öldürülmesi sonucunda da Bi'ru Maune Gazvesi müşrikler üzerine düzenlenmiştir.³⁷¹ Bunlar gibi Zi Kirat Gazvesi de, Hz. Muhammed'in otlamak üzere çobanla birlikte saldırdığı develerine saldırılması üzerine düzenlenmiştir.³⁷²

I) Bir de karşı tarafın Müslümanlara saldırması sonucu da harbe çıkılmıştır. Mesela Sevik Gazvesi'ne çıkılmasının sebebi, müşriklerin Medine yakınlarına gelip Müslümanlara saldırması ve bir Müslüman'ı öldürmesiydi.³⁷³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Hz. Muhammed'in putperestlerle savaşma nedenleri, kesinlikle karşı tarafı yok etmek, insanlara zorla İslam'ı kabul ettirmek ya da onların mallarını yağmalayıp, dünyevi bir kazanç elde etmek değildi. Onun asıl amacı, Müslümanların zulme uğramadan dinlerini ve inançlarını rahat bir şekilde yaşamalarını sağlamak ve insanlara İslam'ı tebliğ etmektir.

Hz. Muhammed'in putperestlerle savaşma nedenlerini bu şekilde açıkladıktan sonra şimdi de harp sonrası alınan esirlere ve harpte ölen düşman askerlerine yapılan muamelelerden bahsedeceğiz.

c- Savaşta Alınan Esirlere Yapılan Muameleler

Müşriklerle yapılan harpler neticesinde birçok müşrik esir alınmıştır. Hz. Muhammed bu esirlere nasıl muamele edileceğini, bunlara uygulanacak hükümleri ashabına bildirmiştir. Alınan esirlerin öldürülmesi asla emredilmemiş, tam aksine iyilikle salıverilmeleri veya fidye karşılığı serbest bırakılmaları; ancak haklarında karar verilinceye kadar bağlanmaları emredilmiştir. Cenab-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur: “ *Onun için o küfredenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun.*

³⁷⁰ Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 404; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 179; Hamidullah, **HZ. Peygamberin savaşları**, s. 88.

³⁷¹ Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 419-421; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 157, 160-161.

³⁷² Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 431.

³⁷³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 135.

*Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman artık bağı sıkı tutun. Ondan sonra ya iyilik yapın ya da fidye alın. Yeter ki harp erbabı ağırlıklarını bıraksın. Hüküm böyledir. Allah isteseydi onların hepsinden (muharebesiz olarak da) elbette intikam alırdı.*³⁷⁴ Bu ayetle Cenab-ı Allah düşmana, savaşta ve savaş sonrasında nasıl muamele edileceğini ve esirlerin durumunu açıklamıştır.³⁷⁵ Hz. Muhammed de bu yöntemi uygulayarak esirlerin ellerini bağlatmış, gerek görüldüğünde onları bir yere bağlatmış, bazen de ihanet etmeleri endişesiyle, onları hapsedirmiştir. Aynı zamanda onlarla ilgilenmesi için görevliler tayin etmiştir.³⁷⁶ Meselâ Hz. Muhammed Bedir’de alınan esirlerle ilgilenmeleri için ashab arasından görevliler tayin etmiş ve esirlere iyi davranmalarını tavsiye etmiştir. Sahabe ise aldığı emri öylesine sadık bir şekilde yerine getirmiştir ki Allah-u Teala bu durumu ayette şöyle belirtmektedir: “ **Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler**”³⁷⁷ ayetten de anlaşıldığı üzere ashab, kendi canları çekmesine rağmen, yemeklerini ellerindeki esirlere yedirmişlerdir.³⁷⁸

Hz. Muhammed’in esirlere yapmış olduğu muameleler hakkında kaynaklarımızın verdiği bilgiye dayanarak şu maddeleri sıralayabiliriz:

1) Fidyeye Almak ve Esirlerle Mübadele

Alınan esirler bazen fidye karşılığında serbest bırakılmışlardır. Fidyeye bir bedel karşılığında serbest bırakmak olduğu gibi, Müslüman bir esirle mübadele şeklinde de gerçekleşmiştir. Çünkü Hz. Muhammed el geçirdiği esirleri, müşriklerin elinde bulunan Müslüman esirlerin kurtarılması için birer vasıta olarak kullanmıştır. Bu itibarla da bazen bir, bazen de birden fazla Müslüman esire karşılık bir müşrik esir serbest bırakılmıştır.³⁷⁹ Örneğin Abdullah b. Çahş seriyyesinde alınan iki esir, fidye karşılığında serbest bırakılmıştır.³⁸⁰ Yine Bedirde esir alınanlardan Abbas, Ebu Veda’a, Ebu Talib’in

³⁷⁴ Muhammed 47/4

³⁷⁵ İbn Kesir, **a.g.e.**, c.XIII, s. 7291-7293.

³⁷⁶ Buhari, **Salat** 75,76,82; Müslim, **Cihad** 59,60; Ebu Davud, **İman** 21, **Salat** 23, **Cihad** 121,124.

³⁷⁷ İnsan 76/8

³⁷⁸ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 129.

³⁷⁹ Müslim, **Nezir** 8; İbn Mace, **Cihad** 32; İbn Hişam, **a.g.e.**, c.II, s. 335,391-392, 403; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 459; Hamidullah, **Hz. Peygamberin savaşları**, s. 57.

³⁸⁰ İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 114.

oğlu Akil, Nevfel b. El- Hâris b. Abdulmuttalib, fidyelerinin alınması karşılığında serbest bırakılmışlardır.³⁸¹

Alınan esirlerden Müslüman esirlerle mübadele edilenlerin de olduğunu söylemiştik. Örneğin Ensardan Sa'd b. En- Numan, Mekke'ye gidip umre yapmak istemiştir. Ancak Ebu Sufyan, onu yakalayarak esir etmiştir. Ebu Sufyan'ın oğlu Amr da Bedir'de esir düşenlerdendi. Daha sonra Sa'd'a karşılık Amr serbest bırakılmıştır.³⁸² Alınan esirlerden okuma yazma bilenler ise on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretmesi sonucu serbest bırakılmıştır. Bu uygulama da bir nevi fide olarak sayılabilir.³⁸³

2) Karşılıksız Serbest Bırakmak

Bazen de alınan esirler duruma göre karşılıksız serbest bırakılmıştır.³⁸⁴ Çünkü Kur'an'da Hz. Muhammed'in esirlere karşı nasıl muamele etmesi gerektiği hususu umumiyetle fide kabul etmek veya affetmek şeklinde açıklanmıştır.³⁸⁵ Örneğin Bedir'de alınan esirlerden Ebu Azze, Hz. Muhammed'e gelip: *"Ey Muhammed! Bilirsin ki benim malım yoktur, ben ihtiyaç sahibi bir kimseyim. Beni bağışla"* demiştir. Hz. Muhammed de ondan, kendisine ve İslam'a karşı kimseye yardımcı olmayacağına dair söz aldıktan sonra, onu karşılıksız serbest bırakmıştır.³⁸⁶

Yine Hz. Muhammed'in kızı Zeyneb'in kocası Ebû'l-Âs b. Rebi de, Bedir'de esir alınanlardan birisi idi. Mekke halkı esirlerini kurtarmak için fide gönderirken, Zeynep de kocası için Hz. Hatice'nin evlendiği zaman ona taktığı gerdanlığı göndermişti. Hz. Muhammed bunu görünce çok üzölmüş, ashabından, eğer uygun görürlerse malı ona geri vermelerini, esiri de serbest bırakmalarını istemiştir. Onlar da esiri hemen serbest bırakıp, gerdanlığı ona geri vermişlerdir.³⁸⁷

Şüphesiz ki Hz. Muhammed'in en büyük affı, Müslümanlara her türlü eza ve cefayı yapan, onları yurtlarından çıkaran, Mekkeli müşriklere karşı olmuştur. Mekke'nin fethi günü Kâbe önünde toplanan ve korkudan titreyen müşriklere, Hz.

³⁸¹ İbnü'l Esir, a.g.e., c. II, s. 130.

³⁸² İbnü'l Esir, a.g.e., c. II, s. 130.

³⁸³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. I, s. 192.

³⁸⁴ Maverdi, *el- Ahkâmü's- Sultaniye*, (Çev. Ali Şafak) İstanbul, 1994, s. 114.

³⁸⁵ Muhammed 47/4

³⁸⁶ İbn Hişam, a.g.e., c. II, s. 403.

³⁸⁷ İbn Hişam, a.g.e., c.II, s. 395; Taberi, a.g.e., c. II, s. 400; İbnü'l Esir, a.g.e., c. II, s. 131.

Muhammed gurur ve kibirden uzak bir şekilde, “hepiniz serbestsiniz” diyerek umumi af ilan etmiş ve onları serbest bırakmıştır.³⁸⁸

Görüldüğü üzere Hz. Muhammed İslam’ın yasaklamış olduğu kin, nefret ve kibirden uzak durmuş, Peygamber olmasıyla birlikte kendisine zulme başlayan, çok zor anlar yaşatan putperestleri affetmiştir.

3) Esirlerin Öldürülmesi

H. Muhammed alınan esirlere iyi muamele etmiş, İslam devletinin yararına olan ne ise o şekilde onlara davranmıştır. Bu sebeple de esirler ya fidye karşılığı ya da karşılıksız, serbest bırakılmışlardır. Fakat bazı istisnai hallerde esirlerin öldürülmesi zaruret teşkil etmiş ve o kimseler öldürülmüşlerdir. Mesela Hz. Muhammed, Bedir’de alınan esirlerden Ukbe b. Ebi Muayt ve Nadr b. Haris’in daha önce Müslümanlara yaptıkları düşmanlıklar sebebiyle, öldürülmelerini emretmiş ve bu iki kişinin boyunları vurdurtmuştur.³⁸⁹

Bu istisnai durumlar dışında Hz. Muhammed, alınan esirleri güvenli bir şekilde gözetim altında bulundurmak için, kendi askerleri arasında taksim etmiş ve onlara iyi davranmalarını askerlerine tenbih etmiştir. Bu esirlerden elbisesi olmayanın elbisesi temin edilmiş, Müslümanlarla eşit şekilde yedirilmişlerdir. Bazı Müslümanlar, bunlara ekmeklerini verip³⁹⁰ sadece hurma ile yetinmişlerdir. Müslümanlar, kısa bir zaman önce kendileriyle savaş yapılmış olmasına rağmen, esirlere çok lütfkâr davranmışlardır. Amaçları, sadece verilen emirden dışarı çıkmamak olmuştur.³⁹¹

d- Savaşta Ölenlere yapılan Muameleler

H. Muhammed, müşrik ölümlere de esirlere davrandığı gibi davranmış, onlara da insanlık dışı hareketlerin yapılmasını yasaklamıştır. Hâlbuki müşrikler şehitlere olmadık hareketleri yapmışlar, onların uzuvlarını kesmişler, iç organlarını çıkartmışlardır. Buna rağmen Hz. Muhammed, ölümlere daima insani muamele yapılmasını emretmiştir.

İslam ahlakıyla hareket eden Müminler, bütün ölümleri mutlaka gömmüşler ve düşman ölümlerine her türlü tecavüz ve parçalama hareketlerinden uzak durmuşlardır.

³⁸⁸ Taberi, **a.g.e.**, c.III, s. 61-62; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c.II, s. 252; Hamidullah, **H. Peygamberin savaşları**, s. 124.

³⁸⁹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. II, s. 382; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 128.

³⁹⁰ **İnsan** 76/8

³⁹¹ Hamidullah, **a.g.e.**, s. 58-59.

Örneğin Müslümanlar Bedir’de büyük bir zafer kazanmışlardı. Müşriklerden 70 kişi esir alınmış, 70 kişi de öldürülmüştü. Ölüler arasında Ebu Cehl b. Hişam, Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Ümeyye b. Halef gibi Mekke’nin ileri gelenleri de vardı. Hz. Muhammed harpten sonra üç gün Bedir’de beklemiş; ancak müşrikler ölülerini gömmeye gelmemişlerdir. Hz. Muhammed de müşrik ölülerin açıkta kalmaması için çukurlara attırıp üzerlerini kapattırmıştır.³⁹² Buna karşılık müşrikler, Uhud Savaşı’nda şehit düşen Müslümanlara, olmadık hareketler yapmışlardır. Meselâ Ebu Sufyan’ın karısı Hind ve beraberindeki müşrik kadınlar, şehit düşen Müslümanların cesetlerini parçalamışlar, onların burunlarını ve kulaklarını kesmişler, iç organlarını çıkarmışlardır. Hatta Hind b. Utbe bunlardan gerdanlıklar yapmıştır. Hind Müslümanlara karşı öylesine büyük bir öfke duyuyordu ki Uhud’da şehit düşen Hz. Hamza’nın ciğerini yarıp onu çiğnemiştir.³⁹³

Hiz. Muhammed ve Müslümanlar, Uhud’da şehitlere yapılan insanlık dışı muameleden sonra, eğer bir gün Allah putperestlere karşı Müslümanları galip kılar, onların burun ve kulaklarını kesmek, onlara daha şiddetlisiyle karşılık vermek üzere yemin etmişlerdi.³⁹⁴ Bunu üzerine Allah-u Teala şu ayeti inzal buyurarak uzuv kesme hususunda şöyle buyurmuştur: **“Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynıyle mukabele edin. Sabrederseniz andolsun ki bu sabredenler için daha iyidir. Sabretmenin sabrın ancak Allah’ın yardımıyla. Onlara üzülmeyin, kurdukları düzenden de endişe etmeyin.”**³⁹⁵ Bunun üzerine Hz. Muhammed ve ashapı sabırlı davranmış, putperest müşriklerin ölülerine eziyetten ve işkenceden kaçınmışlardır.³⁹⁶ Meselâ Medine’de mescit yapmak için alınan arsada müşrik ölülerin kabirleri mevcuttu. Hz. Muhammed bunları uygun bir şekilde başka bir yere naklettirerek insana ne kadar değer verdiğini bir kez daha göstermiştir.³⁹⁷ Bu şekilde Hz. Muhammed müşrik ölülere olan hürmetini savaş zamanı olduğu gibi, barış zamanı da göstermiştir.

³⁹² Müslim, **Cennet** 76,77, **Cenâiz** 26; İbn Hişam, **a.g.e.**, c. II, s. 376; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 395; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 127.

³⁹³ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s.122; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 410; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 150.

³⁹⁴ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s.128; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 152.

³⁹⁵ Nahl 16/ 126–127.

³⁹⁶ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s.129; İbnü’l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 152; İbn-i Kesir, **a.g.e.**, c. IX, s. 4594-4595.

³⁹⁷ Buhari, **Salat** 48; Müslim, **Mesâcid** 9.

3- Putperestlerle Yapılan Önemli Antlaşmalar ve Diplomatik Davet

Hız. Muhammed'in hicretten sonra Medine'de yaptığı ilk iş, ashabı arasında ve Medine'de yaşayan diğer gruplar arasında bir barış ve sükûnet ortamı sağlamak olmuştı. Hazırladığı Medine Anayasası ve ashabı arasındaki kardeşleştirme politikasıyla Medine'de sükûneti sağlayan Hız. Muhammed, bununla kalmamış hemen çevre kabilelerle de diplomatik münasebetlere başlamıştı. Çünkü yeni kurulan İslam devletinin varlığını devam ettirebilmesi için, içinde sağlanan barış ortamının komşu kabilelerle de sağlanması gerekiyordu. Onların da bu devletin varlığını kabul etmeleri yeni kurulan bir devletin devamı için gerekli idi. Bu sebeple Hız. Muhammed'in, Medine döneminde, çeşitli amaç ve gayelerle birçok antlaşma yaptığına şahit olmaktadır.

Her zaman barış yanlısı olan, mecbur kalmadıkça savaşa başvurmeyen Hız. Muhammed: “ *Eğer düşmanlar barışa meylederse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan...*”³⁹⁸ ayetine uygun olarak putperest veya Yahudi, hangi inanç sistemine mensup olursa olsun, çevre kabilelerle antlaşmalar yapmıştır.

a- Antlaşmaların Sebepleri

Hız. Muhammed'in Medine içerisinde ve Medine dışındaki kabilelerle yaptığı antlaşmalara baktığımız zaman, bu antlaşmaların yapılması için birçok sebebin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu antlaşmalardan en önemlisi, Medine'ye hicret ettikten sonra Medine'de yaşayan Müslüman, müşrik ve Yahudilerin katıldığı, yaşanan toplum içerisinde birlik, beraberlik, barış ve sükûnet ortamını sağlamak için hazırlanan anayasadır. Antlaşmanın yapılış sebebi de, önce devletin birliğini sağlamak, içeride birlik ve beraberlik içerisinde olup dışarıya karşı güçlü olmaktır.³⁹⁹

Yapılan diğer antlaşmaların sebeplerine baktığımız zaman, en önemli nedenlerden biri olarak, çevre kabilelerle dostane ilişkiler temin etmek, karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir devlet için içerisindeki sükûnet ne kadar önemli ise, komşularıyla ilişkilerinin dostane olması da o kadar önemlidir. Hız. Muhammed biliyordu ki çevresindeki kabilelerin çoğu putperest kabilelerdi. Bunlarla kurulacak dostane ilişkiler Medine'ye gelebilecek tehlikelerin daha önceden fark edilebilmesini ve

³⁹⁸ Enfal 8/61.

³⁹⁹ İbn-i Hişam, a.g.e., c. II, s. 172.

bu komşu kabilelerin tehlikelerinden güven içerisinde olunmasını sağlayacaktı. Bunun en önemli faydalarından bir tanesi de, bu kabilelerle antlaşma yapılırsa Medine'deki Müslümanların hareket alanı genişleyecek, bu bölgelerde daha rahat ve güven içerisinde dolaşma imkânı hâsıl olacaktı. Ayrıca ticari faaliyetlerin de daha rahat bir şekilde yapılması sağlanacaktı. Bu yüzden de Hz. Muhammed, bu çevre kabilelerle birçok antlaşma yapmıştır.⁴⁰⁰

Mecbur kalmadıkça savaşa başvurmayan, bütün işlerini barış yoluyla halletmek isteyen, İslam'ı yaymak için hep sulhtan yana olan Hz. Muhammed, hiç istemediği bir şey olan savaşa engel olmak için de antlaşmalar yapmıştır. Buna en iyi örnek büyük Bedir Gazvesi'nde cereyan eden şu olaydır: Hz. Muhammed ashabıyla Bedir'e geldiği zaman, müşriklere, Hz. Ömer'i göndererek bu işten vazgeçmelerini, onlarla savaşmak istemediğini söylemişti. Fakat müşrikler buna itibar etmemişler ve Hz. Muhammed'in savaşı engellemek için gösterdiği bütün gayretlere rağmen Bedir Savaşı gerçekleşmişti.⁴⁰¹

Bir başka sebep de, zaten hep barış için çalışan, barıştan yana olan Hz. Muhammed'in karşı taraftan gelen barış tekliflerini dikkate alması sonucu, antlaşmaların yapılmasıydı. Böyle durumlarda Hz. Muhammed'in barış tekliflerini geri çevirmesi düşünülemezdi. Buna da en iyi örnek, H. 8. yılda Mekke'ye umre ziyareti için çıkıldığında, Mekkelilerin, Müslümanları Mekke'ye sokmak istememeleri, daha sonra da onların barış teklifleri neticesinde yapılan Hudeybiye Antlaşmasıdır.⁴⁰²

Hz. Muhammed'in bu saydığımız sebeplerin yanı sıra, başka amaçlarla da yaptığı antlaşmalar olmuştur. Fakat biz burada bu sebeplerden önemli olan bir kaçını zikretmekle yetindik. Şimdi de bu amaç ve gayeleri gerçekleştirmek için yaptığı antlaşmalara bir göz atalım.

b- Yapılan Bazı Antlaşmalar

Hz. Muhammed, yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Hicretten sonra ilk iş olarak, Medine içerisinde barış ve sükûneti sağlamak için çaba sarf etmişti. Bunun neticesinde de Medine'de bulunan Yahudi ve putperest Arapların da katılıp kabul ettikleri bir

⁴⁰⁰ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. II, s. 318; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. I, s. 187-188, 361-370; Kapar, **a.g.e.**, s. 209.

⁴⁰¹ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 191; Kapar, **a.g.e.**, s. 209.

⁴⁰² İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 434-435.

anayasa hazırlayarak bir birlik oluşturmıştır. Medine’de bu birlik beraberlik ortamını sağlayan Hz. Muhammed, bundan sonra çevre kabilelerle diplomatik münasebetlere başlamıştı. Bu diplomatik münasebetler sonucunda putperest olan birçok Arap kabilesiyle antlaşmalar yapılmıştı. Bu antlaşmalardan önemli olan bazılarını burada zikredeceğiz.

H. 2. yılda putperest bir Arap kabilesi olan, Medine’ye komşu Benu Damre kabilesiyle, komşu kabilelerin tehlikelerinden güven içerisinde olmak ve yeni müttefikler edinmek için bir antlaşma yapılmıştır. Bu kabileyle, putperest olmalarına rağmen bir birlerine saldırmamak, karşılıklı yardımlaşmak suretiyle, kendilerine yapılacak saldırıları bertaraf etmek üzere anlaşılmıştır.⁴⁰³ Yine aynı yıl içerisinde Hz. Muhammed komşuları olan Benu Ğıfar kabilesi ile de, aynı amaç ve sebeplerden ötürü, karşılıklı yardımlaşmak, birbirlerine saldırmamak, komşuluk haklarına riayet etmek üzere, Benu Damre ile yapılan antlaşma ile hemen hemen aynı içeriklere sahip bir antlaşma yapılmıştır.⁴⁰⁴ Aynı muhtevaya sahip bir antlaşma da, H. 2. yılın Rebiü’l Evvel ayında Cüheyne kabilesinin Benû Zür’a ve Benü’r- Rab’al kollarıyla yapılmıştır. Bu da bir saldırmazlık antlaşmasıydı. Taraflar birbirlerine saldırmayacak, gerektiğinde birbirlerine yardım edeceklerdi.⁴⁰⁵ Yine hicretin 2. yılında aynı muhtevaya sahip bir antlaşma da Benû Müdlıc kabilesiyle yapılmıştır⁴⁰⁶ Bu şekilde Eş kabilesiyle⁴⁰⁷ ve Benû Abd Adıyy kabilesiyle de antlaşmalar yapılmıştır.

Hz Muhammed’le ilginç şartlar sunarak anlaşmak isteyenler de olmuştur. Örneğin Taiflilerden bir heyet h. 9 yılda Medine’ye gelerek Hz. Muhammed’in huzuruna çıkmışlar, şartlı bir şekilde İslam’a girmek istediklerini belirtmişlerdir. Onlar İslam’a girmek istediklerini; fakat fuhuşun yasak edilmemesini, faizin yasaklanmamasını, içki içmenin serbest olmasını, şehirlerindeki put içeren mabedin yıkılmamasını istediklerini belirtmişlerdir. Taifliler, islam’ın şiddetle reddettiği şeylerin yanı sıra, vergiden muaf olmayı, Taif’in mukaddes bir şehir olarak kabul edilmesini ve cihaddan muaf tutulmayı da istemişlerdir. Hz. Muhammed onların fuhuş, içki, faiz, mabedin yıkılmaması gibi cahiliye geleneklerinden olan isteklerini kesinlikle reddetmiş,

⁴⁰³ İbn-i Hişam, a.g.e., c. II, s. 318; Hamidullah, **Vesâik**, s. 187-188; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 187-188, 363-364.

⁴⁰⁴ Hamidullah, **Vesâik**, s. 188-189; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 365.

⁴⁰⁵ Hamidullah, **Vesâik**, s. 181; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 366-367.

⁴⁰⁶ İbn-i Hişam, a.g.e., c. II, s. 248-249; Hamidullah, **Vesâik**, s. 186; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 368-369.

⁴⁰⁷ Hamidullah, **Vesâik**, s.189.

bunlardan asla taviz vermemiştir. Cihad, vergiden muafiyet gibi devlet başkanının tasarrufunda olan maddeleri ise kabul etmiştir. Bu şekilde aralarında bir anlaşma yapılmıştır.⁴⁰⁸

H. Muhammed'in hicretten sonra yaptığı bu antlaşmalarda hedeflenen amaç genel olarak, davete engel teşkil eden sebepleri ortadan kaldırmak, İslam devletinin ve Müslümanların refah içersinde yaşamasını sağlamaktır. Gerçekten de komşu kabilelerle yapılan antlaşmalar neticesinde Müslümanlar daha rahat bir ortamda dinlerini yaşama ve yayma imkânı bulmuşlar, devletin güvenliğini sağlamışlardır. Kendilerine buldukları, putperest de olsa, müttefiklerden dolayı yalnızlıktan kurtulmuşlardır. Yine yapılan bu antlaşmalar neticesinde, Müslümanların düşmanı olan Mekkelilere, Medine'ye komşu olan kabilelerin yardım etmesinin önüne geçilmiş, Müslümanlara bu kabilelerin arazilerinde rahatça dolaşma imkânı hâsıl olduğu için de, Müslümanların manevra alanları genişlemiştir.

H. Muhammed'in yaptığı bu antlaşmaların en önemlisi şüphesiz H.6. yılda Mekkelilerle yapılan Hudeybiye Antlaşmasıdır. Biz burada yapılan antlaşmalardan bazılarının isimlerini ve kısa muhtevalarını verdikten sonra, İslam'ın yayılmasındaki dönüm noktalarından birisi olan Hudeybiye Antlaşması hakkında, biraz daha geniş bilgi vermenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

1) Hudeybiye Antlaşması

Hicri 6. yılda H. Muhammed hac görevini yapmak üzere ashabıyla birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmıştı; fakat Kureyşliler, Mekke'ye girmelerine izin vermemişlerdi. Müslümanlar da Mekke yakınlarındaki Hudeybiye denilen mevkiye gelerek konaklamışlardı. Şunu belirtmek gerekir ki H. Muhammed zorla Mekke'ye girmek ya da Mekkelilerle savaşmak için buraya gelmemişti. O ne pahasına olursa olsun, Mekke'ye bir barış antlaşması imzalamak için gelmişti. İbn-i Hişam'ın naklettiği şu haber bunu bize açıkça göstermektedir. Rivayete göre H. Muhammed Mekke'ye vardığında şöyle demiştir: “*Kureyşliler benden sadaka olarak ne isterlerse istesinler, bunu bugün kendilerine vereceğim.*”⁴⁰⁹ H. Muhammed'in bu denli uzlaşmacı tavrı

⁴⁰⁸ İbn-i Hişam, a.g.e., c. IV, s. 244-247, 251; Hamidullah, **Vesâik**, s. 206-207; **İslam Peygamberi**, c. I, s. 417-421.

⁴⁰⁹ İbn-i Hişam, a.g.e., c. III, s. 427.

sayesinde, karşılıklı heyetlerin gelip gitmesi sonucunda bu mevkide, H.6. (m.628) yılda Mekkelilerle Müslümanlar arasında Hudeybiye Antlaşması imzalanmıştır.

H. Muhammed'in İslam'a davet hareketinde, hicretin altıncı senesinde imzalanan Hudeybiye Antlaşması bir dönüm noktası teşkil etmektedir. İlk etapta Müslümanların aleyhine sonuçlanmış gibi görünen, hatta ashabın itirazlarına yol açan Hudeybiye Antlaşması⁴¹⁰ İslam'ın müşrikler karşısında kazandığı en büyük zafer olmuştur. Çünkü bu antlaşmayla, o zaman kadar İslam'ın ve İslam devletinin varlığını asla kabul edemeyen Mekkeli müşrikler, İslam'ı ve İslam devletini kabul etmek zorunda kalmışlardır. İslam'ı yok etmek için kendi düşmanlıklarının yanı sıra, putperestleri, Yahudileri, münafıkları, durmadan kışkırtan bu kabile artık kabına çekiliyor, on sene müddetle Müslümanlarla insani ölçüler içerisinde iyi münasebetlerde bulunmayı kabulleniyor, Müslümanların başka bir grupla halledilmesi gereken meselelerinde de tarafsız kalmayı kabul ediyordu.⁴¹¹ Bunun yanı sıra ilk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünen, o yıl Kâbe'yi ziyaret etmeden Medine'ye dönmek, Mekke'ye iltica eden hiçbir Müslüman'ın iade edilmemesi, Medine'ye sığınan Mekkelilerin ise onlara tekrar iade edilmesi gibi maddeler de, bu antlaşmanın kapsamında idi. Fakat bu maddelerin Müslümanların aleyhine değil, tam aksine lehine sonuçlar doğurduğu daha sonra açıkça görülmüştür.⁴¹²

Hudeybiye Antlaşmasının bir diğer özelliği de, sağladığı rahat ortam sayesinde insanlara İslam'ın daha rahat bir şekilde anlatılmasına ve İslam'ın ulaştırılamadığı gruplara da İslam'ı ulaştırmaya imkân sağlamasıdır. Bu sükûnet ve barış ortamında insanlar H. Muhammed'in kendilerine anlattıklarını daha sakin bir kafayla düşünüyor, bu sayede de Müslüman olanların sayısı hızla artıyordu.⁴¹³

4- Mekke Fethinin İlişkiler Açısından Önemi

Arap kabilelerinden, Benû Bekr kabilesi, Kureyşlilerin yanında; Huza'a kabilesi de Müslümanların yanında olmak üzere, bu kabileler, Hudeybiye antlaşmasının tarafları arasında yer almışlardır. Bu iki kabile arasında daha öncelere dayanan kin ve düşmanlık, antlaşmadan sonra yine bir sebepten dolayı ortaya çıkmış ve aralarında

⁴¹⁰ Buhari, **Şurûh** 15, **Cizye** 18; Müslim, **Cihad** 19.

⁴¹¹ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 186-192; Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 214-220; Detaylı bilgi için bkz.

Hamidullah, **Vesâik**, s. 89-97.

⁴¹² İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 437.

⁴¹³ Arnold, **a.g.e.**, s. 74.

gerçek bir savaş patlak vermiştir. Bu savaşta Mekkeliler Hudeybiye Antlaşması'nı ihlal ederek Müslümanların müttefiki olan Huza'a kabilesine karşı Benu Bekr'e hem silah yardımı yapmış hem de fiilen savaşa katılmışlardır. Huzaalılar da durumu Hz. Muhammed'e bildirerek, kendilerine yardım etmesini istemişlerdir. Hz. Muhammed, olay teyit edildikten sonra, büyük bir gizlilikle hazırlıkları tamamlayıp, M. 630 yılında Mekke'ye hareket etmiş, hiçbir direnişle karşılaşmadan Mekke fethedilmiştir. Sadece Halid b. Velid'in komutasındaki Müslümanlar, küçük boyutta karşı koymalarla karşılaşmışlar, yapılan çarpışmada Mekkelilerden birkaç insan ölmüştür.⁴¹⁴ Mekke'nin fethinden sonra Hz. Muhammed, kibirden uzak, başını öne eğmiş bir vaziyette, huşu içerisinde Kâbe'ye gitmiş, Kâbe ve etrafındaki bütün putları yerle bir etmiştir.⁴¹⁵

Mekke'nin fethedilmesi ve Kureyşin İslam'ı kabul etmesiyle, Müslümanların en büyük düşmanı ortadan kalkmış oluyordu. Özellikle Tebuk seferinde Romalılara karşı mükemmel bir ordu ile çıkılması, Arap kabilelerinin en kuvvetlilerinden olan Sakif kabilesinin İslam'a girmesiyle, Müslümanların gücü her tarafa yayılmıştır. Bu sene içerisinde Beni Temim kabilesinden, Himyer kabilelerinden, Beni Uzre kabilesinden, Beni Mustalik'ten elçiler, İslam'a girdiklerini bildirmek için Hz. Peygambere gelmişlerdir. İşte bu nedenle de hicri dokuzuncu seneye "Senetu'l-Vufud" (Heyetler Yılı) denilmiştir.⁴¹⁶ Kısacası bu yıl içerisinde, siyasal temsil yetkisiyle donatılmış yirmiyi aşkın heyet, putperest halklarının İslam'ı kabul ettiklerini bildirmek üzere Medine'ye gelmişlerdir.⁴¹⁷

5- Putperestlerle Yapılan Bütün Antlaşmaların Sona ermesi

Hicretin dokuzuncu yılı hac mevsiminde Medine'den ve diğer İslam yurtlarından birçok Müslüman, hac ibadetini yerine getirmek için Mekke'ye gelmiştir. Hz. Muhammed bu yıl bazı nedenlerden dolayı Medine'de kalmış, Mekke'ye gelememiştir. Yerine, haccı yönetecek en yetkili başkan olarak da Hz. Ebu Bekr'i göndermiştir. Aynı yıl nazil olan Tevbe (Berae) suresi müşriklerle ilgili pek çok hükmü ihtiva etmekteydi.⁴¹⁸ Bu sebeple, Hz. Ali'yi de Mekke'ye göndererek, putperest kabilelerle

⁴¹⁴ İbn-i Hişam, a.g.e., c. IV, s. 42-43, 67, Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. I, s. 222-225.

⁴¹⁵ İbn-i Hişam, a.g.e., c. IV, 74; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 473; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 234; Belâzuri, **a.g.e.**, s.58; Hamidullah, **H. Peygamberin savaşları**, s. 124.

⁴¹⁶ İbn-i Hişam, a.g.e., c. III-IV, s. 559-560; Taberi, **a.g.e.**, c. II, s. 501-509; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. II, s. 264-267; Mahmud Es'ad, **a.g.e.**, s. 831-833.

⁴¹⁷ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, c. I, s. 230.

⁴¹⁸ Tevbe 9/1-28.

daha önce yapılmış bütün ittifak antlaşmalarının bozulduğunu ve bunların dört ay sonra tamamen hükümsüz hale geleceğini ilan ettirmiştir. Zaten uygulamada bunun bir etkisi olmamıştır; çünkü bu kabilelerin hemen tamamı daha önceden İslam'ı kabul edip Müslüman olmuşlardır.⁴¹⁹

Yine H. 9 yılında Hz. Muhammed puta tapan müşriklerin Kâbe'ye yaklaşmalarını yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerimin şu ayetiyle: “ *Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir necis(bir pislik)tir; bu yıllarından sonra artık Mescid-i Harama(Kabe ve civarına) yaklaşmasınlar! Fakat (bundan dolayı) fakirliğe düşmekten korkarsanız, o takdirde Allah dilerse, sizin fazlından ileride zengin edecektir. Şüphesiz ki Allah, âlim, hâkimdir.*”⁴²⁰ Kâbe'yi ziyaret etmek, bu binayı inşa eden İbrahim ve İsmail'in de vaktiyle kurallarını koyduğu gibi, sadece tek Allah inancına sahip müminlere özgü hale getirilmiştir.⁴²¹

Tevbe suresinin nuzülü ile Arap yarımadasında zaten pek müntesibi kalmamış olan Putperestliğin tamamen yok sayılması emrediliyordu. Bu nedenle putperestlerle münasebetlere tümüyle son verilmiş, putperestlik tamamen saf dışı bırakılmıştır. Bu notada Hz. Muhammed'in amacına ulaştığını, İslam'ın zafer bayrağını Arabistan'ın hemen hemen her bölgesinde dalgalandırmayı başardığını söylemek, yerinde bir tespit olacaktır.

⁴¹⁹ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 230–231.

⁴²⁰ Tevbe 9/28.

⁴²¹ Hamidullah, **a.g.e.**, c. I, s. 230.

III. BÖLÜM

PUTPEREST ARAPLARIN DİNİ PRATİKLERİ

A- PUTPEREST ARAPLARDA HAC VE UMRE

Arapların, Hz İbrahim'in getirmiş olduğu Haniflik dinini kabul ettiklerini; ancak daha sonra bu dini tahrif edip ondan çok az bir kısmı yaşatabildiklerini çalışmamızın I. bölümünde belirtmiştik. Araplar bu dinde mevcut olan bazı ibadet ve uygulamaların bir kısmını tahrif ederek yaşatabilmişlerdir. Bu ibadet ve uygulamaların bir kısmı İslam'ın gelmesi ile Hz. Peygamber tarafından kaldırılmış, bazıları İslam'a aykırı olan tarafları temizlenerek devam ettirilmiştir. Şimdi Hz. Muhammed'in bu uygulamalar karşısında İslam'dan sonraki tavrına kısaca bir göz atalım.

Arapların en önem verdikleri dini uygulamalarının başında hac ibadetleri geliyordu. İslam'ın doğuşu sırasında hac, putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi. İslam'da olduğu gibi onlarda da tavaf, say, ihram, vakfe, şeytan taşlama, telbiye, kurban kesmek gibi haccın rükünleri yerine getiriliyordu. Fakat onlar bu rükünleri yerine getirirken kendi putperest geleneklerini de bunlara ekliyorlardı.⁴²² Bu ibadetlerinde sadece bir olan Allah'a değil, tapmış oldukları putlara tazimi de ön plana çıkarıyorlardı. Hâlbuki Allah'tan başkası adına yapılan her türlü tazim ve ibadet İslam tarafından kesinlikle yasaklanmıştır. Örneğin İbn Kelbi'nin naklettiğine göre putperestler telbiye getirirken: “ *Buyur Allah'ım buyur! Buyur, senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır; sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin*”⁴²³ diyerek, her ne kadar putlarına hükmedenin bir olan Allah olduğunu zikretmişlerse de, Allah'a ortaklar getirerek İslam'daki tevhid inancını zedelemişlerdir. Bu sebeple de putperestlerin kendilerine has telbiye şekilleri, İslamiyet'in tasvip etmediği bir tazim şekli olmuştur.

Araplar Kâbe'yi, ellerini birbirine kenetleyerek, çıplak bir şekilde tavaf ederler, sonra da sa'y yaparlardı. Putperestlerin bu yanlış ve çirkin uygulamaları, h. 9.yılda Hz.

⁴²² İbnü'l Kelbi, a.g.e., s. 26; Abdulkirim Özeydın, “Hac” md. İ. A., c. XVII, s. 387.

⁴²³ İbnü'l Kelbi, a.g.e., s. 27.

Muhammed'in verdiği: “*Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapmayacak, kimse Beytullah'ı çıplak tavaf etmeyecektir*”⁴²⁴ emriyle ortadan kaldırılmıştır.

Arapların hacla ilgili bir başka uygulamaları da, her kabile hangi tanrı için ihrama girer, telbiye getirirse o tanrının putunu ziyaret eder, yanında traş olur ve ihramdan çıkardı. Cahiliye Arapları, Kâbe dışında, Lât, Menat, Uzza ve Zülhulase gibi tanrılarının tapınaklarını, ileri gelenlerin kabirlerini ve dikili taşları da tavaf ederler ve buna “devar” derlerdi.⁴²⁵

Putperest Araplar ibadetlerini yerine getirirken, dünyevi menfaatlerini de işin içine karıştırmışlardır. Meselâ onlar haccı Her yıl bahar mevsimine denk düşürmek için iki veya üç yılda bir tekrarlanan “*nesi*”⁴²⁶ ile ayların yerlerini değiştirdiklerinden, törenler asıl zamanı olan Zilhicce yerine başka aylarda yapılır; sadece 24 yılda bir Zilhicce'ye rastlardı. Böylece Araplar Hac mevsimini ticaret aylarına denk getirerek, önce ticaretlerini yaparlar, daha sonra da haclarını ifa ederlerdi.⁴²⁷ Yani onlar dünyevi menfaatlerine öncelik veriyorlardı.

Mekkeli müşrikler, o bölgedeki hemen hemen herkes için kutsal sayılan Kâbe'ye sahip olmalarından ötürü, kendilerini ayrıcalıklı olarak görüyorlardı. İbni İshak'ın naklettiğine göre onlar derlerdi ki: “*Biz İbrahim oğullarıyız ve hürmet ehliyiz. Beytin velileriyiz. Ve Mekke'nin pamuk satıcılarıyız, oranın sakinleriyiz. O halde bize olan Arap'tan hiçbir kimseye yoktur. Bizim kadir mertebemizin de misli yoktur. Arap bizim için tanıdığı şeyin mislini onun için tanımıyor da. O halde Hill'den*⁴²⁸ *olan bir şeyi, Harem'i*⁴²⁹ *tazim ettiğiniz gibi tazim etmeyiniz...*”⁴³⁰ Putperestler kendilerini bu şekilde imtiyazlı kabul ediyorlar, diğer Arapların yaptığı gibi vakfeyi Arafat'ta değil, Müzdelife'de yapıyorlardı. Çünkü onlar kendilerini Harem ehli sayıyorlar, Haremin dışına çıkmayı kendilerine haram sayıyorlardı.⁴³¹ Ancak Hums sahiplerinin kendilerine tanıdığı imtiyazı, Allah-u Teala: “*(Hac esnasında ticaret yaparak) Rabbinizden bir*

⁴²⁴ Buhari, **Hac** 67, **Salat** 10, **Cizye** 16, **Meğazi** 66.

⁴²⁵ Özeydin, “**Hac**” md. İ. A., c. XVII, s. 387.

⁴²⁶ **Nesi'**: Araplar savaşlar yapmak ya da intikam almak için haram ayların yerini değiştirirler, muharrem ayını safer ayına tehir ederlerdi. Bir de hacc ibadetini ticaret yapabilecekleri aylara getirmek için onun zamanını tehir ederlerdi. Buna nesi' uygulaması denirdi. **Bkz.** İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 80-81.

⁴²⁷ Özeydin, “**Hac**” md. İ. A., c. XVII, s. 387.

⁴²⁸ Araplar, Mekke'nin Kâbe'nin dışındaki yerlerine Hill diyorlardı.

⁴²⁹ Araplar, Kâbe etrafındaki belli sahaları harem diye adlandırmışlardır.

⁴³⁰ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 265.

⁴³¹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 266.

ihşan aramanızda size bir günah yoktur. Nihayet Arafat'tan (ayrılıp) akın ettiğiniz zaman, Meş'ar-i Haram (tepesi) yanında (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin! (O) sizi hidayete erdirdiği gibi, (siz de) O'nu zikredin! Doğrusu siz bundan evvel dalalet düşenlerdendiniz. Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden (Arafat'tan siz de) akın edin ve Allah'tan mağfiret dileyin! Şüphesiz ki Allah çok Ğafur (çok mağfiret eden) dur, Rahim (çok merhamet eden) dir."⁴³² Ayetleri ile ortadan kaldırılmıştır.

İslam öncesi Araplarda umre uygulaması da mevcuttu. Onlar Umreyi nesi' yoluyla hurma mevsiminde yaparlardı. Kâbe'nin ziyaret edilmesi, Safa ve Merve arasında koşulmasıyla, umre ibadetlerini tamamlamış olurlardı.⁴³³ Putperestlerde umre uygulaması da aynen hac ibadeti gibi şirkle, cahiliye adetleriyle doldurulmuştu. Meselâ onlar hac aylarında umre yapmayı günah sayarlardı. Muhtemeldir ki, onların hac aylarında umreyi yasaklamalarının nedeni ekonomikti. Çünkü onlar hac için gelen birinin umre de yaparak memleketine dönmesindense, umre için farklı bir vakitte tekrar Mekke'ye gelip ticari hayatı canlandırmasını, elbette ki tercih ediyorlardı. Onlar bu uygulamaları ile İbrahim'in onlara getirmiş olduğu tevhid dinini ticari amaçlarına basamak yapmışlardır.⁴³⁴ Bu nedenle Hz. Peygamber, onların bu uygulamasını kaldırmış, hacla birlikte umrenin de yapılacağını; ayrıca umre için belli bir zaman sınırlaması olmadığını bildirmiştir.⁴³⁵ Mekke'nin fethinden sonra ise Kâbe'nin içinde ve etrafında bulunan putlarla birlikte Hz. İbrahim'in hac ibadetinde bulunmayan şirk unsurları da tamamen temizlenmiştir.

B- PUTPEREST ARAPLARDA KURBAN

Kurban, cahiliye toplumunun dini hayatında önemli bir yere sahipti. Cahiliye toplumunun dini hayatında önemli bir yeri olan kurban âdeti, İslam dininde cinayet, şirk, israf, hayvana eziyet ve çevre kirliliği gibi olumsuz unsurlardan temizlenerek, mali ve sosyal nitelikleri bir arada bulunduran bir ibadet haline getirilmiştir.

İslam öncesi Arap toplumunda çocukların, zayıf da olsa putlara kurban edildiği izlerine rastlanmaktadır. Örneğin Abdulmuttalib'in, oğlu Abdullah'ı İsaf ve Naile'nin yanına götürüp orada kurban etmek istemesi bize bu husun doğruluğunu

⁴³² Bakara 2/198-199.

⁴³³ Özeydin, "Hac" md. İ. A., c. XVII, s. 387.

⁴³⁴ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf Ve Adetleri*, İstanbul, 1996, s. 176.

⁴³⁵ Buhari, *Ebvâbu'l-Umre* 8,41.

ispatlamaktadır.⁴³⁶ Ama putperestlerde yaygın olan kurban kesme âdeti, hayvanların putlara kurban edilmesi şeklindeydi. Cahiliye Arapları Kâbe ve diğer tapınaklarında; ayrıca putların önünde, onlarla yakınlaşmak, onlara olan saygılarını göstermek için koyun, sığır, ceylan gibi hayvanları, onlara kurban olarak sunmuşlardır. Örneğin Araplar İsaf ve Naile putunun yanında kurban keserlerdi. Yine Sad putunun üzerine, kestikleri hayvanın kanını dökerlerdi.⁴³⁷ Onlara göre bu şekilde, önemli bir tazimi yerine getirmiş oluyorlardı. Ayrıca Onlar, putlarının yanında kesmiş oldukları bu kurbanlarından büyük payı putlarına, küçük payı ise Allah’a ayırırlardı. Nitekim Kur’an’da bu hususla ilgili olarak: *“Allah’a (kendi) yarattığı ekinler ve en’amdan (sağmal hayvanlardan, güyâ) bir hisse (ve putlarına da bir hisse) ayırdılar da, zanlarınca: “Bu Allah’ındır, bu da (O’na şirk koştığımız) ortaklarımızındır!” dediler. Hâlbuki ortaklarına ait olan Allah’a ulaşmaz; fakat Allah’a ait olan ise gerçekten ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar!”*⁴³⁸ buyrulmaktadır.

Bununla birlikte putperestlerde, yeni doğan çocuklar için akika kurbanı kesildiği, bereket getireceği beklentisiyle de deve veya koyunun ilk doğan yavrusunun kesildiği bilinmektedir.⁴³⁹ İbn Kelbi, putperestlerin, taşlarının ve putlarının yanında kestikleri koyunlarına “al-Atâ’ir”, kurban kestikleri yere de “al-‘itr” dediklerini rivayet etmiştir.⁴⁴⁰

İslam döneminde ise cahiliye Araplarının kurban âdeti, tevhid inancına aykırı öğelerden temizlenerek Hz. İbrahim’in sünnetine uygun hale getirilmiştir. Bu bağlamda putlar için hayvan kurban etme şirk, bu şekilde kesilen hayvanlar da murdar sayılmıştır.⁴⁴¹ Ayrıca Akika kurbanı âdeti ana hatlarıyla İslami dönemde korunmuş, fera ve atire kurbanı da yine ortadan kaldırılmıştır.⁴⁴² Ayrıca İslam, Allah’tan başkası için kesilecek hayvanın etinin yenmesini haram kılmıştır. Cenab-ı Hakk, Mâide suresinin 3. ayetinde yenilmesi yasak olan şeyleri sayarken *“... Allah’dan başkası adına kesilen (hayvan)... dikili taşlar(putlar) üzerine kesilen (hayvan)lar...”* 1, zikretmiştir. Bir başka ayet-i kerimede ise: *“Üzerlerine Allah’ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü*

⁴³⁶ İbn-i Hişam, a.g.e., c. I, s.-208; Şaban Kuzgun, **Dinler Tarihi Dersleri**, Kayseri, 1993, s. 87.

⁴³⁷ İbn Kelbi, a.g.e., s. 37, 41.

⁴³⁸ En’am 6/136

⁴³⁹ Ali Bardakoğlu, **“Kurban”** md. İ. A., c. XXVI, s. 436.

⁴⁴⁰ İbnü’l Kelbi, a.g.e., s.40.

⁴⁴¹ Bakara 2/173; Maide 5/3; En’am 6/ 121,145; Nahl 16/ 115.

⁴⁴² Buhari, **Akika**, 3,4; Müslim, **Edâhi**, 38.

bu, muhakkak ki bir fisktır...”⁴⁴³ buyurmuştur. Hz. Muhammed de Allah’tan başkası adına kesilen hayvanların etlerini yememiştir. Örneğin Hz. Muhammed’e putperestler tarafından, içinde et yemeği bulunan bir sofraya takdim edilmişti. Hz. Peygamber ise bu sofrayı: “*Ben sizin putlarınız üzerine kesmiş olduğunuz hayvanların etlerinden yemem, ben Allah’ın ismi anılmış olanlardan başkasını yemem*”⁴⁴⁴ diyerek reddetmiştir.

C- PUTPEREST ARAPLARDA ORUÇ

İslamiyet’ten önce putperest Arapların yaşantısına baktığımız zaman, onlarda da oruç tutma âdetinin var olduğunu görmekteyiz. Hz. Aişe’den nakledilen aşağıdaki rivayet bize bu konu hakkında bilgi vermektedir. Hz. Aişe şöyle demiştir: “*Cahiliyet devrinde Kureyş aşûre günü oruç tutardı. (Hicretten evvel) Rasulullah da aşure orucu tutardı. Medine’ye geldiği zaman da bu orucu tuttu ve sahabilerine de bu orucu tutmalarını emretti. (ikinci sene) ramazan orucu farz kılınca, aşure günü orucunu terk etti. Artık isteyen bu orucu tuttu, dileyen de terk etti.*”⁴⁴⁵

Araplardaki oruç tutma geleneğinin Yahudilerden ya da Hz. İbrahim’in dininden geldiği rivayetleri mevcuttur ki bu ihtimallerden Hz. İbrahim’in Haniflik dininden kalmış olması ihtimali daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü Araplar hiçbir zaman toplu halde Yahudiliği kabul etmiş değillerdi. Dolayısıyla dinlerini benimsemedikleri Yahudilerin, oruç ibadetini benimsemeleri çok kuvvetli bir ihtimal değildi. Hz. İbrahim ve İsmail’den sonra Araplara, Hz. Muhammed’e kadar bir peygamber gelmediği gerçeğini de göz önünde bulundurursak, Araplardaki orucun Hz. İbrahim’den kalmış olması elbette ki daha mantıklı bir yargı olur.⁴⁴⁶

D- PUTPEREST ARAPLARDA GUSÜL

Araplarda İslam’dan önce gusül uygulaması da bulunuyordu. Onlar cünüplükten kurtulmak için guslederlerdi.⁴⁴⁷ Buna benzer, hayızlı kadınların putlara yaklaşmasının haram kılınması gibi uygulamalar da mevcuttu. O dönemde yazılmış bir şiirde bu

⁴⁴³ En’am 6/121.

⁴⁴⁴ Buhari, *Kitabu’z-Zebâih ve’s-Sayd*, 24.

⁴⁴⁵ Buhari, *Kitabu’s-Savm* 109; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 29.

⁴⁴⁶ Ateş, *a.g.e.*, s.112.

⁴⁴⁷ Ateş, *a.g.e.*, s. 40.

konuya ilgili olarak şöyle söylenmektedir: “*Düşmanları da bıraktım kuşlar biraz uzaklarda bekliyorlardı. Hayızlı kadınların Menaf’ın çevresinde bekledikleri gibi.*”⁴⁴⁸

Arapların guslettiğine verilebilecek bir örnek de Mekke’nin lideri Ebu Süfyan’ın söyledikleridir. Ebu Süfyan Bedir’de yenilgiye uğrayınca, Hz. Muhammed ile savaşıp intikamını alıncaya kadar, cünüplükten ötürü başına su deydirmeyeceğine dair yemin etmiştir.⁴⁴⁹ Bu bilgilerle birlikte, Arapların uyguladıkları gusül hakkında çok da fazla bir malumata sahip olmadığımızı burada belirtmemiz gerekir..

E- PUTPEREST ARAPLARDA BAYRAMLAR

Cahiliye devrinde Medinelilerin iki bayramları vardı ki onlar bu günlerde kutlamalar yapar, oyunlar oynarlardı. Hz. Muhammed Medine’ye hicret ettiği vakit bu bayramlardan haberdar olunca, bu iki gün nedir diye sormuş, Medineliler de: “*Biz cahiliye devrinde iken bu iki günde şenlik yapardık*” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed: “*Allah-u Teala, sizin iki bayramınızı, onlardan daha hayırlı iki günle, kurban ve ramazan bayramıyla değiştirmiştir*”⁴⁵⁰ buyurmuştur.

Buradan anlaşılmaktadır ki İslam, bu iki bayramı kaldırmış, yerine ise Ramazan ve Kurban bayramlarını getirmiş ve böylece onların bu kutlamalarını kendi ruhuna uygun bir hale sokmuştur. Ayrıca bu şekilde Arapların eğlence günlerinin devamına da fırsat verilmiştir.

F- PUTPEREST ARAPLARDA ADAK

Putperest Araplarda adak uygulaması da vardı. Bu adakların birçok çeşidi mevcuttu; ancak biz burada en yaygın adak çeşitlerine kısaca değinmekle yetineceğiz. Örneğin bir çocuk hastalandığı zaman, annesi eğer o iyileşirse, onu hums⁴⁵¹ yapacağını adardı.⁴⁵² Ancak Allah-u Teala onların bu uygulamalarını daha önce hac bahsinde de açıkladığımız gibi yasaklamıştır.⁴⁵³

Coğrafi şartlar ve yaşam koşulları nedeni ile Araplar arasında develer önemli bir yere sahiplerdi. Çünkü çöl şartlarında deve gibi susuzluğa dayanıklı bir hayvan Araplar

⁴⁴⁸ İbn Kelbi, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁴⁹ İbn Hişam, **a.g.e.**, c. III, s. 62.

⁴⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 103, 235, 250; Ebu Davud, **Salat** 245.

⁴⁵¹ Bkz. Hums ile ilgili açıklama için çalışmamızdaki hac bahsine.

⁴⁵² Pedersen, “**Nezir**” md. İ.A., IX, 240.

⁴⁵³ Bakara 2/199.

için elbette ki mühim bir ihtiyaçtı. Bu nedenle de Araplar arasında develerle ilgili bazı inanışlar ortaya çıkmıştır. Örneğin bazı özelliklerinden ötürü “Bahire”, “Vasile”, “Saibe”, “Hami” diye adlandırılmış ve bazı işlevlerden men edilmiş develer mevcuttu ki, bunlardan bir çeşit adak olarak söz edilmektedir.⁴⁵⁴ Şimdi bu adak çeşitlerine kısaca değinelim.

İbn-i İshak bu isimler hakkında şöyle der: “Bahire” denilen deve, “Saibe” denilen devenin dişi yavrusudur. “Saibe” denilen deve ise arka arkaya on defa dişi yavru doğuran devedir. Bu durumda olan develer başıboş bırakılır, onlara binilmez, yünleri kırılmazdı. Onların sütleri bile sadece misafirlere ikram edilirdi. Bu durumdaki develerin, ilk on yavrusundan sonra doğuracağı dişi yavruların kulakları enlenir ve anasıyla birlikte başıboş bırakılırdı. Bu yavrular büyüdükten sonra bunlara da binilmez, yünü kırılmaz ve anası gibi onun da sütü misafirlerden başkasına içirilmezdi. İşte bu yavrulara “Bahire” denilirdi. Ancak İbn-i Hişam’a göre Saibe, bir kimsenin hastalıktan iyi olması veya dilediği bir işi başarması halinde, serbest bırakmayı adadığı devedir. Bu deve başıboş dolaşıp otlar ve onun hiçbir şeyinden istifade edilmezdi.⁴⁵⁵

Vasile’ye gelince, bir hayvan her defasında ikiz doğurursa, sahibi bu doğan yavruların dişilerini tanrılarına ayırır, erkeklerini de kendisine bırakırdı. Eğer bu hayvan ikiz doğurup yavrularının biri erkek biri dişi olursa, Araplar dişisi hakkında: “kardeşini de kendisine bağlasın” derler ve erkekini de dişisi ile birlikte tanrıya ayırırlardı. İşte ikiz kardeşini kendi kaderine bağlayan bu dişi yavruya “Vasile” denirdi.⁴⁵⁶

Hami ise dişisinden arka arkaya on defa dişi yavru dünyaya gelen erkek deveye denirdi. Bu durumda olan erkek deveye binilmez, yünü kırılmaz ve damızlık olarak başıboş bırakılırdı. Yani kendisinden hiçbir şekilde istifade edilmezdi.⁴⁵⁷ Putperestlerin bu adakları hususunda Allah-u Teala, Kur’an-i Kerim’de şöyle buyurmaktadır: “*Allah, ne Bahire, ne Saibe, ne Vasile, ne Hami’den hiç birini (meşru) kılmamıştır; fakat inkâr edenler Allah’a karşı yalan uyduruyorlar! Çünkü onların çoğunun akılları ermez.*”⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Ateş, **a.g.e.**, s. 234.

⁴⁵⁵ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 130-131.

⁴⁵⁶ İbn-i Hişam **a.g.e.**, c. I, s. 130-131.

⁴⁵⁷ İbn-i Hişam **a.g.e.**, c. I, s. 133.

⁴⁵⁸ Maide 5/103.

Görüldüğü üzere İslam, Arapların tevhit açısından sakınca doğurabilecek, fayda sağlamayan adaklarını reddetmiş, bu adakların yerine getirilmesine izin vermemiştir. Ancak İslam'da da mevcut olan adak uygulamasına, İslami açıdan sakınca teşkil etmemek suretiyle izin verilmiştir.

G- PUTPEREST ARAPLARDA YAĞMUR DUASI

Araplarda, coğrafi koşulların da etkisi ile İslam'dan önce de yağmur duasına çıkma geleneği vardı. Nakledildiğine göre Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib bir defasında yeğeninin elinden tutup, Kâbe'ye götürmüş ve O'na dua ettirmiştir. Bu sırada açık olan havada ansızın bulutlar belirmiş, yağmur yağmış ve Mekke'nin dereleri sularla dolup taşmıştır. Hatta Ebu Talib bu olayı, Hz. Peygamber için söylediği 110 beyitlik medhiyesinde de dile getirmiştir;

O beyaz yüzlüdür, yüzü hürmetine yağmur dilenir, yetimlere

*Yardımcı ve sığınak, dul kadınlar için güven kaynağıdır.*⁴⁵⁹

Hz. Muhammed yağmur duasına peygamberliğinden sonra da çıkmıştır. Rivayete göre Medine'de kuraklık hâsıl olunca halk Hz. Muhammed'e gelip şikâyetlerini dile getirmiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed minbere çıkıp yağmur duası etmiş ve Yağmur yağmıştır.⁴⁶⁰ Buradan şunu anlıyoruz ki Hz. Muhammed, Cahiliye'de var olan yağmur duasını tamamen ortadan kaldırmamış, varsa İslam'a aykırı unsurlardan temizleyerek devam ettirmiştir.

H- PUTPEREST ARAPLARDA MELEK, CİN VE ŞEYTAN İNANCI

İslam öncesi cahiliye Arapları arasında, İslam'daki anlamıyla olmasa da, melek, cin ve şeytan gibi ruhani varlıklar biliniyordu. Hatta putperestler bu varlıklarla ilgili, bir takım inançlara da sahiptiler. Araplar her türlü metafizik boyutu olan varlıkları tanrıyla alakalı üstün varlıklar sayıyorlardı. Bu nedenle cinlere ve meleklerle tanrının çocukları gözüyle bakmışlardır.⁴⁶¹ Onlar melekleri tanrının kız çocukları olarak görüyorlardı. Örneğin; Kinane, Huzaa, Cüheyre kabileleri “ melekler Allah'ın kızlarıdır” diyorlardı.⁴⁶² Onlara göre tanrı âlemin düzenini sağlama görevini onlara vermişti.

⁴⁵⁹ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 363, 373; Asım Köksal, **İslam Tarihi**, c. II, s. 84-85.

⁴⁶⁰ İbn-i Hişam, **a.g.e.**, c. I, s. 372-373.

⁴⁶¹ Sarıkcıoğlu, **a.g.m.**, s. 28.

⁴⁶² Zümer 39/3; Necm 53/27; Nahl 16/57-58.

Onların bu inanışları, meleklerin temsili putlarını yapmalarına neden olmuştur. Onlara göre melekler Allah katında kendilerine şefa'at edecek şanslı varlıklardır.⁴⁶³

Bu konu Kur'an'da bazı ayetlerde zikredilmektedir.⁴⁶⁴ İslam putperestlerin melekler hakkında sahip oldukları inancı kesinlikle reddetmiştir.⁴⁶⁵ Gerek Kur'an'da, gerekse hadislerde meleklerin Allah'ın kızları olduğu inancı, Allah'ın analık-babalık gibi beşeri sıfatlardan uzak ve münezze'he olduğu belirtilerek, reddedilmekte, bunların Allah'a kul olan varlıklar olduğu anlatılmaktadır.⁴⁶⁶ Bu şekilde de inanılması emredilmektedir.⁴⁶⁷

Putperest Araplarda cinler mübhem ve gayr-i müşahhas ilahlar arasına girmekte idi.⁴⁶⁸ Putperestler sadece melekleri değil cinleri de tanrının kızları sayıyorlardı. Onlar cinlerin hayır ve şerri meydana getirme yetisine sahip olduklarına inanıyorlardı. Bu güçleri cinleri ibadete layık varlıklar haline getiriyordu. Cinlere kurban keser ve bu yolla onlarla kan akraba'sı olduklarına inanıyorlardı. Onları, cinlere bu denli tazime iten sebep, gizli ruhlarla temas kurarak Allah'a yaklaşma arzularıydı.⁴⁶⁹

Putperestler cinler ile Allah arasında neseb yakınlığı bulunduğunu söylüyorlar⁴⁷⁰ ve onları Allah'ın şeriki mertebesine çıkarıyorlardı.⁴⁷¹ Cinlere adaklar adayıp kurbanlar kesiyorlar⁴⁷² ve onlardan yardım talep ediyorlardı.⁴⁷³

Cahiliye Arapları cinler ve şeytan hakkında da garip akidelere sahiptiler. İblis-cin ve şeytan kavramları onların zihninde daha çok, kötülük, düşmanlık, korku ve felaket çağrıştıran kelimelerdir. Bu korku ve endişe onları bu tür varlıkların zararından korunmak için çeşitli yöntemlere başvurmaya sevk etmiştir. Bunlar arasında, büyüler, tılsımlar, onların tasvirlerini yapmaları ve onları ilahlaştırmaları⁴⁷⁴, onlara adaklar ve

⁴⁶³ İbnü'l Esir, **a.g.e.**, c. I, s. 67-68; Macit, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁴⁶⁴ İsra 17/40; Enbiya 21/ 26; Zuhuf 43/ 16-17; Nisa 4/ 117.

⁴⁶⁵ Âl-i İmran 3/80.

⁴⁶⁶ Mürselat 77/1-5; Enbiya 21/19, 87; Müslim, **Cennet** 29.

⁴⁶⁷ Bakara 2/285; Buhari, **İman** 37; Müslim, **İman** 1,5.

⁴⁶⁸ Macdonold B. D., "**Cin**" md. c. III, 192.

⁴⁶⁹ Mahmud Esad, **a.g.e.**, s.313; Macit, **a.g.e.**, s. 92.

⁴⁷⁰ Saffat 37/158.

⁴⁷¹ En'am 6/100.

⁴⁷² En'am 6/128.

⁴⁷³ Cin 72/6

⁴⁷⁴ En'am 6/100.

kurbanlar kesmeleri sayılabilir. Yine cinler mutlak kötü varlıklar olarak görülür, bütün kötülüklerin ve hastalıkların kaynağının, cinler olduğuna inanılırdı.⁴⁷⁵

Cinler ve şeytandan, Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bahsedilmektedir. Şeytan Kur'an ve hadiste kötülük timsali olarak ele alınmıştır.⁴⁷⁶ Cinlerin ise, mutlak kötü varlıklar olmadığı, onların da Müslüman olan, Kur'an dinleyenlerinin olduğundan Kur'an'da bahsedilmiştir.⁴⁷⁷ Bununla birlikte cinleri, cahiliye Araplarının korku ve dehşet saçan varlıklar olarak kabul etmeleri, bazı hadislerde karşımıza çıkmaktadır. Yani sünnet, cinlerin zarar verici yönlerinden de bahsetmektedir. Hz. Peygamber: *“Gece karanlık olduğu zaman yahut akşama girdiğiniz vakit çocuklarınızı (dışarı çıkmaktan) men ediniz. Çünkü şeytanlar, o sırada dağılırlar. Gecedden bir saat geçince (dışarıda ki) çocuklarınızı (evlerinize) koyunuz. Allah'ın ismini anarak “Bismillahirrahmanirrahim” diyerek kapıları kapatınız. Çünkü şeytan kilitlenmiş kapıyı açamaz. Yine sizler Allah'ın ismini anarak “Bismillahirrahmanirrahim” diyerek kapılarınızın ağızlarını bağlayınız. Bismillah diyerek enlemesine bir şey koymak suretiyle de olsa kapılarınızın ağızlarınızı örtünüz”*⁴⁷⁸ buyurmaktadır.

İslam'da cin ve şeytanın zarar verebileceği kabul edilmiştir. Fakat onların zararlarından korunmak için büyücü, kâhin, şair gibi kimselere ve onların yaptıkları sihir büyü gibi şeylere inanmak reddedilmiştir. Bunlardan korunmak için tek sığınılacak merciin Allah olduğu özellikle belirtilmiştir.⁴⁷⁹ Yine Hz. Peygamberin hadislerinde de bunlardan korunma yolları örneklendirilmiştir.⁴⁸⁰ Ayrıca İslam'a göre cinler de insanlar gibi mükellef varlıklardandır. Bu hususta Cenab-ı Hakk Ku'an-ı Kerim'de: **“Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım”**⁴⁸¹ buyurmuştur.

Neticede şunu söyleyebiliriz ki Kur'an ve hadis bize, putperestlerin melek, cin ve şeytan hakkındaki inançlarının yanlış olduğunu söyleyerek, bunun doğrusunun nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Onların bu konudaki inançlarının İslam'a aykırı olan yönlerini de ortadan kaldırmıştır.

⁴⁷⁵ Ali Çelik, **“Asr-ı Saadette Halk İnançları”**, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, c. V, s. 341–342.

⁴⁷⁶ Nisa 4/60, 120; İsra 17/64; Muhammed 47/25; Neml 27/24; Ankebut 29/38; Mücadele 58/19.

⁴⁷⁷ Cin 72/1-2.

⁴⁷⁸ Müslim, **Eşribe** 97.

⁴⁷⁹ Cin 72/6,22; Nas 114/ 6.

⁴⁸⁰ Buhari, **Davat** 54.

⁴⁸¹ Zariyat 51/56.

I- PUTPEREST ARAPLARDA SİHİR

Cahiliye Araplarının hayatındaki en önemli inançlarından bir tanesi de sihirdir. Sihir onların inanç dünyasında çok önemli bir yere sahiptir. Onlar, görmedikleri, ulaşamadıkları şeylerden söz eden, bir takım gizli ya da şaşırtıcı şeyleri anlatan birini gördüklerinde, onu büyüün (sihrin) etkisine girmiş kabul ediyorlardı. Öyle ki bu tür şeylerin sihirden başka bir şey olduğunu, normal şeyler olduğunu düşünmezlerdi.⁴⁸² Müşriklerin Hz. Peygamberi sihirle, büyüyle itham etmeleri, onların bu inançlarının açık bir göstergesidir.

Onlar büyü ve büyücülerin şeytanla ilişkilerinin olduğuna, ondan bu tür şeyleri öğrendiğine inanırlardı. Büyücünün bir aileyi parçalayabileceğine, eşleri ayırabilme gücüne sahip olduğuna inanıyorlardı.⁴⁸³ Sihirbazlar, cinlerle ilişki kurduklarını, onları kendi hizmetlerinde kullandıklarını söyleyerek, insanlar üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Bu, cahiliye Araplarını, cinlerin, sihirbazlara yardımcı olduklarına inanmaya sevk etmiştir.⁴⁸⁴

Sihir, Kur'an'da⁴⁸⁵ ve hadislerde birçok defa zikredilmiş ve kesinlikle yasaklanmıştır. Burada Hz. Peygamberin şu hadisini naklederek konumuzu tamamlamak istiyoruz. Hz. Muhammed: “ *Kim düğüm bağlar, sonra da üflerse sihir (büyü) yapmış olur. (sihir büyü yapanda) şirke girmiş olur*”⁴⁸⁶ buyurarak, sihri, Allah’a ortak koşmak olarak nitelendirmiş ve yapılmasını kesinlikle yasaklamıştır.

Hiz. Muhammed Allah’tan aldığı emirler doğrultusunda İslam’ın ruhuna tamamen aykırı olan putperest uygulamalarını ortadan kaldırmış, ancak şirk içeren unsurlardan temizlenebilecek durumda olanları tamamen kaldırmayıp ıslah etmiş ve o şekliyle uygulanmasına izin vermiştir. İslam’ın tevhit akidesine zıt olmayan uygulamaların ise devamında sakınca görmemiş ve bunlara müdahale etmemiştir.

⁴⁸² A’raf 7/132; Maide 5/110, Yunus 10/76; Hud 11/7; Şuara 26/34; Zariyat 51/52.

⁴⁸³ Bakara 2/102.

⁴⁸⁴ Taberi, **a.g.e.**, c. I, s. 445.

⁴⁸⁵ A’raf 7/115–116, 132; Taha 20/55–56, 71; Maide 5/110; En’am 6/7; Yunus 10/76–77, 81; Hud 11/7; Enbiya 21/3; Şuara 26/10.

⁴⁸⁶ Nesâi, Tahrim 19.

SONUÇ

Putperestlik, insanlık tarihinin her döneminde hemen hemen her bölgede şöyle veya böyle etkisini göstermiştir. Bazı kaynaklar putperestliği, ilkel toplumların dini olarak takdim edilirken bazı kaynaklarda da çeşitli dönemlerde vahiyden uzaklaşma ve peygamberlerin etkilerinin zayıflaması veya ilahi metinlerde yapılan tahrif sonucu ortaya çıktığı şeklinde rivayetler yer almaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan ve birçok toplumda etkileri halı hazırda bile görülen bir inanış olarak putperestlik, tarihi süreçte her dönemde taraftar bulmuş ve birçok medeniyetin inanç ve kültürel değerleri içerisinde yer almıştır. Putperestliğin değişik coğrafyalarda etkili olmasının birçok sebebi mevcuttur. Meselâ İnsanların inandıkları varlıkları somutlaştırma arzuları, önemli biri neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine insanlara uzun süre vahiy gelmemiş olması ve aradan geçen uzun zamanın insanları cehalete götürmesi, diğer bir sebep olarak sayılabilir. Çünkü bu zaman içerisinde insanlar, tevhit akidesinin gereklerini unutmuş ve dinlerini birtakım hurafelerle doldurmuşlardır. Toplumların putperestliğe yönelmesinin bir sebebi de, gereğinden fazla saygı ve sevgi besledikleri şahısları kutsallaştırmış olmalarıdır. Hz. Adem'in oğullarından Kabil'in oğullarının, atalarının putlarını yapıp bunlara tazimde bulunmaları ve daha sonraki nesillerin bu putlara tapmış olması, bu durumu örneklemesi açısından önemlidir.

Putperestliğin ortaya çıkışına neden olan etkenler bir çok toplumda hemen hemen aynı olsa da, putperestlik her toplumda aynı şekilde tezahür etmemiştir. Bazı toplumlarda Yüce bir Tanrı telakkisi olmadan sadece somutlaştırılmış çok sayıda tanrının kabulüyle ortaya çıkan putperestlik, bazı toplumlarda ise Yüce bir Tanrıyla beraber, O'nun ortağı sayılan dünyevi objelerden oluşan birçok tanrının kabulü şeklinde görülmüştür.

İlk şekliyle putperestlik, tarihte, Roma, Yunan, Hint gibi önemli medeniyetlerin dini yaşantısında yer bulmuş bir inanç sistemidir. Bu kültürlerin putperestliği seçmelerinin en önemli nedenlerinden biri, şüphesiz ki, kültürel etkileşimdir. Farklı kültürlerde, farklı şekillerde yaşanan putperestliğin bazı toplumlarda aynı özellikleri göstermesi ve bazen bir toplumda tazim gören bir objenin, başka bir toplumda da tazime

layık görülmesi, bize putperestliğin kültürel etkileşim sonucunda da yayıldığını göstermektedir.

Yüce bir Tanrıyla birlikte bazı objelere tapınılması sonucu tezahür etmiş putperestlik ise, İslam'ın ilk defa doğup yayıldığı Arabistan Yarımadasında hâkim durumdaydı. Kaynaklar Arap putperestliğinin kurucusu olarak Amr b. Luhay'ı zikretmektedirler. Ancak Arap putperestliği, Amr b. Luhay zamanında yaygınlaşmışsa da, elbette ki bu inanç sisteminin oluşumu sadece bu şahsa bağlı değildi. Çünkü yine temel kaynaklarımızdan öğreniyoruz ki, İsmail oğulları'nın asıl dinleri olan Hanifliğe zamanla şirk unsurları katmaları, ayrıca Arapların o dönemdeki güçlü medeniyetlerden etkilenmiş olmaları, Arap putperestliğinin daha uzun süreli bir oluşum olduğunu ortaya koymaktadır.

İslam'ın kurucusu Hz. Muhammed, Peygamber olarak görevlendirildiği sırada, Araplar bir Yüce Tanrının varlığını kabul etmekle birlikte, hayatlarının merkezine oturtmuş oldukları, küçük tanrılara da tapınmışlardır. Bununla birlikte Araplar bu tanrıların cismine değil, içlerinde taşıdıklarına inandıkları ruhlara tazimde bulunmuşlardır. Onlara göre bu putlar, içlerinde barındırdıkları ruhlar sayesinde insanların Yüce Tanrıyla bağlantı kurmasına yardımcı oluyorlardı. Ancak Araplar putlarına, her şeyin hâkimiyetini elinde bulunduran Yüce Tanrıdan daha fazla tazimde bulunmuşlardır. Her ne şekilde olursa olsun, Hz. Muhammed'in getirdiği İslam dini, Arap putperestliğine tamamen karşıydı. Çünkü Allah-u Teala tevhit inancını zedeleyecek her türlü dini tezahürü Kur'an'da şiddetle reddetmektedir.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in asıl amacı, Arapların sahip olduğu şirk inancını yok edip, tevhit akidesini yerleştirmektir. Bu noktada Peygamberin onlarla ilişkileri, ilk zamanlar çok da olumlu olmamıştır. Çünkü Araplar, atalarından miras kalan, ayrıca ekonomik açıdan da kendilerine büyük yarar sağlayan dinlerini kesinlikle değiştirmek istememişlerdir. Şüphesiz, Arapların putperestliği bırakmak istememeleri, dinlerine olan vazgeçilmez bağlılıklarından ya da atalarının mirası olarak görmelerinden ziyade, ekonomik çıkarlarını koruma amacına yönelikti. İslam'ın en yüce mabedi olan Kâbe, o dönemde putperestler için de en önemli dini merkezdi. Bu nedenle Mekke'de bulunan Kâbe, Mekke eşrafına çok büyük bir itibar kazandırıyordu. Onlar bu itibarları

sayesinde, Kur'an'da da belirtildiği gibi, ticaretlerini güven içerisinde gerçekleştirebiliyorlardı. İslam'ın, putperest Araplar tarafından daha çabuk kabul edilmesine engel olan bütün bu olumsuz etkenlere rağmen, Hz. Muhammed'in liderlik karizması ve onlara karşı kulanmış olduğu eşsiz metot, İslam'ın çok da uzun sayılamayacak bir sürede tüm Arap Yarımadasında kabul görmesine yol açmıştır.

Arap putperestliğini izale eden Hz. Muhammed, onların ibadet ve dini pratiklerine de farklı açılardan yaklaşmıştır. Bu noktada onların bazı dini uygulamalarını tamamen kaldırmıştır. Örneğin Arapların develerle ilgili gerçekleştirmiş oldukları bir tür adakları mevcuttu. Onlar bazı özel duruma sahip develerini, her türlü hizmetten beri tutarak, onların etini, sütünü ve yününü haram kılarlardı. Ancak Allah-u Teala, onların bu uygulamalarının yanlışlığını Peygamberine bildirmiş ve onları bu uygulamalardan men etmesini emretmiştir.

Putperestlerin bazı uygulamalarının da, şirk içeren unsurlardan temizlendikten sonra, devamına izin verilmiştir. Meselâ İslam'ın en önemli rükûnlarından biri olan hac uygulaması, putperest Arapların da önemli dini uygulamalarından biriydi. Onlar hac ile ilgili tavaf, telbiye, say, vakfe gibi şartları, Hz. İbrahim'in dininden hatırladıkları kadarı ile yerine getiriyorlardı. Ancak onlarda mevcut olan, Kâbe'yi çırılçıplak tavaf, telbiye getirirken putları da anma, ayrıca Mekke eşrafının kendini ayrıcalıklı görüp Arafat'ta vakfe yapmaması (hums) gibi yanlış ve şirk içeren uygulamalar, Hz. Muhammed tarafından Kur'an'ın emrettiği doğrultuda kaldırılmış ve İslam'ın ruhuna uygun şekliyle devam ettirilmiştir. Yine putperestlerin yağmur duasına çıkma geleneği, İslam'da mevcut olup Hz. Muhammed tarafından gerçekleştirilmiş bir uygulama olması itibarı ile İslam'a uygun hale getirilerek devamına müsaade edilmiş bir gelenektir. Netice olarak putperestliğin tarihin her döneminde çeşitli toplumlarda etkilerinin görüldüğü bir inanış olduğunu söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- ARNOLD, Thomas Walker; **İntişâr-ı İslam Tarihi**, (Çev. Hasan Gündüzler), Ankara, 1971.
- ATAY, Hüseyin; **İslamdan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı**, A.Ü.İ.F.D sayı. 1-4, Ankara, 1957.
- ATEŞ, Ali Osman; **İslam’a Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf Ve Adetleri**, İstanbul, 1996.
- BARDAKOĞLU, Ali; “**Kurban**” Maddesi, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ; **Fütuhu’l- Büldân**, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 1987.
- BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali, **el- Camiu’s-Sahih**, I-VIII, İstanbul, 1982.
- ÇAĞATAY, Neşet; **İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara, 1971.
- ÇELEBÎ, Ahmet; **İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız**, İstanbul, 1997.
- ÇELİK, Ali; “**Asr-ı Saadette Halk İnançları**”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, (Ed. Vecdi Akyüz), I-IV, İstanbul, 1995.
- DÂRİMÎ, Muhammed Abdullah b. Abdurrahman; **es- Sünen**, I-II, Hicaz, 1966.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız), I-XII, İstanbul, 1992.
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistani; **es-Sünen**, I-IV, Mısır, trsz.
- ELİADE, Mircea; **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (Çev. Ali Erbaş), İstanbul, 1997.
-**Dinler Tarihi**, (Çev. Mustafa Ünal), Konya, 2005.
- EMİN, Ahmed; **Fecru’l İslam**, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), Ankara, 1976.
- ESAD, Mahmud; **Tarih-i Dini İslam**, İstanbul, 1983.

- EYÜP SABRÎ PAŞA; **Mirat-ı Mekke**, (Sadeleştiren: Osman Erdem), İstanbul, 2003.
- FAYDA, Mustafa; **İslamiyet'in Güney Arabistan'a Yayılışı**, Ankara, 1982.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; **“Darunnedve” Maddesi.**, VIII, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- FİRÛZÂBÂDÎ, Mecmüddin Muhammed b. Ya'kûb; **el-Kâmûsu'l Muhît**, (Nşr. Tahir Ahmed ez- Zavi), I-IV, Mısır, 817.
- FREEMAN, Charles; **Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları)**, Ankara, 1996.
- FÛRÎ, Safiyyurrahman el-Mübarek; **Peygamberimizin Hayatı ve Daveti**, (Terc. Halil İbrahim Kutlay), İstanbul, 1999.
- GÜNALTAY, Şemsettin; **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, Ankara, 1997.
- GÜNDÜZ, Şinasi; **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara, 1998.
- HAMİDULLAH, Muhammed; **el-Vesâiku's-Siyasiyye**, (Çev. Vecdi Akyüz), İstanbul, 1990.
-**Hız. Peygamber'in Savaşları**, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1962.
-**İslam Peygamberi**, (Çev. Mehmet Yazgan), I-II, İstanbul, 2004, 5. Baskı.
-**İslam'da Devlet İdaresi**, (Çev. Kemal Kuşçu), Ankara, 1979, 5. baskı
-**“Asr-ı Saadet Öncesinde Medine Toplumu”**, Bütün Yönleri ile Asr-ı Saadette İslam, (Ed. Vecdi Akyüz), I-IV, İstanbul, 1995.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; **İslam İnançları Sözlüğü**, İstanbul, 1994.
- HASAN, İbrahim Hasan; **Tarihu'l İslam**, (Çev. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), I-V, İstanbul, 1987.

HİTTİ, Philip K.; **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul, 1995.

İBN HANBEL, Ahmed b. Hanbel; **el- Müsned**, Mısır, trsz.

İBN KESİR, Ebü'l- Fidâ İsmail; **Hadislerle Kur'an- ı Kerim Tefsiri**, (Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), I-XVI, İstanbul, 1993–1994.

İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini; **es-Sünen**, I-II, Beyrut, 1975.

İBN MANZUR, Ebü'l- Fadl Cemâlüddin Muhammed, **Lisanü'l Arab**, I–XIII, Beyrut, 1994.

İBN-İ HİŞAM, Ebû Muhammed Abdülmelik; **es-Siretü'n-Nebeviyye**, (Çev. Hasan Ege), I-IV, İstanbul, 1985.

İBNÜ'L ESİR, İzzüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l Kerâm; **el-Kamil fi't-Tarih**, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul, 1985.

İBNÜ'L KELBÎ; **Kitab'ul Esnam**; (Çev. Beyza Düşüngen), Ankara, 1969.

İNAYETULLAH, Şeyh; “**İslam Öncesi Arap Düşüncesi**”, İslam Düşüncesi Tarihi, (Çev. Kürşat Demirci), I-II, İstanbul, 1990.

KADİR, C. A.; “**İslam Öncesi Hint Düşüncesi**”, İslam Düşüncesi Tarihi, (Çev. Kürşat Demirci), I-II, İstanbul, 1990.

KAPAR, M. Ali; **H. Muhammed'in Müşriklere Münasebeti**, İstanbul, 1987.

KÖKSAL, Mustafa Asım; **İslam Tarihi**, I-XVIII, İstanbul, 1990.

KUZGUN, Şaban; **Dinler Tarihi Dersleri**, Kayseri, 1993.

.....**H. İbrahim ve Haniflik**, Kayseri, 1985.

LEWIS, Bernard; **Tarihte Araplar**, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 1979.

- MACDONOLD, B. D.; **“Cin”** Maddesi, III, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- MACÎT, Nadim; **Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum**, Konya, 1992.
- MANSEL, Arif Müfid; **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1988.
- MÂVERDÎ, Ebü’l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib; **el- Ahkâmü’s- Sultaniyye ve’l- Vilayetü’ d-Diniyye**, (Çev. Ali Şafak), İstanbul, 1994, 2. Baskı.
- MÜSLİM B. HACCAC, Ebu’l Huseyin el-Kuşeyri; **el- Câmiu’s- Sahih**, I-IV, Beyrut, 1956.
- NEDVÎ, Ebü’l Hasan Ali b. Hasan, **es-Siretü’n -Nebeviyye**, (Çev. Osman Keskiöğlu), İstanbul, 1981.
- ÖNKAL, Ahmed; **Rasulullah’ın İslam’a Davet Metodu**, Konya, 1997.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim; **“Hac”** Maddesi, XVII, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- PEDERSEN, Johns; **“Nezir”** Maddesi, IX, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- SARIÇAM, İbrahim; **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Ankara, 2005.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; **“Kur’an’a Göre Müşrikler ve Putperestler”**, İslami Araştırmalar Dergisi, sayı:1, Temmuz, Ankara, 1986.
- **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, 2002.
- SCHİMMEL, Annamari; **Dinler Tarihine Giriş**, (Ed. Recep Kibar), İstanbul, 1999.
- SIRMA, İhsan Süreyya; **“Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu”**, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, (Ed. Vecdi Akyüz), I-IV, İstanbul, 1995.
- ŞERİF, Mian Muhammet; **“Yunan Düşüncesi”**, İslam Düşüncesi Tarihi, (Çev. Kasım Turhan), I-II, İstanbul, 1990.

- TABERİ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr; **Tarih-i Taberi Tercümesi**, (Can Kitabevi), I-III, Konya, 1979, 2. Baskı.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve; **es-Sünen**, I-V, Mısır, 1964.
- TÜMER, Günay- KÜÇÜK, Abdurrahman; **Dinler Tarihi**, Ankara, 1988.
- TÜMER, Günay; **Biruniye Göre Dinler ve İslam Dini**, Ankara, 1989.
- UĞUR, Mücteba; **Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu**, İstanbul, 1980.
- WATT, W. Montgomery; **Hız. Muhammed Mekke'de**, (Çev. M. Rami Ayas- Azmi Yüksel), Ankara, 1986.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, I-X, Ankara, 1971.
- YİTİK, Ali İhsan; **Hint Dinleri**, İzmir, 2006.
- YÜCEER, İsa; **Tevhit-Putperestlik İlişkileri Tarihinin Hız. Peygamber Dönemi Etki Ve Sonuçları**, Ankara, 1996.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Elazığ'da doğdum. İlk tahsilimi Elazığ İsmet Paşa İlköğretim Okulu'nda tamamladıktan sonra, 1999 yılında Elazığ İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldum. 2000 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde eğitime başlayarak, 2004 yılında mezun oldum. 2005 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalından yüksek lisans programına başladım. Aynı yıl Bitlis- Tatvan İmam Hatip Lisesine, sözleşmeli öğretmen olarak atandım. 2007 yılında Malatya- Battalgazi'de bir öğretim kurumuna, kadrolu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandım. Halen bu okulda öğretmenlik görevine devam etmekteyim.